IN DI SHPURN FUN GEDUD HA-AVODAH

Shire Gorshman

YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

0-657-17484-X

D:\YIDDISH\TITLES\9780657174842T.PS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

ORDERS MAY BE PLACED BY PHONE AT (413) 256-4900 X155; BY FAX AT (413) 256-4700; BY E-MAIL AT ORDERS@BIKHER.ORG; OR BY MAIL AT NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER, 1021 WEST STREET, AMHERST, MA 01002-3375 U.S.A.

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:
Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Lief D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

BOOK DESIGN BY PAUL BACON

PRINTED IN THE U.S.A. ON ACID-FREE PAPER

שירה גורשמן

בעקבות גדוד העבודה -
אין די שפּורן פֿון "גדוד העבֿודה"

שירה גורשמן

בעקבות גדוד העבודה

שירה גאָרשמאַן

אין די שפּורן
פֿון "גדוד העבֿודה"

ייִדיש / עבֿרית

ה. לייוויק פֿאַרלאַג
תּל־אָבֿיבֿ, תּשע"ה – 2015

שירה גורשמן

בעקבות גדוד העבודה

יידיש / עברית

עברית: ד"ר לאה איילון

עריכה עברית: יורם מלצר

הוצאת ה. לייוויק
תל־אביב, תשע"ה – 2015

Shira Gorshman

On the track of the "Gdud Ha'avoda"

ספר זה יוצא לאור ביוזמה ובסיוע: "רוח וחומר" יזמות בע"מ,
ובתמיכת הרשות הלאומית לתרבות יידיש

הרישום על העטיפה: בית הילדים בוויה נובה, 1930
(רישום של הצייר מאיר אקסלרוד)

תודות: ארכיון קבוץ רמת רחל, משכן לאומנות עין חרוד,
ארכיון קיבוץ תל־יוסף, ד"ר סמדר סיני וד"ר גליה בר אור

הוצאת ה. לייוויק פֿאַרלאַג, דבֿ הוז 30, תּל־אָבֿיבֿ
"רוח וחומר" יזמות בע"מ, שדה ורבורג

ISBN 978-965-7348-39-0 מסת"ב

Printed in Israel, 2015
נדפס בדפוס צור־אות, ירושלים

אינהאַלט

אין ארץ־ישׂראל

אין קרים

עפּילאָג

תוכן העניינים

בפתח הספר

נתפשתי לסיפור חייה של שירה גורשמן עת התגלגלה לידי באקראי רשימה על אודותיה. הדרך לאיתור מקבץ הסיפורים שכתבה, "אין די שפורן פֿון גדוד העבֿודה", היתה מפותלת והצריכה נבירה במעמקי מחסנים מאובקים ובארכיונים עמוסי ספרים מצהיבים ומתפוררים.

גורשמן כתבה את ספרה בשפה היידית בשלהי המאה הקודמת. משהתחוור לי כי הספר מעולם לא ראה אור בעברית, החלטתי שמן הראוי יהיה לתקן זאת ובהזדמנות זו להוסיף סקירה היסטורית על התקופה, על גדוד העבודה, וכן על המחברת עצמה כך שכל אלה יהיו זמינים ונגישים לקורא העברי. תודות לשיתוף הפעולה המבורך עם "בית ליוויק, אגודת סופרי ועיתונאי יידיש בישראל", מובאות לפני הקורא שתי גרסאות: זו העברית, וזו היידית.

סיפור חייה של שירה, המרתק כשלעצמו, והמקבץ של סיפורים שחיברה אודות גדוד העבודה מאז ימי הקמתו, דרך מקימיו החלוצים, פועלו ומסכת עלילותיו ועד נפילתו, הובילו אותי בכח עוקר הרים ממש למנזר רטיסבון[1] ולשכונות רחביה ותלפיות בירושלים, לפתח תקווה, ראס אל עין[2], מעיין חרוד וגבעת קומי[3], לצמח ומגדל ולקיבוצים עין חרוד, תל יוסף, רמת רחל וכפר גלעדי. עקבותיו של הגדוד ופועלו הוטבעו עמוק בכל המקומות הללו כמו גם ברבים נוספים. המסע הזה אף הפגיש אותי מחדש עם רחל ינאית, יצחק בן צבי, מניה (וילבושביץ) שוחט, ישראל שוחט, יהודה קופלוביץ (אלמוג), יצחק (לנדוברג) שדה, שלמה לביא, דוד הורביץ

1 מנזר רטיסבון, מנזר צרפתי קתולי הסמוך לשכונת רחביה בירושלים אשר שימש כמחנה גדוד העבודה בירושלים.

2 היא ראש העין.

3 ממחנה האוהלים הסמוך למעיין חרוד למרגלות הגלבוע עלו חלוצי גדוד העבודה לגבעת קומי בצידו המזרחי של העמק אל מול הגלבוע, והקימו את הקיבוצים עין חרוד ותל יוסף.

ומנדל אלקינד וכן אברהם שלונסקי, יוסף חיים ברנר ושמואל ייוסף עגנון.

אכן, גדודי גדודים לנו לרוב ואלה שלובים בהיסטוריה של ארץ ישראל ושל מדינת ישראל. עם זאת, לעיתים נתבלבל בין הגדודים העבריים, גדוד נהגי הפרדות, גדוד מגיני השפה וגדוד העבודה... מי היה שייך לאיזה גדוד? איזה גדוד עשה מה?

"גדוד העבודה וההגנה ע"ש יוסף טרומפלדור", או בקיצור "גדוד העבודה" נשתכח מליבם של רבים מאיתנו, אך הוא ראוי לשוב ולתפוס את מקומו בזיכרון הציבורי שכן יסודותיו ופועלו נטועים לאורכה ולרוחבה של הארץ, וחותמו ניכר בה עד היום.

לסיום פרק פתיחה זה, מצורף קטע מפזמון שכתב אברהם שלונסקי בהיותו חבר בגדוד העבודה במחנה האוהלים בסמוך למעיין חרוד:

תֵּה וְאֹרֶז יֵשׁ בְּסִין,
אֶרֶץ הַנִּדַּחַת;
וּבְאַרְצֵנוּ יֵשׁ חַמְסִין
כָּל מִינֵי קַדַּחַת.

לֹא אִכְפַּת! לֹא אִכְפַּת!
בַּכְּפָרִים אָלִינָה!
יֵשׁ לִי פַּת, אֵין לִי פַּת –
לְמִי נַפְקָא מִנָּהּ?

בַּמִּטְבָּח רוֹתֵחַ דּוּד
בְּלִבִּי דּוּדִים.
יֵשׁ בָּחוּר נָאֶה בַּגְּדוּד
הוּא יְפֵה עֵינַיִם.

לֹא אִכְפַּת...

כָּל הַיּוֹם סָלַלְתִּי כְּבִישׁ,
זֶה מְעַט לֹא נוֹחַ;
וּבָעֶרֶב עֵסֶק בִּישׁ –
לְטַיֵּל אֵין כֹּחַ.

לֹא אִכְפַּת...

הפזמון "לא אכפת..." והמוכר יותר בשמו "תה ואורז יש בסין", הפך למעין המנון של חלוצי גדוד העבודה.

ישראל גל

"היא היתה חלק מגן העדן האבוד" – שירה גורשמן: מתל יוסף לקרים ובחזרה

שירה קושניר–גורשמן (1906–2001) משקפת בתולדות חייה את אחת הפרשות המעניינות והדרמטיות ביותר בתולדות הישוב הציוני המתחדש בארץ ישראל בשנות העשרים של המאה הקודמת. זהו סיפורם של אנשים צעירים ששאפו לבנות קומונה כללית בארץ ישראל כמימוש החזון הסוציאליסטי־לאומי שעליו התחנכו בתנועת "החלוץ" ובקיבוצי ההכשרה שלהם. הם שאפו ליצור חברת מופת פרולטרית ברוח המהפכה הבולשביקית הרוסית של אוקטובר 1917, חברה פרולטרית יהודית ציונית, הבונה וכובשת את הארץ בכל תחומי החיים. וכגודל החזון כן עומק כישלונו, שכן תמציתו בחזרתם של חלק מהחברים לרוסיה שב־1922 הייתה לברה"מ, ובהתיישבותם בערבות קרים, שם חלמו להקים מחדש את חזונם החברתי שהשתלב ברוח המדינה הקומוניסטית החדשה.

ב־25 באוגוסט 1920 הוקם "גדוד העבודה וההגנה על שם יוסף טרומפלדור". הקימו אותו ותיקי "השומר" (שזה עתה התפרק), חברי המחנה החלוצי פועלי של העלייה השניה, וחניכיו של טרומפלדור בתנועת "החלוץ", בני העלייה השלישית. הגדוד הוקם על רקע האקולוגיה החברתית־תרבותית של הכבישים והעבודות הציבוריות, וכוונת חבריו היתה להקים "קומונה כללית של כל פועלי ארץ ישראל" כמכשיר לביצוע מהפכה חברתית־לאומית בארץ ישראל.

הגדוד מנה בשיאו 600 חברים (אף שעברו בו במשך תקופת קיומו כ־2500 איש ואישה) שהיו פזורים בקבוצים ובפלוגות מכפר גלעדי בצפון עד באר שבע בדרום, והוא התנהל באמצעות קופה משותפת מרכזית. חבריו לקחו על עצמם כל עבודה קשה בעיר ובכפר: סלילת כבישים, עבודה בנמל, עבודה במחצבות, דיג, ועוד. הם הקימו את הקבוצים תל יוסף, עין חרוד ורמת רחל. הגדוד מצא עצמו נאבק מול הסתדרות העובדים הכללית של ארץ ישראל (שהוקמה

בדצמבר 1920), מאבק על מידת האוטונומיה שלו ובמיוחד על עצמאותו הכלכלית.

ב־1924 החלו להגיע לארץ עולי העלייה מפולין שנודעה בשם העלייה הרביעית ורובם התיישבו בערים ובמיוחד בתל אביב. הרעיון שחברי גדוד העבודה שאפו לו – שבארץ תבנה חברת מופת פועלית על־ידי הכשרת העולים וקליטתם במסגרת גדוד העבודה – נגוז במהרה. התברר כי הארץ תיבנה על יסודות קפיטליסטיים בורגניים ולא מכוח קפיצת הדרך (מלחמת מעמדות) שתביא ליצירת חברה פרולטרית סוציאליסטית.

חילוקי דעות אידיאולוגיים בגדוד שהפכו למאבק פוליטי על דרכו והנהגתו, הביאו לפילוגו לשתי קבוצות: הפלג הימני והפלג השמאלי (26–27.12.1926). עיקר המחלוקת נסבה סביב תפקידו של הגדוד בבניית חברת העתיד בארץ ישראל. אנשי הפלג הימני האמינו כי הגדוד ישמש כמודל ואב־טיפוס סוציאליסטי לחברת העתיד בעוד שאנשי הפלג השמאלי ראו את הגדוד כאוונגרד, ככלי להגשמת קומונה כללית של כלל העובדים העבריים בארץ ישראל.

בקרב הפלג השמאלי היו גם חברים שהשתייכו למפלגה הקומוניסטית דאז (פ.ק.פ.) והימין דרש להוציאם מהגדוד כמי שבוגדים בציונות הסוציאליסטית. מנהיגי השמאל סירבו. שני הפלגים קראו לעצמם גדוד העבודה ונשארו בקיבוץ תל יוסף. ברור היה כי דו־קיום לשני הפלגים במשק אחד יהיה מקור למתחים קשים, ולאחר מאבקים אלימים עזב הפלג השמאלי את תל יוסף.

משבר כלכלי חמור, אבטלה ושפל בעלייה הביאו חברים מהשמאל להבנה כי השיטה מוטעית ואין מקום למשק קומונָלי בתוך כלכלה בורגנית קפיטליסטית. רעיון הירידה לברה"מ החל להלך קסם על חברים בפלג השמאלי ובמיוחד על מנהיגו – מנחם אלקינד. הלה נסע באפריל 1926 לברה"מ כחלק ממשלחת שכללה את ישראל שוחט (מנהיג "השומר") ומכונאי ("מכנו") מגדוד העבודה. המשלחת הגיעה בהזמנת השלטון הסובייטי לצורך היכרות עם תנאי החיים החדשים בברה"מ ובמיוחד תנאי החיים במשקים קומונארים. שוחט חזר מברה"מ, "מכנו" נעלם ואבדו

עקבותיו, ואילו אלקינד כנראה קשר כבר אז קשרים פוליטיים עם מארחיו.

יש לזכור כי בפרק הזמן הזה הוצא הפלג השמאלי מתוך גדוד העבודה, חבריו מצאו עצמם ללא אפשרויות פרנסה והם נחשבו מוקצים במחנה הפועלי ובמסגרותיו. למעשה כבר אז בישר הפילוג של הגדוד את התפרקותו, שהואצה עם ירידת הפלג השמאלי לברה"מ (בקיץ 1927) והתאחדותו של הפלג הימני עם הקיבוץ המאוחד שהוקם זה מקרוב (1927). ב־1928 הגיע הגדוד לסוף דרכו שבע מכאובים ואכזבות.

ניתן לומר כי תהליך הפילוג בגדוד העבודה היה פועל יוצא של שתי מגמות רדיקליות שהיו בבסיס הקמתו – הציונות והסוציאליזם. תהליך של קרע פנימי חלחל בגדוד כשהתברר כי המציאות הארצישראלית חייבה העדפת מגמה אחת על פני האחרת.

מנהיג הפלג השמאלי בגדוד שהוביל את חבריו חזרה לברה"מ היה מנחם אלקינד (1897–1938) שתואר על־ידי ידי חברו לדרך, דוד הורביץ, כ"אדם מורכב, מוצק אופי, קר מזג, רציונליסט, סרקסטי, חריף ביטוי ומהיר מחשבה... עמדת המנהיגות שלו בגדוד העבודה היתה בלתי מעורערת... והאמין ביתרונו של הגדוד על כל צורה חברתית כלכלית אחרת שפותחה בארץ ישראל".

ידיעות על קבוצת חברי גדוד העבודה שהתיישבו באזור יֶאבְפָּטוֹרְיָה שבקרים, הופיעו כבר בקיץ 1928 בעיתונות הסובייטית.

על הגעת האוניה פרסם העיתון "טריבונה" ב־1 באוגוסט 1928 את ההודעה הבאה:

> "מפלשתינה לבריה"מ – באודסה הגיעה הקומונה הארצישראלית גדוד העבודה שקיבלה את החלקה מס' 13 להתיישבות במחוז שנקרא אבפטוריה בגלל שהקומונה הגיעה ללא אמצעים הועד המרכזי נתן את ההוראות של האוצט באופן טלגרפי להעניק להם אשראי עד הקציר הראשון. **הקומונה כוללת 27 משפחות.**"

הקבוצה מנתה בסך־הכול 75 נפש, מהם 55 בוגרים ו־20 ילדים. חבריה דיברו עברית. חברי הקבוצה העניקו ליישוב החדש שהקימו

שם מקורי בשפת האספרנטו הבינלאומית – "ויה נובה" – שפרושו באספרנטו "דרך חדשה", ובשנים הראשונות חיו בה חיי סבל. שירה גורשמן תיארה את התקופה הראשונה הקשה באחד מסיפוריה שנכתבו ביידיש: לחם אפוי אכלו רק פעמיים בשבוע ובעיקר ניזונו מבליל קמח ומים חמים, על תה וסוכר יכלו רק לחלום, סבלו מקור והתהלכו בבלויים. חריצותם ודבקותם במטרה הביאו להתאוששות כלכלית (בסיוע כלכלי ניכר של השלטון הסובייטי והג'וינט), ולבניית בתי ציבור: חדר אוכל, פעוטון, בית ילדים, מכבסה, בתי מגורים ומשק חקלאי מניב. מדובר היה בהקמת קיבוץ ארצישראלי על מאפייניו. שירה תיארה את חבריה לקומונה כך: "הקומונרים מ'ויה נובה' הצטיינו במסירות נפש מהדרגה הגבוהה ביותר".

הם לא רצו לצרף אליהם אוכלוסיה מקומית, וזאת כדי לשמור על ייחודם ודרכם, אך השלטון הסובייטי התערב בחיי הקומונה, צירף אליהם מאנשי שלומו והכריח את אלקינד לקבלם לחברות. כך נוצרו במקום שתי קבוצות. האווירה העכורה הביאה לעזיבת חלק מהקומונרים הותיקים. הקומונה שנועדה לשמש הוכחה לכישלון הציונות, דוגמא לנוער היהודי הרוסי ולהצלחת ההתיישבות הסובייטית בקרים, נעשתה מיותרת לשלטונות, שכן תנועת החלוץ חוסלה בברה"מ וההתיישבות בקרים כבר לא היתה אקטואלית. בינתיים עברו כל הקומונות שהיו בברה"מ לקולחוזים בשל הקולקטיביזציה של המשק החקלאי ברחבי המדינה. וכך, רוב הארצישראלים מ"ויה נובה", התפזרו ונעלמו בתקופת הטיהורים של סטלין. ב־1935 תפס הקולחוז "אחוות העמים" את מקומה של הקומונה "ויה נובה".

אלקינד נאלץ לעזוב את משרת יו"ר הקומונה לפני שעזב סופית את "ויה נובה". בקיץ 1933 הוא נסע עם משפחתו להוריו שבלנינגרד ושם למדו בני הזוג אלקינד באוניברסיטה (הוא לימודי הנדסה והיא רפואת ילדים). כעבור שנתיים עברו למוסקבה, ואלקינד החל לעבוד במערכת העיתון "עמעס" (אמת). בשנת 1938 נאסר אלקינד והואשם בריגול. הוא הוצא להורג ב־19 בפברואר 1938.

ב־1930, במסגרת תכנית החומש הראשונה של סטלין (1928–1932), נשלחו אומנים מתחומים שונים לתעד אירועים

ומפעלים המאדירים את הישגי המשטר הקומוניסטי בתחומי החברה, הכלכלה והתרבות. ל"וויה נובה" הגיע צוות של ארבעה ציירים שנקרא "צוות אקסלרוד" והוא כלל את מאיר אקסלרוד, מיכאל גורשמן, לידיה ז'ולטקביץ ולב זבין, כולם בוגרי ביה"ס הטכני הגבוה לאמנות הציור במוסקבה. הצוות נשלח לתעד את החקלאים היהודים בקולחוזים היהודים בקרים. הציורים תיעדו את חיי העבודה, את חיי החברה והתרבות ב"וויה נובה", והם עדות והנצחה לקבוצת אלקינד. ב"וויה נובה" פגש הצייר מנדל גורשמן את שירה קושניר והתאהב בה, והיא עברה לחיות איתו במוסקבה, יחד עם בנותיה.

גדוד העבודה במבט מגדרי: "פעם היינו בנות לאבא ואמא והיום אנחנו בנות של הגדוד"

למן ראשיתו של גדוד העבודה כמסגרת ארצית הוגדרו כלל חבריו כבעלי זכויות שוות. יחסי המגדר נתפשו כשוויוניים באופן מוצהר. בחוזי ההעסקה הקבוצתיים שעליהם הוחתמו פלוגות הגדוד לא הוגדר מעמד הנשים כשונה מזה של הגברים. גדוד העבודה התאגד כמסגרת העסקה אחת ועמד על זכותו לנהל בעצמו את העבודה. ההעסקה היתה קבוצתית, אך שיטת העבודה הקבלנית ואופייה הפיזי הקשה, נתנו יתרון לגברים.

הנשים תבעו לעבוד בעבודות יצרניות בשווה לגברים, שכן לתפישתן העבודה היצרנית היא המפתח לשוויון החברתי. יש לציין כי ענפי השדה, החציבה והבנייה נחשבו בעלי יוקרה רבה ורווחיים יותר מאשר ענפי השרות שבהם הועסקו רוב הנשים, ענפים שנחשבו גירעוניים כי הם תוקצבו מקופת הגדוד.

מספרן של הנשים בגדוד היה קטן יותר מזה של הגברים, לרוב הן נדחקו לעבודות השירותים המסורתיות ומהזירה הציבורית. אף שהוכרו כשוות ערך וזכויות, נמנו רק שלוש נשים שמילאו תפקידים מרכזיים בגדוד. חלק מהחברות בגדוד טענו כי הוא לא הצליח לשלב את החברות שילוב מלא בכל היבטי החיים שלו.

שירה גורשמן עזבה את הבית בגיל 14 והצטרפה להכשרת תנועת "החלוץ" בשאוול, בבית המלאכה לעורות. שם היא פגשה גם את בן זוגה הראשון. היא העידה על עצמה כי חייה הושפעו מהסבא שלה עם "יהודֵי הגמרא הישרים שלו", מחבריה לדרך האידאולוגית אשר "רצו לבנות מדינה וזה דרש עמל רב ודם", ומהמשוררים והסופרים היהודים, כותבי היידיש, שנהגו לפקוד את בן זוגה, מנדל גורשמן, בביתם במוסקבה.

ההיבט המגדרי בספריה המתארים את ההווי החברתי בגדוד העבודה בקיבוץ הארצישראלי בקרים, מתאים לתפישה שרווחה במחנה החלוצי פועלי באשר למקומה של החברה בחברה החלוצית החדשה, הנבנית בארץ ישראל. שאלה זו יש לבחון בהקשר לניסיון שנערך בגדוד ליצור חברה שוויונית שתתנהל כקומונה צרכנית ויצרנית ותקיים בתוכה חברה שוויונית. בתקופת קיומו של הגדוד לא אפשרו תנאי העבודה בחקלאות עבודה שווה לגברים ולנשים. היעדר ענפי חרושת מנע מהן אפשרות לעבוד בעבודות ייצור אחרות שלא דרשו כוח פיזי רב, ובכך נגזרה העבודה המגזרית הראשונית בין המינים. ראוי לציין כי בתחום הציבורי לא הייתה כל מגבלה לשיתוף נשים בניהול אסיפות, לבחירתן כנציגות למוסדות הגדוד וכו', אך בפועל מרביתן לא השתתפו בחיי הציבור.

לסיום

בשנת 1941, עם הפלישה הנאצית לברה"מ במסגרת מבצע "ברברוסה" בחודש יוני 1941, וגיוס הגברים לצבא, נותרו בקולחוז בעיקר נשים וילדים ושלוש משפחות יהודיות. בעקבות הלשנה של תושב מקומי, נלקחו היהודים על ידי הנאצים ונקברו חיים בבאר הישנה של הקומונה. בכך נסתם הגולל על הפרק היהודי של "ויה נובה".

שירה גורשמן ואחדים מחבריה שנמנו עם חברי "גדוד העבודה" שהקימו את "ויה נובה", עלו למדינת ישראל, מי מוקדם ומי ברבות

שנים רבות. סיפוריה שנכתבו ביידיש הם מקור חשוב לתיאור אורח החיים בקומונה הארצישראלית בקרים, הקומונה שהייתה ואיננה עוד.

וכך תיארה שירה את סופה של הקומונה שלה לאחר מלחמת העולם השנייה: "הקומונה שלי 'ויה נובה' איננה עוד... נקיה הסטפה מן הקומונרים שלי".

ד"ר סמדר סיני

ילדים ראשונים ברמת רחל

יצחק בן צבי משוחח עם חלוצי גדוד העבודה

הבנאים מגדוד העבודה בבניית ביתו של אליעזר בן יהודה

קבלת פנים לד״ר ויצמן

אין ארץ־ישׂראל

בארץ ישראל

ווי אַזוי אַבֿרמעלע האָט געהאָלפֿן דבֿורקען בויען די מדינה

דווקא איצט, בעת מיר האָבן אַזוי פֿיל דאגות, מען רעדט און מען שרײַבט כּסדר וועגן די נײַע עולים, ווי אַזוי מען זאָל זיי פֿאַרזאָרגן מיט דירות און פּרנסה, איז די ריכטיקע צײַט צו דערמאָנען וואָסערע "גרויסאַרטיקע וווינונגען" זײַנען צוגעגרייט געוואָרן פֿאַר די חלוצים אין די צוואַנציקער יאָרן. וועגן פּרנסה איז בכלל קיין רייד ניט געווען. עס איז אַרומגעגאַנגען אַ ווערטל צווישן די חלוצים: "עס אַלץ, וואָס דיך עסט נישט".

די פּלוגה פֿון "גדוד העבֿודה" אין ירושלים, נאָענט צו דעם ראָטיסבאַרער מאָנאַסטיר, האָט געהאַט מזל, די ענגלענדער האָבן איבערגעלאָזט אַ ירושה פֿון עטלעכע צריפֿים, געדעקטע מיט דיקע געפֿאַלדעוועטע בלעכן, מיט פּיטשינקע פֿענצטערלעך אויף הויכע פֿונדאַמענטן. דאָ האָבן אַ מאָל געהאַט זייער אויסקומעניש ענגלישע זעלנערס.

דאָס זאַטערע, בעסערע עסן איז געווען פֿאַר די קינדער. פֿאַר די איבעריקע... דאָס וואָס איז געבליבן. אמת, גרינס איז געווען שפּאָט ביליק. אין די קיבוצים זײַנען אויך געווען צוגעגרייט "וווינונגען" – געצעלטן. די פּיסלעך פֿון די אײַזערנע בעטלעך זײַנען געזונקען אין זאַמד. בײַ טאָג האָט געבראָטן די זון, בײַ נאַכט האָט מען זיך אָפּגעקילט... מען האָט געטריקנט זומפּן, געקרענקט מיט געלן קדחת, געשטאָרבן. נישט ווינציק זײַנען געפֿאַלן אין קאַמף, ווי טרומפּעלדאָר... מען האָט געהאָרעוועט "בחומר ובלבֿנים" אָבער זיי, די חלוצים, נישט קיין אַנדערע, האָבן געלאָזט וויסן, אַז ייִדיש בלוט איז מער נישט הפֿקר.

מיט עטלעכע חדשים צוריק האָט אַ זקן, אַ רבֿ, אַ תּלמיד־חכם, געגאָסן פֿעך און שוועבל אויף די אַפּיקורסים – די קיבוצניקעס. איך

כיצד עזר אברֶמֶלֶ'ה לדבורקָה לבנות את המדינה

דווקא עכשיו, כשאנו שקועים בדאגות כה רבות ומדברים וכותבים על אודות העולים החדשים וכיצד צריך לדאוג להם לדיור ולפרנסה, דווקא עכשיו הוא הזמן הנכון להזכיר אילו "דירות פאר" הוכנו עבור החלוצים בשנות העשרים. על פרנסה בכלל לא דיברו. אמרה נפוצה בין החלוצים הייתה "אכול כל מה שאינו אוכל אותך".

הפלוגה של גדוד העבודה בירושלים, בקרבת מנזר רטיסבון, הייתה בת־מזל. האנגלים הותירה ירושה של צריפים אחדים, שהיו מחופים לוחות פח עבים, ולהם חלונות זעירים בבסיסיהם הגבוהים. כאן חיו פעם חיילים אנגליים וכאן הם קיבלו את מזונם.

המזון המשביע והטוב יותר היה שמור עבור הילדים. ואילו לשאר... כל מה שנותר. נכון, ירקות היו בזיל־הזול. גם בקיבוצים הוכנו "דירות" – בדמות אוהלים. רגליהן של מיטות הברזל היו שקועות בחול. ביום להטה החמה ובלילה היו מתקררים מעט... ייבשו ביצות, חלו בקדחת צהובה ואפילו מתו. לא מעטים נפלו בקרב, כמו טרומפלדור... עמלו "בחומר ובלבנים", אולם הם, החלוצים, הם ולא אחרים, הדגימו שדם יהודי אינו הפקר עוד.

לפני מספר חודשים, רב זקן, תלמיד חכם, שפך אש וגופרית על האפיקורסים, הקיבוצניקים. אין בלבי על התלמיד חכם. הוא לא

האָב ניט קיין פֿאַראיבל אויף דעם תּלמיד־חכם, ער האָט נישט געזען, ווי חלוצים זײַנען געשטאָרבן פֿון געלן קדחת, אָדער געפֿאַלן בעת אַראַבישע אָנגריפֿן.

אַרבעט איז נישט קיין קללה, אַבי געזונט. אָבער די יאָרן 1926–1927 האָבן געליטן פֿון אַרבעטסלאָזיקייט. אַרבעטסלאָזע זײַנען נישט קיין איבערקלײַבערס. דער כּבֿיש נישט ווײַט פֿון יריחו איז געווען די ברירה פֿאַר די אַלע, בײַ וועלכע די הענט זײַנען געווען איבעריק... בויען דעם כּבֿיש בײַ יריחו, אויפֿשטעלן שטיינערנע ווענט, האָט צוגעצויגן אַ סך אַרבעטערס. יונגע און אַלטע אַראַבער האָבן זיך אַ לאָז געטאָן קיין יריחו. אין פּלוגה פֿון „גדוד העבֿודה" זײַנען אויך געווען נישט ווייניק אַרבעטסלאָזע. אליק ערליך, אַרעלע שאַפּירא, שכנא גאָלצין, אַבֿרמעלע פֿרידמאַן, אפֿרוני פֿישביין זײַנען אויך אַוועק בויען דעם כּבֿיש. ווי אַ צולאָג צו זיי איז אַוועק דבֿורקע קאָפּילעוויטש. ווען זי איז אָנגעקומען מיט די גדודניקעס אַהין, ווו מען האָט געפֿלאַסטערט דעם כּבֿיש, ווײַל זי האָט דאָך געזאָלט קאָכן פֿאַר זיי, איז זייער מטפּלת שטיין געבליבן בײַם אוהל, וואָס די הסתּדרות האָט געגעבן פֿאַר די גדודניקעס, עטלעכע מאָל האָט זי אָפּגעאָטעמט, און אויסגערופֿן:

– חבֿרה, טוט נישט אויס די היטלען, איר קאָנט זיך דאָ, חלילה, פֿאַרקילן. מיר האָבן פֿאַרזען, וואָס מיר האָבן נישט מיטגענומען קיין בעזעמלעך, דאָ קאָן מען זיך בעזעמען און שוויצן, ווי אין מײַן קיידאַנער מרחץ.

דעם זעלביקן אָוונט האָט דבֿורקע גערופֿן אַ פֿאַרזאַמלונג. אויפֿן טאָג־אָרדענונג האָט זי אַוועקגעשטעלט איין פֿראַגע:

– וואָס וועט איר זאָגן, אויב איך וועל נעמען נאָך עטלעכע קעסט־בחורים? האַלטן אַ גאַנצע קעבין פֿאַר אַ פּאָר גדודניקעס איז דאָך צו טײַער?

– גיב אַ טראַכט, דבֿורקע, זע דו זאָלסט חרטה נישט האָבן. אויב אַפֿילו דו זאָלסט קאָכן בײַ נאַכט, וועסטו סײַ ווי נישט קאָנען שלאָפֿן בײַ טאָג – האָט אליק ערליך זאַכלעך באַטראַכט דבֿורהלעס פֿאָרשלאַג.

אַרעלע שאַפּירא האָט, ווי שטענדיק, זיך געחכמעט:

ראה כיצד מתו חלוצים מקדחת צהובה וכיצד נהרגו מהתנפלויות של ערבים.

עבודה אינה קללה. העיקר הבריאות. אולם השנים ההן, בין 1926 ו־1927, היו שנים של אבטלה. מובטלים אינם בררנים. הכביש לא הרחק מיריחו היה הברירה עבור כל מי שידיהם היו מובטלות... סלילת הכביש סמוך ליריחו והקמת קירות של אבן, משכו אליהן פועלים רבים. ערבים צעירים וזקנים שמו פעמיהם ליריחו. גם בפלוגה של "גדוד העבודה" היו לא מעט מובטלים. אֶליק ארליך, אַרַ'לֶה שפירא, שכנא גולצין, אברֶמֶלֶ'ה פרידמן, אפרוני פישביין – הלכו גם הם לסלול את הכביש. כתוספת לחבורה הלכה גם דבורקה קופילביץ. כשהיא הגיע לשם עם הגדודניקים, למקום שבו סללו את הכביש, כיוון שהיא הייתה אמורה לבשל עבורם ולהיות להם למטפלת, היא נעמדה ליד האוהל, שההסתדרות נתנה לגדודניקים, נשמה מספר נשימות עמוקות וקראה: "חבר'ה, אל תסירו את הכובעים, אתם עוד עלולים להתקרר. טעינו כשלא לקחנו איתנו מטאטאים קטנים, שהרי אפשר להזיע כאן ממש כמו במרחץ תורכי."

באותו ערב כינסה דבורקה אסיפה. על סדר היום הייתה לה שאלה אחת: "מה דעתכם שאקח עוד מספר בחורים להאכיל? כי הרי לנהל מטבח עבור קומץ של גדודניקים זה עסק יקר מדי."

"תחשבי היטב, דבורקה, שלא תתחרטי. גם אם תבשלי בלילה, ממילא לא תוכלי לישון ביום", אמר אליק ארליך כששמע את הצעתה של דבורקה. שלושת הגדודניקים האחרים שתקו. דבורקה

– זאַראַטוסטראַ הייסט אויך זײַן פֿאָרזיכטיק, דבֿורקע.

די איבעריקע דרײַ גדודניקעם האָבן געשוויגן. דבֿורקע האָט נאָך צוגעגעבן:

– אַז איר וועט זײַן אויפֿן כּבֿיש, זאָגט די בחורים, אַז ס'איז דאָ אַ בחורה, וואָס איז גרייט צו קאָכן און זיך מטפּל זײַן מיט נאָך צוועלף מענטשן.

אַזוי איז געווען. מען האָט געקראָגן טישן, טעפּ, עמאַלירטע עמערס, גלעזער און אַנדערע כּלים. אויך צוויי פּרימוסן מיט פֿיר קעפּלעך בײַ יעדן פּרימוס, דבֿורקע זאָל זיך קענען באַרימען, אַז זי קאָכט אויף אַכט פּרימוסן.

אויף מאָרגן איז דבֿורקע אַוועק קיין יריחו, זיך צונויפֿגערעדט מיט אַן אַראַבער און אַלע טאָג פֿלעגט ער קומען מיט צוויי אייזלען און ברענגען וואַסער אין זעקס בלעכן.

דערנאָך איז דער אַראַבער געוואָרן אַ צושטעלער פֿון שפּסנ־פֿלייש, אַלערליי גרינסן און פֿרוכטן. אַזוי האָט דבֿורקע אָנגעהויבן איר באַלעבאַטישקייט.

אליק ערליך האָט געטראָפֿן – זי האָט טאַקע געקאָכט נאָר אין די נעכט. דרײַ עמאַלירטע עמערס מיט געקאָכט וואַסער זײַנען תּמיד געשטאַנען גרייט. דאָס שעפּסנפֿלייש האָט זיך געדעמפּט אַ גאַנצן טאָג אין אַ טאָפּ מיט אַ סך ציבעלעס און עטוואָס פּעפּער, אָבער כּמעט אָן זאַלץ, אַזוי איז געווען דער מינהג – און זופּ האָט זי געקאָכט פֿון רײַז מיט פּאָמידאָרן.

אַנטקעגן דעם אוהל פֿון די גדודניקעס איז געשטאַנען אַ באַראַק, ווו האָניקמאַכער מיט זײַן ווײַב האָבן געעפֿנט אַ מין רעסטאָראַן. דאָס ווײַב האָט אַרײַנגעלייגט איר חלק אין דער האָרעוואַניע: זי איז געזעסן אויף אַ נידעריק בענקל, לעבן איר זענען געשטאַנען צוויי עמערס מיט וואַסער און ער – טאָדרעס, איר מאַן, פֿלעגט אין די עמערס מיט וואַסער אַרײַנוואַרפֿן שטיקלעך אײַז, און זי האָט מכבד געווען די געסט מיט אַ גלאָז קאַלט וואַסער און צוויי האַרטע אייער פֿאַר אַ האַלבן פּיאַסטער.

שלאָפֿן אין די היצן איז געווען אוממעגלעך. דבֿורקע פֿלעגט אויף

הוסיפה: ״כשתהיו על הכביש, אִמרו לבחורים שיש בחורה שמוכנה לבשל ולטפל בעוד שניים־עשר אנשים.״

וכך היה. השיגו שולחנות, סירים, דליי אמייל, כוסות ושאר כלים, וגם שני פרימוסים שלכל אחד מהם היו ארבעה ראשים, וזאת כדי שדבורקה תוכל להתגאות שהיא מבשלת על שמונה פרימוסים.

למחרת, דבורקה הלכה ליריחו. היא הידברה עם ערבי, והלה היה מגיע מדי יום עם שני חמורים ומביא מים בששה פחים.

בשלב מאוחר יותר, הערבי הפך לספק של בשר כבש, ירקות ופירות. כך החלה דבורקה לנהל את משק הבית שלה.

אליק ארליך ניחש נכון: היא נהגה לבשל רק בלילות. שלושה דליי אמייל עם מים רותחים עמדו מוכנים תמיד. בשר הכבש התבשל יום תמים בתוך סיר עם הרבה בצלים ומעט פלפל, אך כמעט ללא מלח. כך היה נהוג. מרק היא בישלה עם אורז ועגבניות.

מול האוהל של הגדודניקים ניצבה בקתה, שבה הוניקמכר ואשתו פתחו מסעדה. האשה תרמה את חלקה בעבודה: היא ישבה על כיסא נמוך, לידה ניצבו שני דליים עם מים, ואילו טודרוס בעלה היה משליך לתוך הדליים חתיכות של קרח. וכך, תמורת חצי גרוש היא הייתה מכבדת את האורחים בכוס מים קרים ושתי ביצים קשות.

לישון בחום ההוא היה בלתי־אפשרי. דבורקה הייתה יוצאת

אַ ווײַלינקע אַרויסגיין פֿון געצעלט, אָבער אין דרויסן האָט געפֿלאַקערט אַ שטיקנדיקע היץ.

אַנומלטן האָט זי אַוועקגעשטעלט דעם גרויסן טשײַניק אויפֿן פּרימוס, וואָס איז געשטאַנען בײַ דער וואַנט פֿון געצעלט. פּלוצעם איז אַרײַנגעלאָפֿן דער אַראַבער, וואָס קומט פֿון יריחו מיט גרינס, זי אַ כאַפּ געטאָן אויף די הענט און אַרויסגעטראָגן פֿון בײַדל, אָפּגעלאָפֿן היפּש און זי אַוועקגעשטעלט אויפֿן זאַמד. זי האָט אים געוואָלט געבן אין די ציין, אָבער ער האָט זי נאָך אַלץ געהאַלטן שטײַף אין זײַנע הענט. גלײַך איז געקומען צו לויפֿן אַבֿרמעלע פֿרידמאַן. ער האָט געאַרבעט אין דער נאָענט.

דבֿורקע האָט געקוקט אויפֿן בײַדל, זי האָט געזען, ווי עס טיילן זיך אָפּ שוואַרצע, לײַכטע שטיקער שטאָפֿן און פֿליִען אין דער לופֿטן. זי האָט פֿאַרשטאַנען: דאָס בײַדל ברענט! זי האָט אָבער נישט פֿאַרשטאַנען, וואָס דער אַראַבער האָט געמיינט מיט "פֿי נאַם און פֿי נאַס". אַבֿרמעלע האָט געקאָנט אַ ביסל אַראַביש, האָט ער דבֿורקען דערקלערט:

– וואָס פֿאַרשטייסטו נישט? ער האָט געזאָגט, אַז עס איז פֿאַראַן איין סאָרט מענטש און אַנדער סאָרט מענטש.

– אָבער וואָס האָט ער געמיינט? – האָט דבֿורקע געפֿרעגט.

– דאָס וואָס ער האָט געזאָגט קאָן מען פֿאַרטײַטשן אַזוי: "ס'טרעפֿט, אַז דו ראַטעוועסט אַ מענטש, און ער וויל דיר דערפֿאַר געבן אין די ציין... ס'קאָן אויך טרעפֿן, אַז דער, וואָס האָט דיך געראַטעוועט, זאָל דאָס אָננעמען פֿאַר גוט...

ביז אַבֿרמעלע האָט דאָס אַלץ פֿאַרטײַטשט איז דאָס בײַדל אַוועק מיטן פֿײַער.

לשעה קלה אל מחוץ לאוהל, אולם בחוץ להב חום מחניק. פעם היא העמידה את הקומקום הגדול על הפרימוס שעמד סמוך ליריעת האוהל. פתאום נכנס בריצה הערבי שהיה מביא ירקות מיריחו, תפס את דבורקה בידיו, הוציא אותה מהאוהל, התרחק ממנו מעט והעמיד אותה על החול. דבורקה רצתה להכניס לו אגרוף בשיניים, אך הערבי המשיך לאחוז בה בכוח. מיד הגיע בריצה אברמל'ה פרידמן, שעבד במקום סמוך.

דבורקה התבוננה באוהל וראתה כיצד רצועות הבד השחורות ניתקתו זו מזו ומרחפות באוויר. היא הבינה: האוהל בוער! אבל היא לא הבינה למה התכוון הערבי כשאמר "פי נאס ופי נאס". אברמל'ה, שידע מעט ערבית, הסביר לה: "מה את לא מבינה? הוא אומר שיש אנשים ויש אנשים".

"אבל למה הוא התכוון?", שאלה דבורקה?

"אפשר להבין את מה שהוא אמר כך: 'קורה שאתה מציל אדם, והוא רוצה לתת לך בשיניים... אבל יכול לקרות גם שמי שיציל אותך יקבל זאת לטובה.'"

עד שאברמל'ה סיים את ההסבר, האש כילתה את האוהל.

אַ שידוך אין גדוד

דאָס איז נישט אַזוי גרינג אָנגעקומען.

נאָך שווערער האָרעוואַניע, נאָך דער וועטשערע, פֿלעגן מיר זיך צולייגן כאַפּן אַ דרימל. אָבער אײַזיק אַלטשולער האָט אונדזער דרימלען נישט פֿאַרטראָגן. צו זײַן ברויזנדיקן טעמפּעראַמענט האָט ער נאָך געהאַט אַ מויל־האַרמאָשקע און ער פֿלעגט אַרומגיין צווישן די צריפֿים, שפּילן אויף דער האַרמאָשקע און הויך זינגען: "בין הרים ובין סלעים טסה הרכבת ומכל הבחורים, אותו אני אוהבת..." און אויב דאָס האָט נישט געהאָלפֿן, פֿלעגט ער מיט אַ שטעקן אַ פּיר טאָן אויף די גאַפּרירטע דעכער פֿון די צריפֿים! – ווער האָט שוין דאַן געקענט שלאָפֿן?.. איז מען אַרויסגעלאָפֿן אין דעם, אין וואָס מ'איז געווען אָנגעטאָן. מ'איז געשפּרונגען, ווי מען האָט דאָס גערופֿן, "אויף דער בינע", אײַזיק אין דער מיט און די בחורות און בחורים אַרום אים און מ'האָט געזונגען "מה יפֿים הלילות בכנען" און צוגעטופּעט מיט די פֿיס, מיט דער אַראַבישער "דעבקע". גאַנץ אָפֿט האָט מען פֿאַרשפּאָרט אויפֿצושטיין, ווײַל מ'האָט געטאַנצט אַ גאַנצע נאַכט.

אין אַזעלכע אָוונטן פֿלעגן נעלם ווערן לאה גוברנאַנט און פֿײַוועקע רובינשטיין. אַלע האָבן געוווּסט, אַז עס שמעקט מיט אַ "באַזונדערן צריף"... נאָר פּיעשטשערן איז דער שידוך נישט געפֿעלן, ער האָט אַפֿילו געפּרוּווט אָפּצורעדן פֿײַוועקען, נאָר דאָס האָט נישט געהאָלפֿן. ס'איז טאַקע געווען אַ חתונה און דער גיזבר העפֿטמאַן האָט מיר, וועלכע שרײַבט די דאָזיקע שורות, געגעבן עטלעכע פֿונט צו קויפֿן זויערן ווײַן מיט פֿאַרבײַסעכץ, און עס איז געווען ששׂון־ושׂימחה. נאָר איין מענטש האָט נישט געטאַנצט אויף דער דאָזיקער חתונה – דער אַראַבער איבראַהים, וועלכער האָט אויסגעלערנט די חלוצים צו זײַן "חוצבים". ווען אפֿרתי איז צו אים צוגעגאַנגען און האָט אים געמוסרט, הלמאַי ער טאַנצט נישט, האָט ער געענטפֿערט אויף אַ לײַטישן ייִדיש:

שידוך בגדוד

העניין לא קרה כל־כך בקלות. עם תום עמל מפרך, לאחר ארוחת הערב, נהגנו לשכב ולנמנם מעט. אלא שאייזק אלטשולר לא סבל את הנמנום שלנו. נוסף למזגו הסוער, הייתה לו מפוחית פה והוא נהג להסתובב בין הצריפים, לנגן במפוחית ולשיר בקול רם: "בין הרים ובין סלעים טסה הרכבת, ומכל הבחורים אותו אני אוהבת..." ואם בכך לא היה די, הוא היה מכה במקל על גגות הצריפים! ומי יכול היה לישון כך?... אז היינו יוצאים בריצה, לבושים במה שהיה עלינו, קופצים "על הבמה", כמו שקראנו לכך, ואייזיק היה במרכז, והבחורות והבחורים היו סביבו ושרו: "מה יפים הלילות בכנען", והיינו רוקעים ברגליים בדבקה ערבית. לעתים קרובות חסכנו לעצמנו את ההשכמה כי רקדנו כך כל הלילה.

בערבים כאלה היו לאה גוּבֶּרְנַנְט ופַייבֶקֶה רובינשטיין נעלמים. כולם ידעו ש"מריח" מהעסק צריף נפרד. השידוך לא מצא חן בעיני פֶּיטְשֶׁר, שאף ניסה לשכנע את פייבקה, אך זה לא עזר. אכן הייתה חתונה והגזבר הפטמן נתן לי, לכותבת שורות אלו, כמה לירות כדי לקנות יין וכיבוד. והיה שמח, שמחה וששון. רק אדם אחד לא רקד בחתונה: הערבי איברהים, שלימד את החלוצים להיות חוצבים. כשאפרתי ניגש אליו והטיף לו מוסר על כך שאינו רוקד, השיב לו הערבי ביידיש כמו שצריך:

– איר זײַט אַלע ווילע, גוטע בחורים. פֿאַר וואָס זאָגט איר נישט אײַערע פֿירערס, זיי זאָלן אויפֿהערן פֿאָרן צו די שייכן צו קויפֿן ערד. רוף מיך נישט טאַנצן. אַליין – טאַנץ איך פּאָוואָליע...

אויף צו מאָרגנס האָבן אַלע חלוצים געוווּסט, וואָס איבראַהים האָט געזאָגט. יענקעלע, וואָס האָט געהאַט אַ צונאָמען "דער בלײַענער פֿויגל" האָט אַראָפּגעצויגן זײַן חולצה און ערנסט באַמערקט:

– איך וויל נישט הערן, וואָס איבראַהים האָט געזאָגט. ס'איז נישט זייער ערד! מיר זײַנען נישט געקומען צו גאַסט צו די אַראַבער. זיי זײַנען, נישט פֿאַר אונדז און נישט פֿאַר קיינעם געדאַכט, "אמתע קאַקערס"... זאָלן זיי זיך לערנען אַז עס זאָל נישט זײַן אַזוי פֿיל מיסט און צואָה אין זייערע דערפֿער... מיר אַלע דאַרפֿן וויסן איין זאַך, ווי אַזוי צו מאַכן פֿון די "שטעטלשע בטלנים" ערדאַרבעטערס און בעלי־מלאָכות...

"אתם כולכם בחורים טובים והגונים. מדוע אינכם אומרים למנהיגים שלכם שיפסיקו לנסוע אל השייח'ים לקנות אדמה. אל תקרא לי לרקוד. לבדי, אני רוקד לאט...".

למחרת ידעו כל החלוצים את מה שאיברהים אמר. יַנְקֶלֶ'ה שכינויו היה "ציפור העופרת" פשט את חולצתו והדגיש ברצינות: "איני רוצה לשמוע את מה שאיברהים אמר. זוהי אינה אדמתם! לא באנו להתארח אצל הערבים. הם, לא עלינו, 'קַקֶרים אמיתיים'... מוטב שילמדו כדי שהכפרים שלהם לא יהיו מזוהמים בזבל ובצואה... אנחנו כולנו חייבים לדעת דבר אחד: כיצד להפוך את 'הבטלנים העירוניים' שלנו לעובדי־אדמה ולבעלי־מלאכה...".

מע דאַרף וואַשן די טרעפּ

בעת דער "סידור העבֿודה" האָט אויסגערופֿן נעמען פֿון מיידלעך, וועלכע דאַרפֿן גיין וואַשן די טרעפּ צו דער פֿײַערלעכער אוניווערסיטעט־עפֿענונג אין 1925 אויפֿן הר הצופֿים, האָבן זיך אַלע מיידלעך אַ לאָז געטאָן צו יהודה קאָפּילעוויטש, דעם סדרן עבֿודה... ער האָט זיך געכאַפּט פֿאַרן קאָפּ, דערנאָך אויסגעשטרעקט די הענט, ווי ער וואָלט זיך פֿאַרטיידיקט קעגן ווילדע כּוחות, גערעדט און גערעדט און זײַן רעדן – אַ גיכס, גיכער ווי אַלע מאָל:

מה אתן רוצות ממני? וואָס ווילט איר פֿון מיר האָבן? אי אפֿשר לשלוח לשטיפֿת הרצפֿות יותר מארבע בחורות! און צוגעגעבן אויף אַ גראַמאַטנעם ייִדיש: ס׳וועלן אַהין גיין וואַשן די טרעפּ – נחמה בלושטיין, מלכּה חלילית, דבֿורקע קאָפּילעוויטש און שירקע די בעל־דבֿרטע. לאָזט מיך צו רו! גיין וועלן נאָר די, וואָס זײַנען באַשטימט געוואָרן פֿון סידור העבֿודה.

מלכּה חלילית האָט אויפֿן וועג צו דער אַרבעט זיך געחכמעט:

– בחורות, איך זאָל אַזוי לעבן, איר וועט זען, אַז די טרעפּ וועלן **מיר** וואַשן, אָבער די לעקציעס וועלן הערן **אַנדערע** פֿרײַלינס.

דבֿורקע קאָפּילעוויטש האָט אויך געהאַט אַ צונג און זי האָט קלאָר געמאַכט דעם מצבֿ, אַזוי צו זאָגן:

– לעזאזל די פֿרײַלינס! מיר גייען וואַשן און ריין מאַכן די טרעפּ! – מיר דאַרפֿן בויען דאָס לאַנד, לעקציעס וועלן מיר הערן דערנאָך!

די מיידלעך האָבן געוואַשן און געשוווענקט אין אײַלעניש, ווײַל זיי האָבן אַ ביסל פֿאַרשפּעטיקט – ס׳האָבן אָנגעהויבן צו קומען אַלערליי מאַנספּאַרשוינען אין זייערע שיינע אייבערבגדים. מיר און אַ טייל פֿון די געסט האָבן דאָך אין לעבן נישט זוכה געווען צו זען חיים ווייצמאַנען, אָבער בלושטיין, וואָס האָט אים יאָ געזען, האָט אַ געשריי געטאָן:

צריך לשטוף את המדרגות

בשעה שסדרן העבודה קרא בשמות הבנות שצריכות ללכת לשטוף את המדרגות לכבוד הפתיחה החגיגית של האוניברסיטה על הר הצופים ב־1925, התנפלו כל הבנות על הסדרן, יהודה קופילביץ. הוא אחז בראשו, אחר כך פשט את ידיו, כמבקש להתגונן מפני כוחות פראיים, והחל לדבר ולדבר, מהר יותר מאי־פעם:

"מה אתן רוצות ממני? אי־אפשר לשלוח יותר מארבע בנות!" והוא הוסיף ביידיש ספרותית:

"תלכנה לשטוף שם מדרגות נחמה בלושטיין, מלכה חלילית, דבורקָה קופילביץ ושירקה הדברנית. תניחו לי! תלכנה רק אלה שאושרו על ידי סידור העבודה".

מלכה חלילית התלוצצה בדרך לעבודה: "בחורות, שכה אחיה, אתן תראינה שאת המדרגות אנחנו נשטוף, אבל את ההרצאות תשמענה עלמות אחרות."

גם לדבורקה קופילביץ הייתה לשון, והיא הבהירה את המצב באמרה: "לעזאזל העלמות! אנחנו הולכות לשטוף ולנקות את המדרגות! אנחנו חייבות לבנות את הארץ, הרצאות נשמע אחר־כך!"

הבנות שטפו במהירות. כיוון שהן איחרו מעט, החלו להגיע כל מיני גברים בבגדים יפים. אנחנו וחלק מן האורחים מעולם לא ראינו את חיים ויצמן, אבל בלושטיין, שכן ראתה אותו, קראה:

– חבֿר ווייצמאַן! דו האָסט דאָך מיר שיער נישט אַרויפֿגעטראָטן אויף די הענט! דו ביסט אַ גרויסער בעמיקער, אָבער דײַנע טריט זײַנען זייער שווערע...

– תּסלחי לי!

– זע, קוק ווו דו שטעלסט דײַנע פּיס...

ווייצמאַן איז שוין געווען הויך, בײַ די אייבערשטע טרעפּ, האָט ער זיך גיך אויסגעקערעוועט און געזאָגט:

– בחורות, תּסלחנה! אַתּן צודקות! איר זײַט גערעכט, אַ מענטש דאַרף קוקן ווו ער שטעלט זײַנע פּיס!... להבא אשׂים לבֿ ואַביט איפֿה עלי לשׂים את רגלי...

"חבר ויצמן! הן כמעט דרכת לי על הידיים! אתה אמנם כימאי גדול, אך צעדיך כבדים...".

"תסלחי לי!"

"ראה והתבונן היכן אתה מניח את רגליך...".

ויצמן כבר עמד גבוה על המדרגות העליונות. הוא הסתובב ואמר:

"בחורות, סלחנה! אתן צודקות! אדם צריך להתבונן היכן הוא דורך ברגליו...! להבא אשים לב ואביט היכן עלי להניח את רגליי...".

ריווע מישעל

ריווע איז געווען איינע פֿון די שענסטע בחורות אין דער פּלוגה. זי איז שוין געווען אַ מאַמע פֿון אַ ייִנגעלע, זײַן נאָמען איז געווען דן. געוויס האָט ריווע געאַרבעט גלײַך ווי אַלע בחורות, דער טאַטע פֿון איר קינד, דיכמאַן, איז געווען אין תּל־יוסף. ריווע האָט זיך אויפֿגעפֿירט ווי אַלע בחורות אין דער פּלוגה. זי האָט אַפֿילו געפּועלט מען זאָל איר לאָזן אַרבעטן אין בית תּינוקות, ווײַל דן האָט קיינעם נישט צוגעלאָזן צו זיך. ער פֿלעגט בלאָ ווערן שרײַענדיק: "אני רוצה את האמהלע שלי", און נאָר ריווע האָט אים געקענט אײַנשטילן.

אין איינעם אַ טאָג האָט זיך אין דער פּלוגה באַוויזן אַ שוואַרץ־חנעוודיקער בחור. ער איז געווען נישט נאָר שוואַרץ־חנעוודיק, ער האָט זיך גרײַלעך אויסגעטיילט מיט זײַן גאַנצער פֿיזיאָנאָמיע. קיין קורצע הייזעלעך האָט ער נישט געטראָגן, זײַן חולצה האָט תּמיד געגלאַנצט פֿון ווײַסקייט, ער פֿלעגט אַפֿילו דעם שניפּס זײַנעם אויסבינדן האַרט לעבן קראַגן, און זײַנע שיך האָבן געגלאַנצט, אַזוי ווי אַלץ וואָס עס איז געווען אויף אים.

אין אַ קורצער צײַט אַרום האָט די פּלוגה געוווּסט, אַז ריווע "גייט" מיטן שוואַרץ־חנעוודיקן, פֿאַרברענגט מיט אים גאַנצע נעכט און אַז געקומען איז ער פֿון טערקײַ, דאָרט איז ער געווען אין מיליטער־דינסט.

תּנחום ראַבינאָוויטש האָט דערציילט, אַז דער שוואַרץ־חנעוודיקער איז אַן אָפֿיציר און אַ באַהאַוונטער מיליטער־מאַן. נאָר מער פֿון אַלץ זענען אַלע געווען געפּלעפֿט, ווען מען האָט געזען, אַז ריווע גרייט זיך צו ווערן אַ מאַמע צום צווייטן מאָל. זי איז מיטן שוואַרץ־חנעוודיקן ערגעץ אַוועקגעפֿאָרן – אַוועקגעפֿאָרן און נישטאָ...

אַלע בחורות, וואָס האָבן געאַרבעט אין בית־תּינוקות האָבן נישט געקענט באַרויִקן דנען... ער האָט אויפֿגעהערט צו עסן, אָבער ער

רִיבָה משעל

רִיבָה הייתה אחת הבחורות היפות ביותר בפלוגה. היא הייתה כבר אמא לילד בשם דן. מובן שריבה עבדה כמו כל הבחורות. אביו של הילד שלה, דיכמן, היה בתל־יוסף.

ריבה התנהגה כמו כל הבחורות בפלוגה. היא אפילו הצליחה לסדר שיתנו לה לעבוד בבית התינוקות, כי דן לא הרשה לאף־אחד להתקרב אליו. הוא היה מכחיל וצועק: "אני רוצה את האמאל'ה שלי", ורק ריבה הייתה יכולה להרגיע אותו.

יום אחד הופיע בפלוגה בחור שחרחר וחינני. הוא לא היה רק שחרחר וחינני, אלא שכל דמותו הייתה שונה. מכנסיים קצרים הוא לא לבש, החולצה שלו בהקה תמיד בלובנה, ואפילו את העניבה הוא קשר קרוב לצוואֹרון. נעליו בהקו, כמו כל דבר שהיה עליו.

לאחר תקופה קצרה כבר ידעו כולם בפלוגה שריבה "הולכת" עם השחרחר החינני, שהיא מבלה איתו לילות שלמים, שהוא הגיע מתורכיה ושהוא שרת שם בצבא.

תנחום רבינוביץ סיפר שהשחרחר החינני הוא קצין ואיש צבא מנוסה. אך יותר מכל היו הכול נבוכים כשנוכחו שריבה שוב עומדת להיות אמא. היא נסעה עם השחרחר החינני לאן שנסעה. נסעה ואיננה...

כל הבחורות שעבדו בבית התינוקות לא הצליחו להרגיע את דן.

האָט נישט אויפֿגעהערט צו שרײַען. די גאַנצע פּלוגה איז געווען אויסער זיך. קיינער האָט נישט געקענט וויסן, וויפֿל צײַט ס׳וועט אַוועקגיין, ביז דן וועט אויפֿזוכן זײַן מאַמען...

אַקוראַט ווי מ׳האָט נישט געוווּסט ווו ריווע איז אַוועק מיט פּוגאַטשערן, מיט דעם שוואַרץ־חנעוודיקן בחור, מיט וועלכן זי איז פֿאַרשוווּנדן געוואָרן, פּונקט אַזוי האָט מען אויך נישט געוווּסט ווען זי וועט קומען צוריק.

אַ צײַט שפּעטער האָט מען זיך דערוווּסט, אַז ריווע מיט איר באַשערטן זענען אַוועק קיין רוסלאַנד און דאָרט האָט מען פּוגאַטשערן אַרעסטירט און אײַנגעזעצט אין טורמע. מע האָט זיך אויך דערוווּסט, אַז אין רוסלאַנד איז ריווע געוואָרן אַ מאַמע צום דריטן מאָל, נאָך דעם ווי זי האָט שוין געבוירן אין רוסלאַנד איין קינד מיט פּוגאַטשערן.

דן האָט זײַן מאַמען נישט פֿאַרגעסן. מ׳זאָגט, אַז די צײַט איז אַ גוטער דאָקטער, אָבער דנען האָט געהאָלפֿן אין זײַן בענקען די, וואָס שרײַבט די דאָזיקע דערציילונג. זי פֿלעגט אַרויספֿירן דנען פֿון בית־תּינוקות און פֿלעגט אים אַרויפֿזעצן אויפֿן אייזעלע, מיט וועלכן זי פֿלעגט פֿאָרן ברענגען פּראָדוקטן פֿאַר דער פּלוגה. און ער האָט זיך אַ ביסעלע באַרויִקט, אָבער פֿון צײַט צו צײַט פֿלעגט ער אויסרופֿן: ״אני רוצה שגם אימהלע שלי גם כּן תּרכּבֿ על החמור״.

נישט אַזוי גיך טוט זיך, ווי עס רעדט זיך. וויטקע ריינען, וואָס פֿלעגט אויפֿזוכן און געפֿינען אין רוסלאַנד געוועזענע גדודניקעס, וואָס זענען צופֿעליק געבליבן לעבן, האָט אין יאָרן אַרום אויך ריווען געפֿונען. ער האָט זי און אירע צוויי קליינע קינדערלעך געבראַכט קיין לענינגראַד און זיי געשטיצט, וויפֿל ער האָט נאָר געקענט.

הוא הפסיק לאכול, אבל לא הפסיק לצרוח. כל הפלוגה הייתה נרגשת. איש לא ידע כמה זמן יחלוף עד שדן ימצא את אמו.

בדיוק כפי שלא ידעו לאן הלכה ריבה עם פוּגָטשֶר, הבחור השחרחר והחינני שהיא נעלמה איתו, כך לא ידע איש מתי היא תשוב.

מאוחר יותר נודע שריבה והמיועד שלה נסעו לרוסיה, ושפוגטשר נעצר שם והושם בכלא. עוד נודע שריבה הפכה לאימא בפעם השלישית, לאחר שילדה ברוסיה ילד עם פוגטשר.

דן לא שכח את אמו. אומרים שהזמן הוא רופא טוב, אך מי שעזרה לו להתגבר על געגועיו היא כותבת שורות אלו. היא נהגה להוציא את דן מבית התינוקות ולהושיבו על החמור ששימש להבאת מצרכים עבור הפלוגה. והוא אכן נרגע מעט, אך מזמן לזמן היה אומר: "אני רוצה את אמאל'ה שלי, שגם כן תרכב על החמור".

הדברים אינם נעשים מהר כפי שהם נאמרים. ויטקה קיינן, שנהג לחפש ולמצוא ברוסיה גדודניקים לשעבר, כאלו שבמקרה נותרו בחיים, מצא לאחר שנים גם את ריבה. הוא הביא אותה ואת שני ילדיה הקטנים ללנינגרד ותמך בהם כמיטב יכולתו.

לאַנדאָבערג יצחק (שׂדה)

ביז ער איז געוואָרן אַן אַלוף און איז געוואָרן יצחק שׂדה, האָט מען געדאַרפֿט האָבן געדולד. דערווײַלע איז יצחק גוט "געוואַקסן" – שיין געבויט, מיט אַן אייביקן שמייכל אויפֿן פּנים, און מיט שטענדיק אָפֿענע אויגן אויף מיידלעך... דאָס האָט אים נישט געשטערט צו זײַן אַ גדודניק פֿון אַ גאַנץ יאָר.

אַבֿרמעלע פֿרידמאַן האָט געדענקט חיים נחמן ביאַליקס לידער פֿון אויסנווייניק, האָט אַרײַנגעקוקט און פֿאַרשטאַנען וואָס ער זעט צווישן "גדוד" און "סולל בונה" און ווען ער פֿלעגט פֿאָרן מיט די פּרידות, פֿלעגט ער ערגעץ אַרײַנכאַפּן אַ מסע און נישט איין מאָל האָט ער געזאָגט צו יצחק לאַנדאָבערג: "דו גלאָצסט די אויגן אויף אונדזערע מיידלעך און אַליין האָסטו אַרײַנגעכאַפּט אַ וואַזשנע מציאה! אַנטלויף!

ס'האָט טאַקע געגנוג לאַנג געדויערט, און יצחק איז אַנטלאָפֿן שוין אַ באַווײַבטער...

ער האָט דעם גדוד נישט פֿאַרשעמט, די גדודניקעס האָבן אים גוט געקענט, נאָך דאַן, ווען קיינער האָט נישט געחלומט, אַז ער וועט אַ מאָל זײַן יצחק שׂדה און דאָס איז נאָך נישט געווען קלאָר, ווײַל נישט קיין אַנדערער ווי ער, יצחק לאַנדאָבערג, האָט אויף יעדער גדוד־פֿאַרזאַמלונג געהאַט תּמיד איין טענה, איין פּרעטענזיע – "די אַראַבער זײַנען טאַקע פֿון ערגעץ ווו געקומען, זיי זענען געזעסן אויף אַן אָרט און געמאַכט אונטער זיך. נישקשה, מיר וועלן זיי אַרומוואַשן און מיר וועלן זיי אויסמענטשלען" – אַזוי האָט ער געזאָגט און זיך אַרײַנגעדרייט אין דעם ראָד־קאַראַהאָד און מיט געזאַנג זיך באַהאָפֿטן צו דעם הייספֿלאַמיקן האָרע־טאַנץ פֿול מיט חסידישער התלהבֿות. און גיי זײַ אַ חכם, אַז ער וועט ווערן יצחק שׂדה, דער פּלמ"ח־אַלוף....

יצחק לנדוברג (שדה)

עד שהוא הפך לאלוף ונהיה יצחק שדה, צריך היה להתאזר בסבלנות. בינתיים היה יצחק "בעל קומה", בנוי כהלכה, חיוך נצחי על פניו ועיניים פקוחות תמיד על הבחורות... וזה לא הפריע לו להיות גדודניק כל השנה.

אברמל'ה פרידמן, שזכר בעל־פה את שיריו של חיים נחמן ביאליק, התבונן והבין את מה שהוא ראה בין הגדוד ובין "סולל בונה", וכשהיה נוהג בפרדות, לא פעם הוא היה "חוטף" לו מסע לאיזשהו מקום. ולא פעם הוא אמר ליצחק לנדוברג: "אתה נועץ עיניים בבחורות שלנו, אך אתה עצמך חטפת מציאה של ממש! ברח לך!"

ואכן, חלף זמן, ויצחק ברח כשהוא כבר נשוי.

הוא לא בייש את הגדוד. הגדודניקים הכירו אותו היטב, עוד באותם ימים כשאיש לא חלם שהוא יהיה יצחק שדה, והדבר לא היה ברור עדיין, כי הוא ולא אחר, יצחוק לנדבורג, בכל אספה של הגדוד, הייתה לו תמיד טענה אחת, פרטנזיה אחת שחוזרה על עצמה: "הערבים אמנם הגיעו מאיזשהו מקום, הם ישבו על המקום ו'עשו' תחתיהם... לא נורא, אנחנו נרחץ אותם ו'נהפוך אותם לבני־אדם'...", כך הוא אמר תמיד והשתלב במעגל ההורה הלוהט, בהתלהבות חסידית. ולך תהיה חכם, לך תדע שהוא עוד יהפוך ליצחק שדה, אלוף הפלמ"ח.

וויזיע און האָרעוואַניע

מײַן זיידע דער תּלמיד־חכם אלי ז״ל פֿלעגט בײַ יעדער דאַווענען אָנהייבן זײַן תּפֿילה מיט די ווערטער: אָ, אַלמעבטיקער! איך האָב אַלצדינג, איך בעט נאָר בײַ דיר אַ גרינגע זאַך, אַז אַלע גבֿירים זאָלסטו אַוועקנעמען פֿון מיר, זייער דוך זאָל נישט זײַן אין מײַן שטוב...

ווי דער זיידע ז״ל, טו איך אַ תּפֿילה צום גורל, אַז ער זאָל מיר מײַן זכּרון אָפּהיטן. ער זאָל אַבטונג געבן אויף מײַנע מיטצײַטלערס, אַז זייער זכּרון זאָל נישט געקירצט ווערן, זיי זאָלן געדענקען, אַז דער כּבֿיש, אויף וועלכן זיי טרעטן, איז געפּלאַסטערט געוואָרן פֿון די, וועלכע האָבן פֿאַר זיך קיין שום זאַך נישט געוואָלט. זיי זײַנען געווען אין פּלען פֿון אַן איין איינציקער וויזיע: אַ ייִדישע מדינה! מיט זייער דרייסטקייט, באַשיידנקייט און אײַנגעהאַלטנקייט זענען זיי מוותּר געווען אויף אַלע גוטע זאַכן אין דער וועלט! דאָס האָבן זיי די ערשטע געלאָזט וויסן אַלע אונדזערע שכנים אַז ייִדיש בלוט איז מער נישט הפֿקר! נישט ווינציק פֿון זיי זײַנען אומגעקומען.

די גדודניקעס זײַנען שוין לאַנג אויף דער וועלט נישטאָ, אָבער זייער האָרעוואַניע איז געבליבן, און איך, שירקע, בין געבליבן.

★ ★ ★

חוץ מײַן האָרעוואַניע אין גדוד, האָב איך נאָך געדאַרפֿט אַוועקטראָגן וואַרמעס פֿאַר די חוצבֿים, וואָס האָבן געאַרבעט נישט ווײַט פֿון מאָנאַסטיר. לאָז איך זיך אַראָפּ פֿונעם בערגל צו דער מחצבֿה, זע איך, אַז עס ליגט אויף דער ערד אויסגעשפּרייט אַ שוואַרצע שמוציקע אַבאַיע. איך האָב זיך דערשראָקן, אַוועקגעשטעלט די געפֿעסלעך מיטן וואַרמעס אויפֿן פֿאַרוועלקטן גראָז בײַ דער אַבאַיע און אַוועקגעלאָפֿן צו דער מחצבֿה דערציילן די גדודניקעס, וואָס איך האָב געזען. אליק ערליך, דרור און אפֿרים

חזון ועמל

סבי אלי ז״ל, שהיה תלמיד־חכם, לפני כל תפילה היה מתחיל במלים האלה: ״הוי אדיר! יש לי הכול, אני מבקש ממך דבר של מה־בכך: שאת כל הגבירים תרחיק ממני, ושרוחם לא תימצא בביתי...״.

כמו סבי ז״ל, אני נושאת תפילה לגורל שישמור על זכרוני, שישגיח על בני דורי, שזכרונם לא יתקצר, שיזכרו שהכביש שהם דורכים עליו נסלל על ידי מי שלא רצו דבר לעצמם, מי שהיו בחזית של חזון אחד בלבד: מדינה יהודית! באומץ לבם, בצניעותם ובאיפוק שלהם, הם ויתרו על כל הדברים הטובים בעולם! הדבר הראשון שאותו הם הבהירו לשכנינו הוא שדם יהודי אינו הפקר עוד! ולא מעטים מהם מתו.

הגדודניקים כבר מזמן אינם בעולם, אך עמלם נותר, ואני, שירקָה, נותרתי.

★ ★ ★

חוץ מעבודתי בגדוד, צריכה הייתי להביא אוכל מבושל לחוצבים, שעבדו לא הרחק מן המנזר. אני יורדת מן הגבעה אל המחצבה, ורואה עבאיה שחורה ומזוהמת פרושה על האדמה. נבהלתי. הנחתי את הכלים עם התבשיל על העשב הנבול ליד העבאיה, ורצתי אל המחצבה כדי לספר לגדודניקים מה ראיתי. אליק ארליך, דרור

צוזאַמען מיט אַבֿרמעלע דעם חלוץ האָבן זיך באַלד געלאָזט לויפֿן צו דער מחצבֿה און איך אויך מיט זיי. דרור האָט אַ שלעפּ געטאָן די אַבאַיע. דאָס וואָס מיר האָבן דאָרט געזען קאָן איך נישט איבערחזרן. עס איז אונדז פֿינצטער געוואָרן אין די אויגן. עסן האָט שוין קיינער פֿון די שטיינהאַקערס נישט געוואָלט. דאָס וואָס איז געווען צוגעדעקט מיט דער אַבאַיע, האָט מען אַוועקגעפֿירט אין דער מחנה פֿון גדוד, אַוועקגעלייגט אויף צונויפֿגערוקטע בענק און פֿאַרדעקט מיט אַ ריינעם לײַלעך.

יהודה קאָפּילעוויטש איז אַוועקגעלאָפֿן און צוריקגעקומען מיט אַ געזעמל ייִדן און ווײַבער.

ערליך האָט שטיל צו מיר געזאָגט:

– דאָס געהרגעטע מיידל איז פֿון "שערי חסד". זי איז אַלט געווען קנאַפּע 18 יאָר.

דעם מיידלס מאַמע איז געבליבן בײַ אונדז אין דער מחנה און אירע געשרייען האָבן הימלען געשפּאָלטן. מיט יעדן געשריי האָט זי זיך געריסן די האָר פֿון קאָפּ. אַ ייִדענע האָט אַראָפּגעריסן די פֿאַטשיילע פֿון איר קאָפּ און געשריגן:

"וויי איז צו אונדזערע יאָרן! דאָס מיידל איז דאָך נעבעך געגאַנגען פֿיטערן זייער איינציקע ציג! נישטאָ שוין דאָס מיידל און נישטאָ די ציג"...

מען איז אַוועק אויפֿן הייליקן אָרט און דאָרט מקבֿר געווען דאָס וואָס פֿון מיידל איז פֿאַרבליבן. אָבער די ברויזנדיקע טעטיקייט אין גדוד האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט. די חוצבֿים האָבן ממשיך געווען זייער אַרבעט, די בחורות האָבן ווײַטער געאַרבעט אין קיך, אין וועשערײַ און מתּפּרה, גלײַך ווי עס וואָלט גאָרנישט געשען...

כ׳געדענק נישט וויפֿל טעג ס׳איז אַוועק נאָך דער לוויה. אין אַ פֿאַרנאַכט בין איך געקומען אין דער מחנה פֿון גדוד. דרור האָט מיך אָנגענומען פֿאַרן אַרבל און מיך צוגעפֿירט צום איינציקן איילבירט־בוים און שטרענג צו מיר געזאָגט:

– קוק נישט אויפֿן בוים, נאָר קוק אויף דער ערד – ער האָט זיך אײַנגעבויגן און אויפֿגעהויבן דעם זוים פֿון אַ גרויסן ברעזענט, וואָס איז געווען אויסגעשפּרייט אויף דער ערד און געזאָגט צו מיר:

ואפרים, יחד עם אברמל׳ה החלוץ, מיהרו מיד אל מחצבה ואני איתם. דרור משך את העבאיה. ואת מה שראינו שם אי־אפשר לתאר. חשכו עינינו. איש מן החוצבים כבר לא היה מסוגל לאכול. את מה שהיה מכוסה בעבאיה הביאו החוצבים אל מחנה הגדוד, השכיבו על ספסלים מחוברים וכיסו בסדין נקי.

יהודה קופילביץ רץ ושב עם קבוצה של גברים ונשים.

ארליך אמר לי בשקט: ״הנערה ההרוגה היא משערי חסד. היא הייתה בקושי בת 18.״

אמה של הנערה נותרה אצלנו במחנה וזעקותיה קרעו את השמיים. עם כל זעקה היא מרטה את שיער ראשה. אישה אחת קרעה את המטפחת מעל ראשה וצעקה:

״אויה לנו ולימינו! הנערה הלכה לרעות את העז שלהם! ועתה אין עוד נערה ואין גם עז״...

הלכנו אל בית־העלמין וקברנו את מה שנותר מן הנערה. אולם החריצות התוססת בגדוד לא פסקה. החוצבים המשיכו את עבודתם, הבחורות שוב עבדו במטבח, במכבסה ובמתפרה, כמו לא אירע דבר... איני זוכרת כמה ימים חלפו מאז הלוויה. והנה, באחת משעות בין־הערבים, הגעתי אל מחנה הגדוד. דרור אחז בשרוולי, הוביל אותי אל עץ הזית היחיד, ואמר לי בתקיפות:

״אל תסתכלי על העץ, אלא רק על הקרקע״. הוא התכופף והרים את שוליו של ברזנט גדול שהיה פרוש על האדמה, ואמר לי:

– דו זעסט, ליטוויטשקע? צייל!

איך האָב געציילט ביז זעקס.

– ווי מיינסטו? זעקס פּיס פֿאַר צוויי איז גענוג?

איך געדענק נישט, וואָס איך האָב געזאָגט, אָבער דעם חשבון געדענק איך! זעקס פּיס פֿאַר דער אומגליקלעכער אומגעקומענער מיידלס צוויי איז ווייניק, האָב איך געטראַכט...

"את רואה, ליטאית? סַפְּרִי!"

ספרתי עד *שש*.

"מה את חושבת? *שש* רגליים תמורת שתיים מספיקות?"

אני לא זוכרת מה אמרתי, אבל את החשבון אני זוכרת! *שש* רגליים תמורת השתיים *של* הנערה האומללה: זה מעט, חשבתי.

רייזעלע די שוויַיגנדיקע

ס'איז לײַכט צו זאָגן רייזעלע די שוויַיגנדיקע, ס'איז אָבער אַ סך שווערער דאָס אָנצושרײַבן, ווײַל די מעשׂה הייבט זיך אָן מיט אליק ערליכן. אליק איז דעמאָלט געווען דער שומר אין מחנה פֿון גדוד העבֿודה, ער איז אַרומגעגאַנגען צווישן די בידנע צריפֿים, אויף זײַן רימען זײַנען געווען אָנגעהאַנגען אַ סך בלעכענע טעפּלעך, און זיי האָבן אונטערגעקלונגען צום טאַקט פֿון זײַנע טריט. אליק האָט פֿײַנט געהאַט צו זײַן אַ שומר, ס'איז אים איבערדריסיק געוואָרן אַרומצוגיין מיטן שווערן גרויסן טשײַניק אין דער רעכטער האַנט. פֿון דעסטוועגן האָט ער נאָכאַנאַנד געשריִען: שטייט אויף, חבֿרה! ס'איז דאָ הייסע קאַווע! נאָר די חבֿרה האָבן געוואָלט שלאָפֿן... אליק האָט אָנגעבויגן דעם טשײַניק און געוואָלט אויסגיסן די קאַווע אויף די שטיינער, נאָר פּלוצעם האָט ער דערהערט, ווי עמעצער לויפֿט צו אים. דער עמעצער איז געווען רייזעלע די שוויַיגנדיקע, זי איז שטיין געבליבן לעבן אים. זי האָט קוים געקענט אָפּכאַפּן דעם אָטעם. אליק האָט אַ פֿרעג געטאָן:

– אַ שלונג קאַווע ווילסטו?

– איך וויל כאַפּן דעם אָטעם, קאַווע דערנאָך.

– אָבער ווּ ביסטו געווען? וואָס האָט מיט דיר געטראָפֿן? פֿאַר וואָס איז בײַ דיר איין באַק העכער פֿון דער צווייטער?

– באַלד וועסטו הערן: דו ווייסט דאָך אַז ראָזע לוקסעמבורג האָט באַשטימט דעם 8טן מאַרץ ווי אַ שטענדיקן פֿרויענטאָג. אַז איך בין אַ "מאָפּסיכע", פּראָסט גערעדט אַ קאָמוניסטקע, ווייסטו דאָך אויך. בין איך נעכטן אַוועק אין דער אַלטשטאָט זיך דורכשמועסן מיט די יונגע אַראַבקעס. איך וועל דאָך דיר נישט גיין דערציילן, וועגן וואָס איך האָב מיט זיי געשמועסט, פֿאַרשטייסט דאָך אַליין, אַז דער שמועס איז געווען וועגן פֿרויען און וועגן 8טן מאַרץ. בקיצור, ווען די פֿאַרזאַמלונג האָט זיך געענדיקט בין איך האַסטיק אַוועקגעלאָפֿן צו דער פּלוגה. לויף איך דורך די פֿינצטערע אַלטשטאָט־געסלעך

רייזֶלֶ'ה השתקנית

קל לומר רייזל'ה השתקנית, אך קשה יותר לכתוב זאת, כי סיפור המעשה מתחיל עם אליק ארליך. באותם ימים, אליק היה השומר במחנה גדוד העבודה. הוא התהלך בין הצריפים הדלים, ועל אבנטו היו תלויים סירי פח לרוב, אשר ליוו את צעדיו בצלצולים. אליק לא אהב להיות שומר. נמאס לו להלך עם הקומקום הכבד בידו הימנית. כך או אחרת, הוא צעק ללא הרף: "התעוררו, חבר'ה! יש קפה חם!" אלא שהחבר'ה רצו לישון... אליק רצה לשפוך את הקפה על האבנים, אך לפתע הוא שמע שמישהו רץ אליו. המישהו הזה היה רייזֶלֶ'ה, שעצרה ונעמדה בסמוך אליו. אליק שאל אותה:

"האם תרצי ללגום מן הקפה?"

"קודם אני רוצה להתחיל לנשום, אחר־כך קפה."

"אבל היכן היית? מה קרה לך? ומדוע לחי אחת שלך גבוהה מן האחרת?"

"מיד תשמע. אתה הרי יודע שרוזה לוקסמבורג קבעה את ה־8 במרץ כיום האישה. זה שאני קומוניסטית אתה יודע. אז אתמול הלכתי לעיר העתיקה לשוחח עם הערביות. לא אספר לך על מה שוחחתי איתן. אתה הרי מבין בעצמך שהשיחה נסובה אודות נשים ואודות ה־8 במרץ. בקיצור, כשהאסיפה הסתיימה, ברחתי בחופזה אל הפלוגה. אני רצה דרך הסימטאות האפלות של העיר העתיקה

און גליטש זיך אויס אויף אַ פֿאַרפֿוילטן חציל, וואָס די גרינס־הענדלערס וואַרפֿן אַוועק. כאָטש כ'האָב זיך אויסגעגליטשט, בין איך נישט געפֿאַלן, נאָר פּלוצעם האָב איך דערפֿילט אַ שווערע נאַסע שמאַטע אויף מײַן קאָפּ, וואָס האָט פֿאַרשטעלט מיר דאָס פּנים און עמעצער נעמט מיך שטאַרק אַרום און וואַרפֿט מיך אַוועק אויף דער ערד. איך בין געלעגן האַלב טויט... פֿון דעסטוועגן האָב איך געטענהט מיט זיך:

"טאָמער דערשרעקסטו זיך, ביסטו אַ פֿאַרפֿאַלענע".

און ווי איך רעד אַזוי מיט זיך, זאָג איך צו דעם, וואָס האָט מיך אַנידערגעוואָרפֿן:

"רוק זיך אַ ביסל אָפּ, וועט מיר זײַן באַקוועמער צו ליגן".

איך זאָג אַזוי, אָבער איך פֿיל, אַז איבער מײַן פּולקע שאַרט זיך אַ הייסער און האַרטער גליד צו מײַן פֿאַרבאָרגענעם אָרט... דערלאַנג איך זיך אַ ביסעלע אַ רוק, כ'הייב זיך אַ קאַפּעלע אונטער און נעם דאָס גועל־נפֿשדיקע, וואָס שאַרט זיך איבער מײַן פּולקע און פֿאַל צו און לאָז אַרײַן מיט כּוח דערין מײַנע ציין...

דער וואָס האָט מיך אַרומגעקלאַמערט ליגט און רירט זיך נישט. איך פּרוּוו זיך שטעלן אויף איין קני און נאָך דעם אויף ביידע קני, איך פּרוּוו זיך אויפֿשטעלן אויף מײַנע פֿיס און איך זע, אַז איך קאָן גיין. הייב איך אָן צו לויפֿן, אַרויסשפּײַענדיק דאָס געדיכטע געזאַלצענע גועל־נפֿש פֿון מײַן מויל. וויפֿל איך בין אַזוי געלאָפֿן, ווייס איך נישט, אָבער איצט בין איך לעבן דיר. דו פֿאַרשטייסט שוין פֿאַר וואָס איין באַק איז העכער און די צווייטע נידעריקער...

– איך פֿאַרשטיי, אָבער קאָן איך דאָס דערציילן מײַנע חבֿרים דרורן און וויטקען?

– דו מוזסט זיי דערציילן. וועסט זאָגן מענדל עלקינדן ער זאָל צונויפֿרופֿן מוצאי־שבת אַן אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג. זאָלסט זיך באַמיען, אַז אַלע זאָלן זײַן, בעיקר די בחורות זאָלן אַלע קומען. דאָרט זאָלסטו דערציילן דאָס וואָס דו האָסט פֿון מיר געהערט. איצט גיב מיר אַ טרונק קאַווע און איך לויף אין צריף אַרײַן.

ואז אני מחליקה על חציל רקוב שהירקנים השליכו. למרות שהחלקתי, לא נפלתי. אך לפתע חשתי בסמרטוט רטוב על ראשי, והוא הסתיר את פניי ומישהו מחבק אותי בכוח ומשליך אותי על הארץ. שכבתי חצי מתה... ובכל זאת אמרתי לעצמי: 'אם את נבהלת, את אבודה'. ותוך כדי דיבור עם עצמי, אני אומרת למי שהשליך אותי ארצה: 'זוז מעט הצדה כדי שיהיה לי נוח יותר לשכב.' ואני מדברת אליו, אבל אני מרגישה שעל השוק שלי זוחל איבר חם ונוקשה, והוא מתקדם אל המקום החבוי שלי... אז אני זזה מעט, מתרוממת קמעא, לוקחת את הגועל נפש שזוחל מעל לשוק שלי, רוכנת לעברו ונועצת בו את השיניים...

"זה שאחז בי בכוח שוכב שם ולא זז. אני מנסה להתרומם על ברך אחת ולאחר מכן על שתי הברכיים, ואני מנסה לקום על רגליי ורואה שאני יכולה ללכת. אני מתחילה לרוץ, כשאני יורקת את הגועל נפש הסמיך והמלוח מתוך הפה. איזה מרחק רצתי כך איני יודעת, אך כעת אני פה לידך. אתה מבין כעת מדוע לחי אחת גבוהה יותר והשנייה נמוכה..."

"אני מבין, אך האם מותר לי לספר את זה לחברים שלי, דרור וִיטְקָה?"

"אתה חייב לספר להם. תאמר למֶנְדֶל אֶלְקֵינְד שיקרא לאספה כללית במוצאי שבת. תשתדל שכולם יהיו, בעיקר שכל הבחורות תבואנה. שם תספר את מה ששמעת ממני. ועכשיו תן לי קצת מהקפה, ואני רצה לצריף."

די גדודניצעס

אין איינער פֿון זײַנע שפּאַצירן אַרום דער מחנה פֿון ״גדוד העבֿודה״, ווען עגנון האָט זיך דערנענטערט צו די געצעלטן און צריפֿים, האָט ער אויסגערופֿן: ״דאָ קאָנען ווױנען מענטשן?!״

כ׳געדענק נישט צי איך האָב אים געענטפֿערט. כ׳בין מער ווי זיכער, אַז כ׳האָב געשוויגן. געוויס האָט מען דאָרט געוווינט, און נישט נאָר בחורים, נאָר בחורות אויך. כ׳בין זיך מודה, אַז איך האָב דעמאָלט עגנונען נישט פֿאַרבעטן אַרײַנגיין אין איינעם פֿון די צריפֿים – דאָס זענען געווען די צריפֿים פֿון די בחורות, און אויף אַלע בעטן זענען געשלאָפֿן צו צוויי מיידלעך.

איך דערמאָן זיך די מיידלשע שמועסן:

ציפּורה, אַ ליטוואַטשקע, וואָס האָט דאָ נישט לאַנג געבוירן איר ערשט קינד, האָט געפֿרעגט בײַ דבֿורקע קאָפּילעוויטש:

– זאָג מיר דעם אמת, דבֿורקע, דו ווילסט ליגן אין קימפּעט?

– איך בין נישט דײַן גלײַכן. דו האָסט געהאַט אַ קינד, מזל־טובֿ דיר, מיך לאָז צו רו און לאָז מיר פֿלאַסטערן דעם כּבֿיש לעבן יריחו. צו אַ ברית בין איך נאָך נישט גרייט. די נייטיקסטע זאַך, וואָס מען דאַרף, איז אַ כּבֿיש. ציפּורקע, פֿאָלג מיך, דו ביסט דאָך נאָכן קימפּעט, אויף יעדן בעט ליגן דאָך צו 6–7 לײַלעבער, מען נעמט טאַקע די לײַלעבער פֿון מחסן, אָבער מען לייגט איין לײַלעך אויפֿן אַנדערן...

רחל פּינקס איז געלעגן אויף אַ זײַטיק בעטל און האָט געשוויגן, האָט צו איר אַ זאָג געטאָן הענקע, וואָס אַרבעט אין קינדערהיים:

– זאָג אַ וואָרט, רחל! זאָג, אַז אַ מאָל זענען מיר געווען טעבטער בײַ טאַטע־מאַמע און הײַנט זענען מיד טעבטער אין ״גדוד העבֿודה״... וואָס שווײַגסטו? דו ווילסט, אַז איך זאָל רעדן פֿאַר דיר? מיר זענען פֿאַר אונדזערע בחורים נישט געווען קיין צירונג. מיר האָבן געהאָרעוועט, נישט ווינציקער פֿון זיי. ווען מענדל עלקינד וואָלט דאָ געווען, וואָלט ער דאָס באַשטעטיקט... אָבער דער אמת

הגדודניקיות

באחד הטיולים של עגנון סביב מחנה גדוד העבודה, כשהוא התקרב אל האוהלים והצריפים, הוא קרא: "האם כאן יכולים אנשים להתגורר?"

איני זוכרת אם השבתי לו. אני בטוחה יותר ששתקתי. ברור שהתגוררו שם, ולא רק בחורים, אלא גם בחורות. אני מודה שלא הזמנתי אז את עגנון להיכנס אל אחד הצריפים. אלה היו צריפי הבחורות, ועל כל מיטה ישנו שתי בחורות.

אני נזכרת בשיחות של הבחורות:

ציפורה הליטאית, שזמן־מה קודם לכן ילדה את תינוקה הראשון, שאלה את דבורקָה קופילביץ:

"אמרי לי את האמת, דבורקה, האם את רוצה להיות יולדת?"

"איני דומה לך. את ילדת תינוק. מזל טוב לך. אותי תעזבי במנוחה ותני לי לסלול את הכביש ליד יריחו. אינני מוכנה עדיין לברית. הדבר הנחוץ ביותר, הדבר שאנו זקוקים לו – הוא כביש. ציפורקה, שמעי בקולי, את הרי אחרי לידה, על כל מיטה מונחים 6 או 7 סדינים. לוקחים באמת את הסדינים במחסן, אבל מניחים סדין על סדין..."

רחל פנקס שכבה על מיטה צדדית ושתקה. הֶנְקָה, שעבדה בבית הילדים, אמרה לה:

"תגידי מלה, רחל! אמרי שפעם היינו בנות לאבא ואמא והיום אנחנו בנות בגדוד העבודה... מה את שותקת? את רוצה שאני אדבר עבורך?"

לא היינו קישוט לבחורים שלנו. עמלנו לא פחות מהם. אילו היה כאן מנדל אלקינד, הוא היה מאשר את זה... אך האמת אינה זקוקה

דאַרף נישט קיין עדות. מיר האָבן געהאָרעוועט גלײַך מיט די בחורים, און צוליב דער שווערער האָרעוואַניע זענען מיר אין די אָוונטן געפֿאַלן ווי געחלשטע...

– ציפּורקע, זאָג דעם אמת, ווו האָסטו געפֿונען צײַט צו ליגן אין קימפּעט? מיר האָבן לחלוטין פֿאַרגעסן, אַז מיר זענען מיידלעך. איך ווייס נישט, וואָס איר וואָלט געזאָגט, נאָר איך האָב געזאָגט טאָגערן, ווען ער איז צו מיר צוגעגאַנגען און געוואָלט מיר געבן אַ גלעט, – ער האָט טאַקע געפּרוווט – האָב איך אַ געשריי געטאָן צו אים: זיי נישט קיין "למך"! דו זעסט נישט, אַז איך בין ווי אַלע אונדזערע בחורות? נאָר די בחורים מחוץ לגדוד ווייסן וואָס זיי ווילן.

– איך ווייס דאָס נישט.

– אַז איך וועל האָבן צײַט, וועל איך דיר דאָס פֿאַרטײַטשן...

לעדות. אנחנו עבדנו ביחד עם הבחורים, ובגלל העבודה הקשה נפלנו בערב כמעולפות...

"ציפורקה, אמרי את האמת. היכן מצאת זמן להיות יולדת? שכחנו לחלוטין שאנחנו בנות. איני יודעת מה אתן הייתן אומרות, אך אני אמרתי לטָגֶר, כשהוא ניגש אלי ורצה ללטף אותי – והוא באמת ניסה –, הרמתי קולי בצעקה: 'אל תהיה לֶמֶך! האם אינך רואה שאני כמו כל הבחורות שלנו? רק הבחורים מחוץ לגדוד יודעים מה הם רוצים."

"אני לא יודעת למה את מתכוונת."

"כשיהיה לי זמן, אסביר לך...".

דער מזומן

די מיידלעך פֿון דער קיך האָבן שטענדיק דערציילט אין חדר־האוכל פֿון גדוד, ווי דער גדודניק חיים שאַפּיראָ, וואָס האָט געאַרבעט אין נגריה, פֿלעגט אָפֿט צוקומען צום פֿענצטערל פֿון דער קיך און שטיל בעטן בײַ זיי: „בחורות, גיט מיר אַ הוספֿה, מײַנע מיידלעך מוזן עסן!"

כ׳גיי אַ ביסעלע פֿאָרויס און כ׳וועל אין קורצן דערציילן, ווי איך פֿלעג אָפֿטלעך באַגעגענען דעם סופֿר שמואל עגנון ז״ל. דאָס איז געווען אין יענער צײַט, ווען איך האָב געהאַלטן, אַז ייִדן דאַרפֿן נישט שרײַבן און נישט זיין קיין שרײַבערס, דאַרפֿן נישט שטודירן אין אוניווערסיטעטן צו זײַן דאָקטוירים און בײַ דער גמרא דאַרפֿן ייִדישע בחורים זיך נישט שאָקלען, נאָר אַלע מוזן זײַן ערד־אַרבעטערס, אָדער בעל־מלאָכות. אַפֿילו נאָך דעם, ווי איך פֿלעג טרעפֿן עגנונען האָב איך אַזוי געטראַכט, ווײַל איך בין דאַן געווען זייער יונג און נישט באַהאַוונט אין לעבן. ווען עגנון איז פֿאַרבײַגעגאַנגען אויפֿן וועג פֿון מײַן אַרבעט, פֿלעג איך לאַנג אים נאָכקוקן, ווי אַנדערש ער איז, ווי איידל ער רעדט, מען קען אים נישט פֿאַרגלײַכן מיט קיינעם פֿון די גדודניקעס.

ער פֿלעגט אָפֿט שפּאַצירן אַרום דער מחנה פֿון גדוד. ווען כ׳בין מיט מײַן אייזעלע געגאַנגען פֿון ירושלים, איז דאָס אייזעלע געווען אַ סך קליגער פֿון מיר – אַז איך פֿלעג אים באַלאָדן מיט די טאָרבעס, וואָס זענען אַראָפּגעהאָנגען פֿון זײַן רוקן, פֿלעגט ער זיך אַוועקלייגן. ס׳האָט אַ מאָל געטראָפֿן, אַז עגנון איז פֿאַרבײַגעגאַנגען און געזען, ווי איך פּרווו אים אויפֿשטעלן קראַצנדיק זײַן רוקן און ציִענדיק אים פֿאַר זײַנע לאַנגע אויערן, און ווען דאָס האָט גישט געהאָלפֿן האָב איך אָנגעהויבן אים קושן און גלעטן. אָבער דער אייזל מײַנער וויל נישט אויפֿשטיין, גיט זיך אַפֿילו נישט קיין ריר פֿון זײַן אָרט...

עגנון האָט זיך אָפּגעשטעלט לעבן דעם ליגנדיקן אייזל און ער האָט אַ זאָג געטאָן צו מיר:

המזומן

בחדר האוכל של הגדוד, הבנות מהמטבח סיפרו תמיד כיצד הגדודניק חיים שפירא, שעבד בנגריה, היה ניגש לעתים קרובות אל האשנב של המטבח ומבקש בלחש: "בחורות, תנו לי תוספת, הבנות שלי חייבות לאכול!" אני מקדימה מעט את המאוחר. אספר בקיצור כיצד הייתי פוגשת לעתים קרובות את הסופר שמואל יוסף עגנון ז"ל. היה זה בימים שבהם האמנתי שיהודים לא צריכים לכתוב, לא צריכים ללמוד באוניברסיטאות כדי להיות דוקטורים, ובחורים יהודים אינם צריכים להתנדנד ליד הגְמָרות אלא חייבים להיות עובדי אדמה או בעלי מלאכה. אפילו לאחר שפגשתי את עגנון חשבתי כך, כי באותם ימים הייתי צעירה מאוד וחסרת ניסיון בחיים. כשעגנון היה חולף על הדרך שבה עבדתי, נהגתי להתבונן בו ארוכות, כמה שונה הוא, כמה אצילי דיבורו, כמה אין להשוותו לאיש מן הגדודניקים.

לעתים מזומנות הוא נהג לטייל סביב מחנה הגדוד. כשחזרתי עם החמור שלי מירושלים החמורון היה הרבה יותר חכם ממני – כשהייתי מעמיסה עליו את השקים שהשתלשלו מגבו, הוא היה נשכב ורובץ. באחת הפעמים קרה שעגנון חלף וראה כיצד אני מנסה להקים את החמור, מגרדת לו את הגב ומושכת באוזניו הארוכות. כשדבר מזה לא עזר, התחלתי לנשק וללטף אותו. אך החמור שלי לא רצה לקום ולא זז ממקומו. עגנון עצר ליד החמור הרובץ ואמר לי:

– נעם אַרויס פֿון די טאָרבעס די שווערע זאַכן, גיב מיר אַ ביסל און דו נעם אַ ביסל, וועט דער אייזל זיך אויפֿהייבן.

עגנונס עצה האָט געהאָלפֿן. איך האָב אַרויסגענומען די שווערע זאַכן פֿון די טאָרבעס, אַ טייל האָב איך געגעבן עגנונען, אַ טייל האָב איך גענומען, און דער אייזל האָט זיך אויפֿגעשטעלט. איך בין געגאַנגען אין זײַן רעכטער זײַט, עגנון אין דער לינקער, דער אייזל אין מיטן. טוט אַ מאַך צו מיר דער גרויסער שרײַבער:

– גיי איבער צו מיר, אויף דער לינקער זײַט, און דערצייל מיר עפּעס וועגן גדוד.

– וואָס איז שוין דאָ צו דערציילן וועגן גדוד? מ׳הערט פֿון יהודה קאָפּילעוויטש און פֿון גדוד־גיזבר נאָר איין וואָרט: ״לעבֿוד! – העבֿודה היא חיינו, מכּל צרה תּצילנו...״

– דערציילט מיר עפּעס אַ טשיקאַווע זאַך – גיט עגנון אַ זאָג.

– ס׳איז פֿאַראַן בײַ אונדז אַ גדודניק מיט צוויי מיידלעך, און אין גדוד רופֿט מען זיי ״דער מזומן״ זיי לעבן צוזאַמען אין לעצטן אוהל פֿון דער מחנה.

– די מיידלעך זענען כאָטש שיינע? – פֿרעגט עגנון.

– איר פֿרעגט מאָדנע קשיות. אַ מאָל זענען זיי געווען גאַנץ שיינע, נאָר איצטער האָט איינע אַ מיידעלע און די אַנדערע – אַ ייִנגעלע. די עופֿעלעך זענען אין בית־תּינוקות און שאַפּיראָ מיט זײַנע מיידלעך לעבן צוזאַמען אין אוהל, ווי זיי האָבן געלעבט.

– זיי אַמפּערן זיך נישט און קריגן זיך נישט? – פֿרעגט ער ווײַטער.

– ווען האָט מען צײַט צו קריגן זיך? בײַ טאָג אַרבעט מען און בײַ נאַכט שלאָפֿט מען.

– זייער אַ שיינע מעשׂה, דײַן נאָמען וועל איך נישט פֿאַרגעסן.

ווי האָט ער געקאָנט פֿאַרגעסן, אַז ער האָט מיך אָפּט געזען גיין מיט מײַן ציגעלע לעבן אונדזער מחנה!

– דו ביסט אַ חבֿרהמאַנקע – האָט ער צוגעגעבן – דאָס איז אַ שיינע מעשׂה. תּודה רבה!

"הוציאי מהשקים את הדברים הכבדים. תלי מעט וקחי גם את חלק, ואז הוא יקום."

העצה של עגנון עזרה. הוצאתי את החפצים הכבדים מן השקים. חלק נתתי לעגנון וחלק לקחתי אני, והחמור אכן קם על רגליו. הלכתי בצדו הימני, עגנון צעד משמאל, והחמור באמצע.

לפתע אמר לי הסופר הגדול:

"בואי, עברי אלי לצד שמאל וספרי לי משהו אודות הגדוד."

"מה כבר יש לספר אודות הגדוד? מיהודה קופילביץ ומגזבר הגדוד שומעים רק דבר אחד: 'לעבוד!' – העבודה היא חיינו, מכל צרה תצילנו...".

"ספרי לי איזשהו דבר מסקרן", אמר לי עגנון.

"ישנו אצלנו גדודניק עם שתי בחורות. בגדוד קוראים לו 'המזומן'. הם מתגוררים ביחד באוהל האחרון של המחנה."

"והבחורות יפות, לפחות?", שאל עגנון.

"אתה שואל קושיות משונות. פעם הן היו די יפות, אבל עכשיו יש לאחת ילדה ולשנייה ילד. הקטנטנים נמצאים בבית התינוקות, ושפירא עם שתי הבנות שלו חיים יחד באוהל, כמו שהם חיו קודם."

"הן לא מתווכחות ולא רבות?", הוא שאל שוב.

"וכי מתי יש זמן למריבות? ביום עובדים ובלילה ישנים."

"סיפור יפה מאוד. את שמך לא אשכח."

כיצד יכול היה לשכוח אותי. הרי הוא היה רואה אותי תדיר, הולכת עם העז שלי אל המחנה שלנו!

"את חברה'מנית", הוסיף עגנון. "זהו סיפור יפה. תודה רבה!"

עפּעס וואָס...

דער פֿאַרנאַכט איז דאָ זייער אַ קורצער. אָט איז פֿאַרנאַכט און אָט איז שטאָק פֿינצטער, אָבער איך בין ממשיך דעם וועג מיט מײַן אייזל. כ׳האָב אים אַ נאָמען געגעבן פּאַפּירוס. ער האָט אַ העלע פֿעל, וואָס איז דורכויס ווי אין זונשפּרענקלעך און איך שעם זיך נישט מודה צו זײַן, אַז ער איז צען מאָל קליגער פֿון מיר. קיין טאָרבעס האָב איך נישט געהאַט, האָב איך דורכגעעקבערט לעבלעך אין צוויי קעסטלעך, דורכגעצויגן דיקע שטריקלעך און די קעסטלעך אָנגעהאַנגען פּאַפּירוסן בײַביידע זײַטן. אַזוי, אין איינעם, גייען מיר זיך דורך ירושלים, איבער דער אַלטער שטאָט. וואָס וועלוועלער איז אַלץ בעסער פֿאַר מיר, וואָרעם דער בודזשעט איז אַ באַגרענעצטער: אַ פּיאַסטער מיט עפּעס אויף אַ מענטשן. דעריבער איז די בעסטע זאַך – אַוועקגיין מיט פּאַפּירוסן אויפֿן בית־לחמער שאָסיי און איבערכאַפּן אַראַבער וואָס גייען אין מאַרק מיט זייערע סחורות, כּדי נישט איבערצוצאָלן. אַזוי פֿלעג איך טאָן.

אין איינעם אַזאַ פֿרימאָרגן, ס׳איז נאָך פֿינצטערלעך, די לבֿנה פֿאַרגייט שוין, גיי איך מיר אַזוי מיט פּאַפּירוסן צום בית־לחמער שאָסיי, נישט ווײַט פֿון גבֿעת אליהו. מיט אַ מאָל פֿיל איך, אַז עמעצער נעמט מיך בײַם אַרבל. איך טו אַ קערעווע דעם קאָפּ, ערשט ס׳איז וויטקע ריינין. איך זע נאָך נישט זייער גוט זײַן פּנים, ווײַל ס׳איז פֿינצטערלעך, אָבער זײַן שטים איז קלאָר און קלינגעוודיק.

– וווּ גייסטו מיטן אייזל, ס׳איז דאָך נאָך פֿינצטער. האָסט עפּעס וואָס, דער אייזל זאָל זײַן פֿאַרזיכערט?

הייב איך גישט אָן צו פֿאַרשטיין, וואָס ער מיינט. איך בין נישט לאַנג געקומען פֿון ליטווישן שטעטעלע. ס׳איז מיר נאָך נישט קיין פֿולע אַכצן יאָר, נאָר וויטקען קען איך. ער איז אַ גוטער שטיינ־האַקער. און ער – נאָך אַ מאָל:

דבר־מה

שעת בין השמשות קצרה כאן מאוד. רגע אחד בין הערביים ומיד חשיכה מוחלטת. אך אני ממשיכה בדרך עם החמור שלי. קראתי לו פפירוס. הוא בעל פרווה בהירה, שכולה זרועה בנמשים. ואיני מתביישת להודות שהוא חכם ממני פי עשרה. שקים לא היו לי, לכן ניקבתי חורים בשני ארגזים, השחלתי חבלים עבים ותליתי את הארגזים על גבו של פפירוס, משני צדדיו. וכך, ביחד, אנחנו הולכים וחוצים את ירושלים, דרך העיר העתיקה. התקציב שהיה בידי, היה מוגבל: גרוש אחד ומשהו לאדם. לכן הטוב ביותר היה ללכת עם פפירוס עד לכביש בית־לחם ולעצור את הערבים ההולכים עם סחורותיהם לשוק, כדי לא לשלם יותר. וכך אכן נהגתי לעשות.

באחד הבקרים, כשעדיין שררה אפלולית, הלבנה כבר החלה להיעלם ואני צעדתי לי כך לתומי עם פפירוס לעבר דרך בית־לחם, לא הרחק מגבעת אליהו. ולפתע אני מרגישה שמישהו אוחז בשרוולי. אני מסבה את ראשי ורואה: זהו ויטקֶה ריינין. עוד לא הבחנתי היטב בפניו, בגלל האפלולית ששררה מסביב, אך קולו ברור ומצטלצל.

"לאן את הולכת עם החמור, הרי עדיין חושך. האם יש לך דבר־מה כדי שהחמור יהיה מוגן?"

אפילו לא התחלתי להבין במה הדברים אמורים. רק לא מזמן הגעתי מן העיירה הליטאית. עדיין לא מלאו לי שמונה־עשרה..., אך את ויטקה אני מכירה. הוא חוצב אבנים מעולה. והוא שוב אומר:

– ליטוויטשקע, איך זע, אַז דו ווייסט נישט, וואָס איך רעד, וועל איך דיר זאָגן – נאָך דער אַרבעט גיי אַרײַן אויף "קאַמטשאַטקע" וועל איך דיר עפּעס וואָס ווײַזן.

איצטער ווייס איך וואָס "קאַמטשאַטקע" איז, אָבער דעמאָלט האָב איך געמיינט, אַז "קאַמטשאַטקע" איז צוויי באַראַקעס, וווּ ס'שלאָפֿן די גדודניקעס. קיין מיידל וויל אַהין־צו נישט גיין אויפֿראַמען. לאה גובערמאַן האָט דערציילט, אַז מ'קאָן אַהין נישט אַרײַנגיין. אויף די בעטן ליגן בײַ יעדערן צו צען לײַלעכער, ווײַל קיינער טראָגט נישט די לײַלעכער אין וועשערײַ. זיי נעמען ריינע און שפּרייטן אויף די אַלטע. מען קען דאָרט אויסברעבן אַ פּוס. אָניטשעס ליגן נישט, נאָר זיי שטייען ווי שיך. כ'געדענק שוין נישט, צי איך בין געגאַנגען אויף מאָרגן קיין "קאַמטשאַטקע", צי אין עטלעכע טעג אַרום, נאָר אַז איך בין אַהין, אין איינעם אַ פֿאַרנאַכט, אַרײַנגעגאַנגען, האָב איך געצווייפֿלט, צי איך וועל אַרויסגיין. אויף אַלע בעטלעך זענען געלעגן בחורים. געזעסן איז נאָר באָראָדאַ און פּעטשעראַ. פּעטשעראַ איז מיר אין גאַנצן נישט געפֿעלן געוואָרן און איך האָב גלײַך פֿאַרשטאַנען, אַז דער נאָמען איז פֿאַר אים צוגעפּאַסט. ער האָט געהאַט אַ גרויס פּנים, מיט נאָזלעכער ביז די באַקן. דאָס מויל האָט אויך געמעגט וועלן ס'זאָל זײַן קלענער... וויטקע האָט דערהערט, אַז איך בין אַרײַנגעגאַנגען, האָט ער אַ מאַך געטאָן מיטן פֿינגער איך זאָל צוגיין צו אים. ער איז געשטאַנען בײַם קליינעם פֿענצטערל און אַז איך בין צוגעגאַנגען האָט ער פֿון אונטערן מאַטראַץ עפּעס אַרויסגענומען. אַ קליינינקע שוואַרצינקע "מאַבערײַקע" און האָט צו מיר געזאָגט:

– קום צום פֿענצטערל, שטעל זיך לעבן מיר, באַלד וועט אַ קנאַל טאָן! נאָר דאָס איז גאָרנישט, דאָס איז אַ ברכה לבֿטלה, אָן אַן אָנלאָד. איצטער קוק, איך לייג דאָ אַרײַן אָט־אָ די־אָ קליינינקע, דאָס הייסט, קוילן, זיי זענען פֿון בלײַ און איך שיס אין אָפֿענעם פֿענצטערל. שרעק זיך נישט, דאָס וועט אַוועק ערגעץ ווײַט... איצטער קוק ווי אַזוי מע דאַרף אָנלאָדן און ווי אַזוי מען דאַרף אַ קוועטש טאָן. דו וועסט קענען?

"ליטאית, אני רואה שאינך יודע על מה אני מדבר. אז אומר לך: אחרי העבודה כנסי ל'קמצ'טקה' ואני אראה לך משהו."

עכשיו אני כבר יודעת מה הכוונה ב"קמצ'טקה", אבל אז חשבתי שמדובר בשני הביתנים שבהם ישנו הגדודניקים. שום בחורה אינה רוצה ללכת לנקות שם. לאה גוברמן סיפרה שמן הנמנע להיכנס לשם. על כל מיטה מונחים כעשרה סדינים, משום שאיש אינו לוקח את הסדינים למכבסה. הם לוקחים סדינים נקיים ופורשים על המלוכלכים. אפשר לשבור שם רגל. סמרטוטים אינם מושלכים על הרצפה, אלא "עומדים" כמו נעליים. איני זוכרת עוד אם אכן הלכתי ל"קמצ'טקה" למחרת או אולי ימים אחדים לאחר מכן. אך כשנכנסתי לשם לפנות ערב, תקף אותי ספק האם גם אזכה לצאת משם. על כל המיטות שכבו בחורים. ישבו רק בּוֹרוֹדָה ופֶּטְשֶׁרָה. האחרון לחלוטין לא מצא חן בעיניי. הבנתי מיד שהשם שלו הולם אותו. הוא היה בעל פנים גדולות ונחיריו הגיעו עד ללחיים. גם הפה, מוטב היה לו לרצות להיות קטן יותר...

ויטקה שמע שנכנסתי, ורמז לי באצבע שאגש אליו. הוא ניצב ליד האשנב, וכאשר ניגשתי אליו הוא שלף דבר־מה מתחת למזרן. זה היה מן "מאַבעריַיקע" [משהו מתוחכם, ל.א.], ואמר לי:

"גשי אל האשנב ועמדי לידי, מיד יהיה פיצוץ! אבל זה כלום, זוהי ברכה לבטלה בלי שהוא יהיה טעון. עכשיו תסתכלי, אני מכניס פנימה את הדבר הקטן הזה שנקרא כדור, אלו עשויים מעופרת, ואני יורה מבעד לחלון הפתוח. אל תיבהלי, זה יעוף לאי־שם, הרחק מכאן... ראי כיצד צריך לטעון אותו ואיך לוחצים. תדעי לעשות זאת?"

– כ'וועל פּרוּוון, וועל איך קענען. דו האָסט זיך אויסגעלערנט, וועל איך זיך אויך אויסלערנען.

– לערן זיך, לערן זיך, וועסטו קיין מאָל נישט מורא האָבן. דו האָסט דאָך אין קעסטל אַ שמאַטע, וועסטו עס אַוועקלייגן אונטער דער שמאַטע און אויף דער שמאַטע וועסטו לייגן אַלצדינג וואָס דו וועסט אײַנהאַנדלען בײַ די אַראַבער.

איך האָב שוין געקענט שיסן, כּמעט אַזוי ווי וויטקע, כ'האָב זיך געלערנט צילן אין אַ בלעטל פֿון אַ בוים. איך פֿלעג צילן און זייער אָפּט געטראָפֿן. אָבער געניצט האָב איך קיין מאָל נישט די "מאַכעריַיקע", ווײַל קיין איין אַראַבער האָט מיר קיין שלעכטס נישט געטאָן, ווי ס'האָט געטראָפֿן אין אַנדערע ערטער. איך האָב בײַ זיי געקויפֿט פּאָמידאָרן, ציבעלעס און אַלץ וואָס איך האָב באַדאַרפֿט. נאָר איין עלטערער אַראַבער האָט אַנומלטן בײַ מיר געפֿרעגט:

– דו ביסט אַזוי יונג. האָסט נאָך נישט קיין מאַן. אָבער אפֿשר האָסטו אַ ברודער? פֿאַר וואָס גייט ער נישט מיטן אייזל?

וואָס איך האָב אים אויף דעם געענטפֿערט, געדענק איך נישט.

★ ★ ★

וויטקע, ווי אַ סך לינקע גדודניקעס, איז דערנאָך געקומען קיין קרים. שפּעטער זענען אַלע צעשיידט געוואָרן, ווער עס איז "אַוועק" אין די סטאַלינישע לאַגערן, און ווער עס האָט אַוועקגעלייגט די ביינער אויף דער מלחמה. וויטקע ז"ל האָט פֿאַרטיידיקט לענינגראַד, האָט אַוועקגעגעבן דער מלחמה אַן אויג און נאָך עפּעס... האָט גוט אַרײַנגעלייגט די פֿאַשיסטן אין דער ערד. ערשט אין לענינגראַד, ווען איך פֿלעג קומען צו אים, האָט וויטקע דערציילט אַ סך טשיקאַווע זאַכן. מיט פֿיר יאָר צוריק איז ער ניפֿטר געוואָרן. אין די יאָרן, ווען מיר האָבן אין די נעכט "געוואַרט", פֿלעגט גאָרשמאַן זאָגן:

– מאַך באַזונדערע פּעקלעך, פֿאַר מיר און פֿאַר דיר. אַז מיך וועט מען שיקן אין הודו, וועט מען דיך שיקן אין כּוש.

"אנסה ואז אדע. אתה למדת, אז גם אני אלמד."

"תלמדי, תלמדי, ולעולם לא תפחדי. הרי יש לך סמרטוט בתוך הארגז, מתחתיו שימי את זה, ועל הסמרטוט תוכלי לשים כל מה שאת קונה אצל הערבים."

כבר ידעתי לירות ממש כמו ויטקה, למדתי לקלוע בעלה של עץ. הייתי מכוונת וקולעת לעתים קרובות מאוד. אך ב"מאכערייקע" מעולם לא השתמשתי, כי שום ערבי אף פעם לא הרע לי, כמו שקרה במקומות אחרים. קניתי אצלם עגבניות, בצלים וכל מה שהיה צריך. אך פעם שאל אותי ערבי מבוגר אחד:

"את כל כך צעירה, אין לך עדיין בעל, אבל אולי יש לך אח? למה הוא לא הולך עם החמור?"

אינני זוכרת מה השבתי לו על כך.

★ ★ ★

ויטקה, כמו גדודניקים רבים שהיו שמאלנים, הגיע אחר־כך לקרים. מאוחר יותר כולם נפרדו. חלק "הלכו" במחנות של סטלין, וחלק נפלו במלחמה. ויטקה ז"ל הגן על לנינגרד, הקריב עין ועוד משהו... הוא הכניס לפשיסטים כמו שצריך. כשהייתי מגיעה אליו בלנינגרד, הוא נהג לספר דברים מסקרנים רבים. הוא נפטר לפני ארבע שנים.

באותם ימים, כשבלילות היינו מחכים, גורשמן* היה אומר לי:

"הכיני חבילות נפרדות, עבורי ועבורך. אם אותי ישלחו להודו, אותך ישלחו לכוש."

* מנדל גורשמן, בעלה של שירה.

אַנומלטן, וואַרטנדיק אויפֿן קלאַפּ אין טיר האָב איך אים אויסגעגאָסן מײַנע דערמאָנונגען:

– ווי אומאָפּהענגיק, ווי מוטיק, ווי דרייסט האָב איך מיך געפֿילט דעמאָלט, ווען דאָס קליינע, שוואַרצע "מאַכערײַקעלע" איז געלעגן אונטער די פּאָמידאָרן און אונטער די ציבעלעס...

מענדל האָט מיך אָנגעקוקט:

– האַ, האַ, כ׳גלייב דיר, נאָר אויפֿן בית־לחמער שאָסיי איז נישט געווען קיין גע־פּע־או...

פעם, בעודנו ממתינים לנקישה בדלת, שפכתי בפניו את זכרונותי:

"כמה עצמאית, כמה אמיצה ועזת נפש הרגשתי אז כשהכלי הקטן והשחור היה מונח מתחת לעגבניות ולבצלים...".

"הא, הא, אני מאמין לך, אבל על דרך בית־לחם לא היה גֶ-פֶּ-אוּ...".*

* ה־GPU היה המשטרה הפוליטית החשאית ושירות מודיעין בברית המועצות, החל משנת 1922.

חיימל דער גרויסער

מען האָט אים גערופֿן "דער גרויסער", ווײַל ער האָט נעבעך נישט געקאָנט אויסוואַקסן. מען האָט אים גערופֿן נישט נאָר "דער גרויסער", נאָר אויך "דער טל־ומטרל" – דער אונטערגעקירצטער. און עס זײַנען געווען אַזוינע "האַרציקע" מענטשן, וואָס האָבן ממש געקוואָלן, בעת זיי האָבן צו אים געזאָגט:

– חיימעלע, זעץ זיך. דאַרפֿסט אָרט, ווי אַ קעצל.

אין אַזעלכע פֿאַלן פֿלעגט חיימעלע אַוועקגיין. ער האָט קיין מאָל נישט גערעדט אַנטקעגן. ער האָט פֿלײַסיק געאַרבעט און אַנומלט האָט ער מיטן גרויסן האַמער אין מחצבֿה געוואָלט צעשפּאַלטן אַ שטיין. ווען איסאַטשקע כאַפּט אים נישט אונטער פֿאַר די פּלייצעס, וואָלט אים דער האַמער אַוועקגעשלײַדערט אויף דער ערד. איסאַטשקע האָט אים געמוסרט:

– דו ביסט אַ ווילער יאַט, חיימל, נאָר טו נישט דאָס, וואָס דו קענסט נישט.

חיימל האָט זיך פֿאַרענטפֿערט:

– זאָג אַליין, איסאַטשקע, ווי האָב איך געקענט וואַקסן? דער טאַטע איז געשטאָרבן צו עטלעכע און פֿערציק יאָר, געלאָזן דער מאַמען אַכט קינדער. איך זאָג דיר, אַז איך געדענק ניט, אַז די מאַמע זאָל אַ מאָל געווען עסן. אָפֿט פֿלעגט זי זאָגן: "קינדער, לייגט זיך שלאָפֿן, אַז איר וועט אויפֿשטיין, וועט די הירזשענע קאַשע זײַן פֿאַרטיק". נאָר איך קאָן זיך נישט דערמאָנען, גלייב מיר, איסאַטשקע, צי די הירזשענע קאַשע איז אַ מאָל פֿאַרטיק געוואָרן.

– איך פֿאַרשטיי, כאָטש איך בין נישט געוואַקסן אין אַזאַ אָרעמקייט ווי דו. ביסט אַ יאַט, ווי ס׳געהער צו זײַן. ס׳איז גוט, וואָס דו האָסט ליב צו לייענען.

אַנומלט, פֿאַר וועטשערע, אַלע זענען שוין געזעסן בײַם טיש, און אין מיטן חדר־האוכל איז געשטאַנען שכנא גויכבערג – אַ וווקסיקער בחור, מיט געזונטע ידיים, מיט ברייטע פּלייצעס. ווען

חַיימְל הגדול

כינו אותו "הגדול" כי הוא, מסכן שכמותו, לא הצליח לגדול. לא רק "הגדול" כינו אותו, אלא גם "טל ומטר"* – המקוצר. והיו גם "נשמות טובות" שהתמוגגו ממש כשאמרו לו:

"חיימלֶ'ה, שב. אתה צריך מקום כמו לחתול."

במקרים כאלו היה חיימל'ה מסתלק. הוא מעולם לא הגיב. הוא עבד בחריצות. פעם רצה להבקיע אבן במחצבה בעזרת המקבת. אלמלא תפס אותו איסַטְשְקֶה בכתפיו, הייתה המקבת משליכה אותו על האדמה. איסטשקה הטיף לו מוסר:

"אתה בחור טוב, חיימל, אבל אל תעשה מה שאינך מסוגל."

חיימל הצטדק:

"אמור לי אתה בעצמך, איסטשקה, ביצד יכולתי לגדול? אבי מת כשהוא היה בן ארבעים וכמה, השאיר לאמא שמונה ילדים. אני אומר לך שאיני זוכר את אמא אוכלת אפילו פעם אחת. היא הייתה אומרת תמיד: 'ילדים, לכו לישון, כשתקומו תהיה דיסת הכוסמת מוכנה'. אבל האמן לי, איני מסוגל להיזכר אם אי־פעם הייתה דיסת הכוסמת אבן מוכנה."

"אני מבין, על אף שלא גדלתי בעוני כזה כמוך. אתה בחור לעניין, טוב שאתה אוהב לקרוא."

פעם, לפני ארוחת הערב, כשכולם כבר הסבו סביב השולחן, עמד באמצע חדר־האוכל שַכְנֶה גוֹיכְבֶּרג, בחור גבוה, בעל ידיים בריאות

* כינוי מקובל לאדם קטן קומה שכן אותיות "טל ומטר" בסידור התפילה מודפסות באות קטנה מהרגיל.

חיימל איז אים פֿאַרבײַגעגאַנגען, האָט ער אים אַ רוף געטאָן, צעשטעלט ברייט די פֿיס און געזאָגט:

– חיימל, גיי דורך, ס׳איז ווי אַ טויער. וועסט פֿאַרשפּאָרן זיך אײַנצובייגן. נו, וואָס שטייסטו? האָסט געהערט, וואָס איך האָב געזאָגט? וועסט נישט גיין, וועל איך דיך דורכפֿירן בײַ די הענטלעך.

דאָס האָט געהערט איסאַטשקע און כאָטש ער האָט געגעסן, האָט ער אָפּגערוקט דעם טעלער און איבערגעשפּרײַזט איבער די מענטשן, צוגעגאַנגען צו שכנאן און האָט אים דערלאַנגט אַזאַ פּלאַם אין פּנים, אַז יענער האָט זיך אַ וואַקל געטאָן.

– אויב דיר איז ווינציק, קום אַרויס אין הויף, וועל איך דיך נאָך אַ ביסעלע אַ גלעט טאָן. איך זאָג דיר איין מאָל פֿאַר אַלע מאָל, זאָלסט צו חיימלען קיין וואָרט נישט אויסרעדן. זאָלסט זײַן אַ מענטש, און נישט קיין דבֿר־אַחר. פֿאַרשטאַנען?

מערקווערדיק, אַז נישט נאָר שכנא, נאָר קיינע לצים זענען מער שוין צו חיימען נישט צוגעשטאַנען מיט ווערטלעך און צונעמענישן.

וכתפיים רחבות. כשחיימלה חלף לידו, הוא קרא לו, עמד בפיסוק רחב ואמר:

״חיימל, עבור בין רגליי, זה כמו שער. לא תצטרך להתכופף. נו, מה אתה עומד? שמעת מה שאמרתי? אם לא תעבור, אני אוביל אותך בידיך הקטנות.״

איסטשקה שמע את דבריו, ועל אף שהוא ישב ואכל, הוא הסיט את הצלחת, עבר מעל לאנשים, ניגש אל שַׁכְנֶה והכניס לו סטירת לחי אדירה שגרמה לו לטלטלה.

״אם זה מעט מדי עבורך, צא לחצר ואני אלטף אותך עוד קצת. אני אומר לך פעם אחת ולתמיד שלא תגיד לחיימל אף לא מלה נוספת. תהיה בן־אדם ולא שום דבר אחר, מובן?״

יש לציין שלא רק שַׁכְנֶה אלא גם לצים אחרים לא התקרבו עוד אל חיים ולא פנו אליו בכינויים ובדברי לעג.

אַ שטורמישע פֿאַרזאַמלונג

די פֿאַרזאַמלונג איז געווען מער שטורמיש, ווי מ׳האָט געקאָנט דערוואַרטן, ווײַל בן־ציון וואַנסקי האָט זיך אַזוי געקאָכט, ווי ס׳וואָלט געשען די גרעסטע רציחה. ער איז געווען רויט און האָט געשריִען:

– מע דאַרף זי גלײַך אויסשליסן פֿון גדוד. דאָס איז דער־שיטערנדיק. זיך אָפּזאָגן אָנזייגן אַ הונגעריק קינד! דאָס הייסט, אַז זי האָט קיין השׂגה נישט, אַז איר מילך, איר בלוט און זי גופֿא, פֿון קאָפּ ביז די פֿיס, געהערן פֿריִער דעם לאַנד, דערנאָך דעם גדוד. אַזאַ־אָ וועט קיין מאָל נישט פֿאַרשטיין, וואָס מסירת־נפֿש איז. איך לייג פֿאָר מע זאָל זי גלײַך אויסשליסן.

עלקינד האָט געפֿירט די פֿאַרזאַמלונג. קאָמונקע האָט שוין אויפֿגעהויבן אַ האַנט, נאָר יהודה קאָפּילעוויטש איז אים פֿאַרלאָפֿן דעם וועג. ער האָט אויסגעשטרעקט די האַנט צו קאָמונקען און האָט פֿירגעזאָגט:

– קאָמונקע, כ׳פֿאַרזיכער דיר, אַז איך פֿאַרשפּאָר דיר אַן אַרבעט. ווערסט אַליין זען, אַז דו ווערסט נישט דאַרפֿן דאָבערן. – און צום צעקאָכטן בן־ציון: – בן־ציון, ווען דו וואָלטסט געהאַט אַ דמיון, וואָלט איך דיר געזאָגט, אַז ציפּורקע איז אַלט 18 יאָר. זי האָט דאָס ערשטע מאָל געבוירן אַ קינד און זי איז זיך באַגאַנגען, ווי זי האָט געפֿילט. מה רעש? ווען דו ביסט אַ מאַמע פֿון 18 יאָר און דו האָסט דאָס ערשטע קינד און מען פֿאַרלאַנגט פֿון דיר, זאָלסט אָנזייגן אַן אַנדער קינד אויך, וואָלטסטו עס גלײַך צוגעבאַפּט צו דער ברוסט? נאָר דו קאָנסט זיך דאָס נישט פֿאָרשטעלן, ווײַל נישט נאָר קיין דמיון האָסטו נישט, דו האָסט אויך נישט קיין בריסט, און דו האָסט נישט קיין מילך. באַליידיק זיך נישט, דו ביסט דאָך אַ באָק! אויסשליסן! וואָס איז דאָס אײַלעניש? ציפּורקע בלום איז אַ גוטע פּועלת און זי וועט זײַן אַ גוטע גדודניצע און ס׳קאָן זײַן, אַז זי וועט זיך נאָך אויסצייכענען.

אַזוי איז ציפּורקע בלום געבליבן אַ גדודניצע.

אסיפה סוערת

האסיפה הייתה סוערת יותר מהמצופה, כיוון שבן־ציון וַונְסְקִי רתח כל־כך, כאילו אירע איזה רצח איום ונורא. פניו להטו והוא צרח:

"צריך לסלקה מן הגדוד מיד. זה מזעזע. לסרב להניק תינוק רעב! פרוש הדבר הוא שאין לה מושג שהחלב שלה, הדם שלה והיא כולה, מכף רגל ועד ראש, שייכים קודם כל לארץ, ואחר־כך לגדוד. אחת כזאת לעולם לא תבין מה פירושה של מסירות נפש. אני מציע שיסלקו אותה מיד."

אֶלקינד ניהל את האסיפה. קוֹמוּנְקָה כבר הרים את ידו, אך יהודה קופילֶביץ הקדים אותו. הוא הושיט את היד לקומונקה ואמר:

"קומונקה, אני מבטיח לך שאני חוסך לך עבודה. תוכל להיווכח שלא תצטרך לדבר." ולבן־ציון הזועם הוא אמר: "בן־ציון, אילו היית בעל דמיון, הייתי אומר לך שציפורקָה היא בסך הכול בת שמונה־עשרה. זוהי הלידה הראשונה שלה, לכן היא נהגה כפי שהיא הרגישה. מה הרעש? אילו היית אמא בת שמונה־עשרה וזהו ילדך הראשון ודורשים ממך שתניק גם ילד נוסף, האם היית מאמץ אותו מיד אל שדיך? אבל אתה הרי אינך יכול לתאר זאת לעצמך, לא רק משום שאין לך דמיון, אלא גם משום שאין לך שדיים וגם לא חלב. אל תיעלב, אתה בּוֹק [תיש, ל.א.]! לסלק! מה החיפזון? ציפורקָה היא פועלת טובה והיא גם תהיה גדודניקית טובה, ויכול להיות שהיא גם תצטיין."

וכך, ציפורקה בלום נותרה והייתה גדודניקית.

זעלדע

אַפֿילו אַ קינד אין וויג האָט געוווּסט, אַז פֿײַוועקע שטאַרבט נאָך זעלדקעס טריט. נאָר איין רחל פּינקס די פֿאַרזעסענע מויד, האָט זיך געבייזערט:

– וואָס האָט ער דערשמעקט אין דער ליטוויטשקע? נישט רויט און נישט הויט!

געוועז אויך אַזעלבע, וואָס האָבן זיך אײַנגעשטעלט פֿאַר זעלדקען. מינע סעגאַל האָט געמוסרט רחלען:

– וואָס געפֿעלט זי דיר נישט, זעלדקע? סע ברענט דאָך אין אירע הענט. פּרוּוו אַרבעט מיט איר אין איינעם, בלײַענער פֿויגל! די גאַנצע פּלוגה ווייסט, אַז זעלדקע איז אַ בראַנד־בריה, ווי אַלע ווייסן, אַז דו פֿאָרסט דרײַצן וויאָרסט אין פֿערצן טעג.

געוויס האָבן פֿײַוועקע און זעלדע געווּוּסט דערפֿון, נאָר איצט איז דאָס נישט געווען אַקטועל. זיי זענען שוין אַ משפּחה. זיי האָבן שוין אַ ייִנגעלע פֿון זעקס חדשים. די גאַנצע פּלוגה וווּנדערט זיך, בעת פֿײַוועקע גייט צו צום קיכפֿענצטערל און בעט שטיל: – גיט מיר אַ הוספֿהלע פֿאַר מײַנער.

נאָר אַזאַ אָוונט ווי יענער זאָל זיך שוין בעסער נישט איבער־חזרן.

די גדודניקעס זענען געזעסן בײַ די טישן און דער ביסן האָט זיך זיי געשטעלט אין האַלדז. מ׳איז געווען אויסער זיך. וואָס האָט געקאָנט טרעפֿן מיט זעלדקען? זי זאָל אַזוי פֿאַרשפּעטיקן! מ׳האָט זיך שוין געקליבן זי גיין זוכן, בעת זי האָט זיך באַוויזן אין חדר־אוכל. אַלע האָבן ממש אָפּגעעטעמט פֿרײַ. פֿײַוועקע האָט זי גענומען פֿאַר דער האַנט, זי אַוועקגעזעצט לעבן טיש, האָט געבראַכט פֿאַר איר עסן, געקוקט, ווי הונגעריק זי איז. ס׳זענען צוגעגאַנגען אַרעלע גאָלדבערג, זיאַמקע שאַפּיראָ, מערקע, וואָס האָט זיך אײַנגעשטעלט פֿאַר איר. און אַז זעלדקע האָט געענדיקט עסן, האָבן זיי בײַ איר געפֿרעגט: ״ווּ ביסטו געווען?״

זלדה

אפילו תינוק בעריסה ידע שפַּייבְקֶה מת על זלדה. רק רחל פינקס, הבחורה הרווקה, זעמה:

"מה הוא הריח בליטאית? 'לא אדום ולא עור!'"*

היו גם מי שצדדו בזלדה. מינה סגל הטיפה מוסר לרחל:

"מדוע זלדקה אינה מוצאת חן בעינייך? הרי ידיה זריזות כל־כך. נסי לעבוד איתה ביחד, ציפור עופרת! כל הפלוגה יודעת שזלדקה היא אש־להבה, כמו שיודעים כולם שאת נוסעת שלושה־עשר קילומטר בארבעה ימים."

כמובן שפייבקה וזלדה ידעו הכול, אולם עתה היה הדבר מציאות. הם היו כבר משפחה והיה להם ילד בן ששה חודשים. כל הפלוגה השתוממה בעת שפייבקה ניגש לאשנב של המטבח ומבקש חרש: "תן לי תוספת קטנה עבור שלי..."

ערב כמו הערב ההוא, מוטב שלא ישוב. הגדודניקים הסבו ליד השולחנות והאוכל נתקע להם בגרון. כולם היו המומים. מה יכול היה לקרות עם זלדה? היא מתאחרת כל־כך! כבר התכוננו ללכת לחפש אותה, והנה היא הופיעה בחדר־האוכל. כולם נשמו לרווחה. פייבקה אחז בידה, הושיב אותה ליד השולחן, הביא לה אוכל והתבונן כמה רעבה היא. ניגשו אליה אַרַלֶ'ה גולדברג, זְיַמְקָה שפירא ומֶרְקָה, אשר עמדה לצדה.

כאשר זלדה סיימה לאכול, הם שאלו אותה:

"היכן היית?"

* ביטוי ביידיש שפירושו בערך "לא בשר ולא חלב".

– איך גיי אַזוי פֿאַרבײַ גבֿעת־שאול און איך הער אַ מאָדנעם געשריי: ״קורלי, קורלי, קורלי״. איך הייב אויף די אויגן און דערזע אָן אַ שיעור בושלען. אַ סך גייען אום אַהין און אַהער, אַנדערע הייבן זיך אויף אין דער לופֿטן. האָב איך פֿאַרשטאַנען, אַז זיי פֿליִען אַוועק אַהין, פֿון וואַנען זיי זענען געקומען. ס׳איז מיר געוואָרן אַזוי באַנג, האָב איך זיך פֿאַרהאַלטן, כּדי צו באַגלייטן די בושלען אין זייער ווײַטן וועג און דערפֿאַר האָב איך פֿאַרשפּעטיקט.

– איינעם טוט באַנג, ווען מען פֿליט אַוועק, און איך פֿריי מיך, ווען מע קומט צו פֿליִען – האָט מערקע אויסגערופֿן!

"עברתי בגבעת־שאול ושמעתי צעקה מוזרה: 'קורלי, קורלי, קורלי'. ואני נושאת את עיניי ורואה המון חסידות. רבות מהן קפצו הלוך וחזור, אחרות התעופפו באוויר. ואז הבנתי שהן עפות אל המקום שממנו הן באו. נתמלאתי צער גדול כל־כך. עמדתי כדי ללוות את החסידות בדרכן הארוכה, ולכן אחרתי."

"האחד עצוב כשמתעופפים הלאה, ואני שמחה כשעפים לכאן ובאים", הכריזה מרקה.

שבֿע, פֿאַרגין זיך!

נישט ווײַט פֿון תּלפּיות, אין גבֿעת אליהו, איז אײַנגעשטאַנען דער גדוד אויף יוסף טרומפּעלדאָרס נאָמען. עטלעכע באַראַקעס פֿון גאָפֿרירטן דיקן בלעך מיט פּיטשינקע פֿענצטערלעך אויף הויכע פֿונדאַמענטן. אין אָט די באַראַקעס האָבן געהאַט זייער ״גרויס־אַרטיקע״ אויסקומעניש די גדודניקעס. נאָך דער שפּאַלטונג אויף לינקע און רעכטע האָט מען די באַראַקעס צעטיילט. די קינדער אויך. רעכטע קינדער און לינקע קינדער, וואָס קאָן זײַן מער אומגעלומפּערט?

לאה בריל איז די דערציִערין פֿון דער עלטערער גרופּע. דרײַ־פֿיר־יאָריקע פּישערס זענען געווען נאָר אין איר רשות. אַפֿילו די מאַמעס פֿלעגט זי אַרײַנלאָזן מיט גרימעניש. אַלץ געטאָן אַליין – געוואַשן, געראַמט, געבאָדן, געזעצט די קינדער אויף די טעפּלעך. די טעפּלעך האָבן געבלאַנקט ווי וואַזעס. גראָד איצטער, בעת שבֿע און שירקע זיצן אויף צוויי גרויסע שטיינער, צווישן די שטיינער שטייט אַ שיסל, זיי רייניקן און בראָקן ציבעלעס, ס׳רינען טרערן, פֿאַרשטייט זיך, אָבער דאָס האַמעוועט נישט לאהן, זי איז צוגעלאָפֿן צו שירקען און געמומען שרײַען ווי אַ באַנומענע:

– אַ מאַמע ביסטו, ביסט דאָך ווייבער פֿון אַ שטיין! דו ביסט דאָך די באַלעבאָסטע, דו קויפֿסט אַלץ אײַן, דו ווייסט כאָטש, אַז איך וואַש די טישלעך, די בענקלעך און די פּאָדלאָגע מיט פּשוטן זייף. קיין מאַנדלזייף האָסטו נישט געקויפֿט, האָסט פֿאַרגעסן, טײַערע מאַמע!

– איך ענדיק מיט די ציבעלעס, נעם איך דעם אייזל און גיי אין שטאָט, וועל איך דיר ברענגען מאַנדלזייף, זאָלסט קענען וואַשן די פּאָדלאָגעס מיט די טעפּלעך – נאָר מיט דעם בעסטן זייף, און טו מיר אַ טובֿה, שרײַ נישט אויף מיר.

איצט זיצן זיי, שבֿע און שירקע, און ענדיקן בראָקן די ציבעלעס, נאָר די טרערן רינען ווי עס געהער צו זײַן. דאָס איז דאָך אַ

שבע, תפרגני לעצמך!

לא הרחק מתלפיות, בגבעת אליהו, ישב הגדוד על שם יוסף טרומפלדור. שני ביתנים עשויים פח עבה, מגולוון עם חלונות קטנים, על יסודות גבוהים. בשני הביתנים הללו הייתה לגדודניקים פרנסה "אדירה". לאחר הפילוג לשמאלנים ולימניים, חולקו גם הצריפים. גם הילדים חולקו. ילדים ימניים וילדים שמאלנים. מה יכול להיות מעוות יותר?

לאה בריל היא המחנכת של הקבוצה הבוגרת יותר. קטנטנים בני שלוש־ארבע היו ברשותה בלבד. אפילו להכניס את האימהות עלה לה בכאב בטן. הכול היא עשתה בעצמה: כיבסה, ניקתה, רחצה, הושיבה את הילדים על סירים. הסירים הבהיקו כאגרטלים. ועכשיו שבע ושירקה יושבות על שתי אבנים גדולות ובין האבנים ניצבת קערה והן קולפות וחותכות בצלים, עיניהן דומעות כמובן. הדבר אינו עוצר את לאה. היא באה בריצה אל שירקה והחלה לצרוח בטירוף:

"האם את אמא? את הרוך שבאבן! את הרי בעלת־הבית, את קונה הכול. האם את יודעת לפחות שאיני רוחצת את השולחנות הקטנים, את הספסלים ואת הרצפה בסבון פשוט? סבון שקדים לא קנית. שכחת, אמא יקרה!"

"אני גומרת עם הבצלים ואז אקח את החמור ואלך העירה ואביא לך סבון שקדים כדי שתוכלי לשטוף את הרצפות ואת הסירים רק בסבון הטוב ביותר. ותעשי לי טובה, על תצעקי עלי."

עכשיו הן יושבות, שבע ושירקה, מסיימות לקצוץ את הבצלים והדמעות זולגות כמו שצריך. הרי זה דבר ידוע. את קוצצת בצלים

באַוווּסטע זאַך. בראָקסט ציבעלעס, גיסן זיך טרערן, און אַז דו בראָקסט נישט קיין ציבעלע קאָנען אויך רינען טרערן. שבֿע האָט אַוועקגעלייגט דאָס מעסער, אויסגעווישט די טרערן... מיטן ברעג פֿון פֿאַרטעך און פֿאַרטרוילעך, שטיל אָנגעהויבן:

– הער זיך איַין, שירקע, וואָס איך וועל דיר זאָגן. נעכטן, איך גיי מיר אַרויס זיך אָנוואַרעמען אונטער דער לבֿנה, גייט צו מיר צו שכנא עפּראָס און מאַכט נישט מער נישט ווייניקער:

– שבֿע, איך וויל זאָלסט ווערן מיַין וויַיב, מיר וועלן אַרויסגיין פֿון לינקן גדוד און מיר וועלן ווערן עצמאים, באַלעבאַטים פֿאַר זיך.

– איידער ער האָט דיר דאָס געזאָגט, האָסטו אים געהאָט אין אויג, האָסט געטראַכט וועגן אים, צי ער האָט זיך דיר געחלומט אַ מאָל?

– וואָס רעדסטו, וואָס האָב איך צו טראַכטן וועגן אים? ער איז דאָך גרויס ווי אַ טל־ומטר... אין חלום זאָל איך אים זען? וואָס רעדסטו, שירקע?

– איך מיין, אַז איך רעד צו דער זאַך, ווי באַלד ער איז, נעבעך, נישט אויסגעוואַקסן און אין אויג האָסטו אים נישט געהאַט, און געטראַכט האָסטו וועגן אים, ווי וועגן דעם פֿאַראַיאָריקן שניי, טאָ זוך זיך אויס אַ העכערן אין וווקס, וואָרעם עס וועט דאָך זיַין אַזוי – דו וועסט טראָגן, דו וועסט האָבן, דו וועסט נאָך דעם אַרויסנעמען עטלעכע מאָל אין טאָג דאָס, וואָס עס איז באַהאַלטן אונטערן בלוזקע, טאָ וואָס איז צו רעדן פוסטע רייד? מע גייט צו צו אַ בחור און מע זאָגט אים פּראָסט־פּשוט: ״דו האָסט אַ גוטן וווקס און אַ פֿייַנע צורה, איך וויל זאָלסט זיַין מיַין מאַן״. אויב מע וועט דיר אָפּזאָגן, וועסטו דאָך אויך איבערלעבן, דעריבער זאָג איך דיר נאָך אַ מאָל, פֿאַרגין זיך, זיַי נישט קיין צעקראָכענע בעבלעך!

והדמעות זולגות. אבל גם כשאינך קוצצת בצלים, דמעות עלולות לזלוג. שבע הניחה את הסכין, מחתה את הדמעות בשולי הסינר, והחל לומר חרש, בקול עצוב:

"הקשיבי שירקה למה שאומר לך. אתמול יצאתי להתחמם תחת הלבנה, וניגש אלי שכנה אֶפְּרוֹס ואומר לי לא פחות ולא יותר כך: 'שבע, אני רוצה שתהיי אשתי. נצא מן הגדוד השמאלני ונהיה עצמאיים. נהיה בעלי בתים לעצמנו.'"

"לפני שהוא אמר לך את זה, שמת לב אליו? חשבת עליו? חלמת עליו פעם?"

"על מה את מדברת? מה יש לי לחשוב עליו? הרי הוא גדול כטל־ומטר... האם עלי לראות אותו בחלום? על מה את מדברת, שירקה?"

"אני חושבת שדברי הם דברי טעם. כמו שהוא, הוא הרי 'נֶבֶּך' שלא צמח לגובה ואת לא העפת בו מבט, וחשבת עליו כמו על השלג דאשתקד, תחפשי לך אחד יותר גבוה, כי אחרת מה שיהיה יהיה כך: את תהרי, את תלדי, את תשלפי כמה פעמים ביום את מה שמוסתר מתחת לחולצה... אז מה יש לדבר דברים ריקים? ניגשים אל הבחור ואומרים לו בפשטות: 'אתה בעל קומה מתאימה וצורה טובה, אני רוצה שתהיה בעלי'. ואם יסרבו לך, את תתגברי על זה. לכן אני אומרת לך שוב, תפרגני לעצמך, אל תהיי 'שעועית רכה מדי'!"

געטלעכע צעשטראַלטקייט

די קינדערהיים אין "גדוד העבֿודה" אין ירושלימער פּלוגה איז געווען דאָס רײַכסטע אָרט. ווײַל וואָס קאָן זײַן רײַכער פֿון ריינקייט? אַלץ האָט דאָרטן געגלאַנצט. פֿון די שטולעכלעך מיט די טישעלעך ביז די אומפֿאַרמײַדלעכע טעפּעלעך האָט לאה בריל געשײַערט און געוואַשן אָן אויפֿהער. אויף דער פּאָדלאָגע האָט מען געקאָנט לייגן קאַשע. פֿון גאַנץ פֿרי ביז שפּעט בײַ נאַכט האָט לאה בריל נישט גערוט. צו די פֿײַערלעכע שעהען איז זי אַלע מאָל געווען אָנגעטאָן אין איר קלאָר־ווײַסן כאַלאַט, אונטער דער געלער פֿאַטשיילקע אַרונטערגענומען ביז איין הערעלע. די געוואַשענע הענט נאָך אַ מאָל געשווענקט. די שרײַענדיקע הונגעריקע קינדער איבער־געוויקלט אין טרוקענע ווינדעלעך. זיך ענדלעך אַוועקגעזעצט אויף אַ שטולעכל לעבן קײַלעכדיקן טיש. דער ווײַסער טשײַניק אויפֿן טיש איז אויך פֿײַערלעך אויסגעפּוצט. די טעפּלעך אַרום אים בלאַנקען. לאה קוקט צו דער טיר. און נישט אומזיסט.

אָט איז אַרײַנגעקומען ווערע בערנזאָן. מיט איין שפּרײַז איז זי שוין בײַם בעטעלע, נעמט איר מיידעלע אַזוי פּאָרזיכטיק, ווי עס וואָלט געווען אַ דינסטער מושל. זעצט זיך גיך אַוועק, שפּיליעט פֿונאַנדער דאָס קאָפּטל, טוט אַ דריי מיטן קאָפּ, די געדיכטע האָר זאָלן נישט פֿאַרשטעלן דאָס פּנים. נעמט אַרויס פֿון אונטער דעם קאָפּטל אַ קײַלעכיקע ווײַסע שטײַפֿע ברוסט מיט אַ ראָז אַפּעלע. איר קאָפּ איז אַראָפּגעלאָזן. זי קוקט ווי דאָס קינד זויגט, נאָר ווען זי טוט אַ הייב דעם קאָפּ, זעט מען איר ליכטיקן פּנים. זי איז נישט זייער קיין שיינע, נאָר איצט איז זי פֿאַרגאָסן מיט אַזאַ הייליקער שײַן. דאָס ייִנגעלע האָט זיך פֿאַרהוסט – אַזוי שפּעדיק רינט די מילך בײַ איר. ס'איז אַ חידוש, ווי אין אַזעלכע קליינינקע קאָן אַרײַן אַזוי פֿיל מילך.

זוהר אלוהי

בית הילדים בגדוד העבודה בירושלים היה המקום העשיר ביותר. וכי מה יכול להיות עשיר יותר מניקיון? הכול הבריק שם. מן הכסאות הקטנים והשולחנות ועד לסירים שאין להם תחליף, את הכול הייתה לאה בריל מצחצחת ורוחצת ללא הרף. על הרצפה יכולת להניח דיסה. מהשכם בבוקר ועד שעת לילה מאוחרת לאה בריל לא נחה לרגע. לכבוד ההזדמנויות החגיגיות הייתה לאה בריל לובשת את החלוק הלבן הבוהק, שערה היה אסוף מתחת למטפחת. את ידיה הנטולות היא הייתה שוטפת פעם נוספת. את הילדים הצועקים והרעבים היא חיתלה בחיתולים נקיים ואז הייתה מתיישבת על שרפרף ליד השולחן העגול. הקומקום הלבן על השולחן, גם הוא היה מקושט באורח חגיגי. הסירים סביבו נצצו. לאה הביטה לעבר הדלת. ולא לשווא הביטה.

הנה נכנסה ורה ברנזון, ובצעד אחד היא כבר ליד המיטה הקטנה, מוציאה את בתה בזהירות, כמו היה מדובר בצדף דק שבדקים. מתיישבת, פותחת את כפתורי הגופיה, מנערת את ראשה כדי ששערה העבות לא יסתיר את פניה. ומתוך הגופיה היא הייתה שולפת שָׁד עגול, לבן ונוקשה, בעל פטמה ורודה. ראשה מורכן. היא מתבוננת כיצד התינוקת יונקת, וכשהיא מרימה את ראשה נראות פניה המוארות. היא אינה יפהפייה, אולם כעת היא אפופה במין אור של קדושה. הילדה השתעלה, משפע החלב הנובע. מפליא הדבר שבקטנים כאלו יכול להיכנס חלב רב כל כך.

לעבן חיהלען האָט זיך אַוועקגעזעצט מלכּה. אַ וווקסיקע פֿרוי, מיט געדיכטע שוואַרצע אונטערגעשווירענע האָר, גראָע אויגן. דאָס קינד זעט אויס אין אירע הענט קליין. אירע וויִעס זענען אַראָפּגעלאָזן, דער האַלדז הויך. מאָדעליאַני וואָלט דאָס מיט חשק געמאָלט! אַלע מאָל הייבט זי אונטער מיט דער רעכטער האַנט די לינקע ברוסט, ווײַל אַנדערש קאָן זי, חלילה, אַרויפֿפֿאַלן אויפֿן קינד.

אָט איז אַרײַנגעקומען ציפּורקע בלום. אַ יאָדערדיק־געקנאָטענע ליטוואַטשקע. זי טוט אַ כאַפּ איר קינד אין אײַלעניש, ווײַל זי האָט אַ ביסעלע פֿאַרשפּעטיקט. די פֿרישע ליפּן זענען אַ ביסל אָפֿן, די געדיכטע ווײַסע ציין, ווי יונגער קנאָבל. דאָס וואָס זי האָט אַרויסגענומען פֿון אונטער דער בלוזקע איז פּונקט אַזוי פֿריש ווי בײַ די פֿריִער געקומענע, אָבער מער קײַלעכיק, שטײַף און אָן בלאָלעבע אָדערלעך.

דערנאָך זענען געקומען מאַניע עלקינד, שפֿרה טולטשינסקי און בלומעלע וואַנסקי. מע קאָן דאָ ווידער אויסרעכענען די גאַנצע פּראַכט, וואָס עס שטראָמט פֿון זיי אַלעמען. אָט לויפֿט אַרײַן רחל ינאית. זי אַרבעט בײַ פֿלאַנצן און האָט קיין צײַט נישט. פֿאַר די פּאָר מינוט, וואָס זי שטייט דאָ, באַווײַזט זי נאָר עטלעכע מאָל אַ שטילן קנאַק טאָן מיטן שטולעכל, זיך זעצן לעבן אַ זייגנדיקער און שאָקלען מיטן קאָפּ. אירע אונטערגעשווירענע גרוילעכע האָר שפּרייטן זיך פֿונאַנדער. אַזוי זיצט זי און הערט נישט אויף צו שאָקלען מיטן קאָפּ. זי דערמאָנט זיך, אַז זי האָט עפּעס צו טאָן און רופֿט אויס צו לאה בריל:

– לאהקע, קום אַהער! גיב אַ קוק, ווערסט זיך מחיה זײַן. איך ווייס נישט צי דו געדענקסט דאָס בילד מאָנאַ ליזאַ. נאָר ווי קומט מאָנאַ ליזאַ צו דעם! צו אַזאַ שפֿע פֿון געטלעכער צעשטראַלטקייט?

זי האָט נאָך עפּעס געוואָלט זאָגן, נאָר פּלוצעם הערט זיך ציפּורקע בלומס קול:

– אַז דו ווערסט האָבן, ווערסטו געבן.

זי שרײַט אַזוי, ווײַל לאה בריל האָט צוגעטראָגן יוחנען, ברוריהס יינגעלע, ציפּורקע זאָל אים אָנזייגן.

ליד חיה׳לה מתיישבת מלכה. אישה גדולה, בעלת שיער שחור קצוץ, עיניה אפורות. הילד נראה זעיר בתוך ידיה. שמורות עיניה שמוטות, צווארה גבוה. מודיליאני היה מצייר אותה בחשק! בכל פעם היא מרימה בידה הימנית את השָד השמאלי, שאם לא כן השד עלול, חלילה, ליפול על הילד.

הנה נכנסה ציפורקה בלום הליטאית. היא חוטפת את הילד שלה בחופזה, משום שהיא איחרה מעט. השפתיים הרעננות פשוקות מעט, שיניה הלבנות כשום צעיר. מה שהיא שלפה מתוך החולצה היה רענן בדיוק כמו אצל האחרות, אך עגול יותר, נוקשה ונטול נימים כחלחלים.

לאחר מכן הגיעו מַנְיָה אֶלקינד, שפרה טולטשינסקי ובְּלוּמֶלֶה וַונסקי. אפשר כמובן לספור שוב את כל המטען הנפלא שנובע מכולן. הנה נכנסת בריצה רחל ינאית. היא עובדת בנטיעות ואין לה זמן. ברגעים הספורים שהיא עומדת פה, היא מזיזה כסא ומתיישבת ליד אחת המיניקות ומנענעת בראשה. שיערה המאפיר והמסופר מתנופף לצדדים. כך היא יושבת ואינה חדלה מלנענע בראשה. לפתע היא נזכרת שיש לה משהו לעשות והיא קוראת לעברה את לאה בריל:

״לֵייקֶה, בואי הנה! תני מבט ותהני. אינני יודעת אם את זוכרת את התמונה של מונה ליזה. אולם איך אפשר להשוות את מונה ליזה לזה? לשפע כזה של זוהר אלוהי.״ היא ביקשה לומר דבר־מה נוסף, אך פתאום נשמע קולה של ציפורקה בלום:

״כשתלדי תתני את.״

היא צועקת כיוון שלאה בריל הגישה לה את יוחנן, בנה של ברוריה, כדי שציפורקה תניק אותו.

– כ׳וועל שטעלן די פֿראַגע אויף אונדזער אַסיפֿה. דו ביסט די ערשטע, וואָס האָט אָפּגעזאָגט אָנצוזייגן אַ הונגעריק קינד.

– ווי איך האָב געזאָגט, אַזוי וועט זײַן. איך בין נישט שולדיק, אַז יוחננס מאַמע האָט נישט קיין מילך, קענסט שטעלן די פֿראַגע ווו דו ווילסט.

"אני אעמיד את השאלה באסיפה. את הראשונה שסירבה להיניק תינוק רעב."

"כמו שאמרתי, כך יהיה. אני לא אשמה שלאמו של יוחנן אין חלב. את יכולה להעלות את הנושא היכן שאת רוצה."

מײַן ערשטע שטעלע

מײַן ערשטע שטעלע איז געקומען פֿאַר מיר אומדערוואַרט. אין יאָר 1926 איז אין פּאַלעסטינע געווען אַ גרויסע אַרבעטסלאָזיקייט. איך האָב אַלע מאָל ליב געהאַט צו זאָגן, וואָס איך טראַכט, האָב איך גערעדט, אַז פֿריִער זענען מיר געווען טעבטער בײַ טאַטע־מאַמע און איצטער זענען מיד טעבטער אין "גדוד". די בחורים וואָלטן אויך דאָס געקאָנט טאָן, אָבער די מיידלעך קאָנען דאָך געוויס זײַן שטוב־אַרבעטערס. ווי באַלד איך האָב געזאָגט, בין איך די ערשטע אַוועק און די שטעלע איז געווען נישט קיין שלעכטע. כ'האָב פֿאַרדינט בײַ צוויי מיט אַ האַלבן פֿונט אַ חודש און ביז אַ לעצטער פּרוטה אַוועקגעטראָגן אין גדוד. כ'זאָל זאָגן, אַז די אַרבעט איז געווען גרינג – קאָן איך נישט. ס'איז געווען פֿיר צימערן אונטן, אינעווייניקסטע טרעפּ און פֿיר צימערן אויבן, אָן אַ שיִעור מעבל, טעפּעכער. אַ ייִנגעלע פֿון דרײַ יאָר. די מאַדאַם אַליין איז מער געלעגן, ווי אַרומגעגאַנגען. זי פֿלעגט אָנלייגן אין אַ פּענכער שטיקלעך אָנגעהאַקטע אײַז, אויסשפּרײַטן אַ האַנטעך אויפֿן קאָפּ און דעם פּענכער פֿאַרוויקלען מיטן האַנטעך. אַלע מאָל האָט איר געחלשט דאָס האַרץ נאָך אַ ביסל מאַראַנצן־זאַפֿט, אַ שטיקעלע געבעקס, אַ שטיקל געפֿילטע פֿיש. שווערער פֿון אַלץ איז געווען זיך אויסלערנען קאָכן קאַווע. נאָר מיט דער צײַט האָב איך די חכמה באַהערשט, ווײַל זי האָט ליב געהאַט אָפֿט נעמען אַ שלונג קאַווע. פֿאַרשטייט זיך, אַז זי פֿלעגט אַ מאָל זיך אויפֿהייבן אויך, מיט אַ שמאַטקעלע פֿאַרבינדן דעם ווײַזפֿינגער, אומגיין און ווישן דעם שטויב, דערנאָך באַטראַכטן דאָס שמאַטקעלע אויפֿן פֿינגער און אַ זאָג טאָן "דאָבזשע", ווײַל זיי האָבן אַלע גערעדט צווישן זיך פּויליש – די מאַדאַם, דער ברודער דער אויגן־דאָקטער און דער מאַן, וואָס איז געווען לערער אין אוניווערסיטעט. צי דען דאַרף איך דאָ זאָגן, אַז פֿון זיבן אַ זייגער אין דער פֿרי ביז אַכט אַ זייגער אין אָוונט בין איך קיין ווײַלע ניט געשטאַנען; געזעסן נאָר ווען איך האָב

המשרה הראשונה שלי

המשרה הראשונה שלי הגיעה אלי באופן בלתי צפוי. בשנת 1926 הייתה בפלשתינה אבטלה קשה. תמיד אהבתי לומר את כל מה שאני חושבת, ולכן פטפטתי ואמרתי שקודם היינו בנות אצל אבא־אמא ועכשיו אנחנו בנות של הגדוד. גם הבחורים יכולים לומר את דברים כאלו, אמרתי, אך הבנות יכולות ללא ספק להיות עובדות־בית. למרבה הפלא, אחרי שאמרתי את הדברים, הייתי הראשונה שהלכה, והמשרה לא הייתה רעה. הרווחתי כשתיים וחצי לירות בחודש, ומסרתי הכול לגדוד, עד לפרוטה האחרונה. איני יכולה לומר שהעבודה הייתה קלה. היו ארבעה חדרים למטה, מדרגות פנימיות וארבעה חדרים למעלה, רהיטים למכביר ושטיחים. והיה ילדון בן שלוש. הגברת עצמה שכבה יותר משהיא התהלכה. היא נהגה למלא כלי עם חתיכות קרח מרוסקות, לפרוש מגבת על ראשה ואת הכלי לכרוך במגבת. לעתים קרובות הייתה מתמלאת בתשוקה למעט מיץ תפוזים, לפרוסת מאפה, לחתיכה של געפילטע פיש. הדבר הקשה ביותר עבורי היה ללמוד להכין קפה. אבל עם הזמן השתלטתי על ה"חכמה" הזו, כיוון שהיא אהבה ללגום קפה מדי פעם. מובן מאליו שהיא הייתה קמה לעתים, קושרת את האצבע במטלית, מהלכת ומקנחת את האבק, ואחר כך מתבוננת במטלית שעל האצבע ופולטת "דוֹבְּזֶ'ה" [טוב, בפולנית, ל.א.], כיוון שכולם דיברו פולנית: הגברת, האח, רופא העיניים והבעל, שהיה מורה באוניברסיטה. אני חייבת לומר שמן השעה שבע בבוקר ועד שמונה בערב לא עצרתי לרגע. ישבתי רק

צוגעביסן. אמת, אויפֿן צווייטן חודש האָט זי מיר שוין געצאָלט דרײַ פֿונט.

פֿאַרנאַכטלעך, ווען די מאַנצבילן פֿלעגן קומען פֿון דער אַרבעט, איז שוין בײַ מיר אַלץ געווען גרייט אויפֿן טיש. איידער זיי פֿלעגן אָנהייבן עסן, פֿלעגן זיי אומרויִק רופֿן די בעלת־הבית.

– קום אַהער, עס עפּעס, ווי פֿילסטו זיך?

איך האָב דאָס אַלץ געהערט און זיך געוווּנדערט, פֿאַר וואָס זי זאָגט נישט, אַז זי האָט אַ גאַנצן טאָג "עפּעס" געגעסן. איך געדענק שוין נישט, אויפֿן דריטן חודש, צי אויפֿן פֿערטן, איין מאָל, ווען די מאַנצבילן האָבן שוין אָנגעהויבן עסן און זי גערופֿן, האָב איך שוין נישט אויסגעהאַלטן:

– עסט, עסט, לאָזט זי צו רו, אַ גאַנצן טאָג עסט זי, זי טרינקט זאַפּט, טרינקט קאַווע, עסט געבעקס און אַלע מאָל, ווען איך קאָרמע דאָס קינד, עסט זי אויך, אַ סך מערער פֿון אים.

אויף מאָרגן, ווען די מאַנצבילן זענען אַוועק צו דער אַרבעט, האָט זי אַ שמיץ געטאָן אויף דער פּאָדלאָגע דאָס געלט, וואָס זי האָט געפֿונען פֿאַר נייטיק מיר צו באַצאָלן און געזאָגט:

– פֿאַרמאַך די טיר פֿון יענער זײַט.

מיט דעם האָט זיך געענדיקט מײַן שטעלע בײַ איר.

כשאכלתי משהו. והאמת היא כי חודש לאחר מכן היא כבר שילמה לי שלוש לירות.

לפנות ערב, כשהגברים היו שבים מן העבודה, השולחן היה כבר ערוך ומוכן עבורם. ותמיד, לפני שהם היו מתחילים לאכול, הם נהגו לקרוא לבעלת הבית בדאגה:

"בואי לכאן, אכלי משהו. איך את מרגישה?"

את כל זה שמעתי והדבר עורר בי תמיהה. מדוע היא אינה אומרת להם שבמהלך היום כולו היא אכלה "משהו". איני זוכרת עוד אם היה זה בחודש השלישי או הרביעי, כשבאחת הפעמים, כשהגברים כבר החלו לאכול וקראו לה, לא יכולתי עוד להתאפק ואמרתי:

"אִכלו, אִכלו, הניחו לה. היא אוכלת כל היום, שותה מיץ, שותה קפה, אוכלת דברי מאפה ובכל פעם שאני מאכילה את הילד, גם היא אוכלת, והרבה יותר ממנו."

למחרת, כשהגברים יצאו לעבודה, היא השליכה על הרצפה את סכום הכסף שהיא הייתה חייבת לי ואמרה:

"סגרי מאחורייך את הדלת."

בכך הסתיימו ימי העבודה שלי אצלה.

טרעף!

זיך פֿאַרנעמען מיט רכילות אין דער פּלוגה פֿון "גדוד העבֿודה" איז געווען אוממעגלעך. אָבער מען איז דאָך נישט מער ווי אַ מענטש! די היץ איז גרויס, אָפּגעאַרבעט אַ גאַנצע נאַכט ביז אַכט אַ זייגער אין דער פֿרי און געמאַכט אַ טאָלק מיטן כּבֿיש. איצט האָט מען אָפּגעגעסן דאָס וואָס עס איז געווען. זיצן רחל פּינקס און נחמה די ליטוואַטשקע פֿון בית־סגולה און אסתּרקע, וואָס קיינער ווייסט נישט פֿון וואַנען זי איז געקומען. רחל פּינקס דריקט אויס, ווי זי קען, איר מיינונג וועגן דער ליטוואַטשקע. זי ווייסט אַפֿילו צו זאָגן, אַז ניצן גייט צו אָפּט אין דער מספּרה צו דער ליטוואַטשקע. בײַ די ווערטער שטעלט זיך אַרײַן ניצן. טוט רחל פּינקס כּמעט אַ קוויטש, צעשמייכלט זיך און רופֿט אויס: "אַז מע דערמאָנט די זון, קומען אירע שטראַלן..." ניצן צעשמייכלט זיך אויך. הייבט אויף זײַנע ביידע הענט און לאָזט זיי אַראָפּ, אַזוי ווי ער וואָלט געשפּאָלטן אַ שטיין. פֿון זײַן פּנים פֿאַרשווינדט דער שמייכל און ער גיט אַ זאָג צו רחלען:

– אַ געזונט אין דיר, ווי גוט דו ביסט, ווען מען וואָלט דיך צוגעלייגט צו אַ מכּה, וואָלט זי גלײַך אויפֿגעריסן.

געזאָגט און איז אַרויסגעגאַנגען. אין אַ ווײַלע אַרום האָט מען געזען דורך די פֿענצטער פֿון חדר־האוכל, אַז ניצן גייט מיט דער ליטוואַטשקע הינטער דעם לעצטן צריף. מען האָט שוין געוווּסט, אַז ניצן האָט עפּעס אַ מאַכערײַקע הינטער דעם צריף. ער האָט זי אַרײַנגעפֿירט און האָט אַראָפּגעוואָרפֿן פֿון אַ בערגל ליים אַ נאַסע שמאַטע, וואָס האָט צוגעדעקט דאָס בערגל. ער האָט שטרענג, ערנסט און זייער גיך אַ זאָג געטאָן צו דער ליטוואַטשקע: "קוק, זע! קוק גוט!" זי האָט זיך אַרומגעדרייט אַרום דעם בערגל ליים און אויסגערופֿן:

– איך פֿאַרשטיי נישט וואָס דאָס איז.

– טרעף!

נַחֲשִׁי!

להתעסק ברכילות בפלוגה גדוד העבודה היה בלתי־אפשרי. ובכל זאת, הרי בני־אנוש אנו! החום מעיק, עובדים כל הלילה עד שמונה בבוקר, סוללים את הכביש. ועכשיו מסיימים לאכול את מה שהיה. יושבות להן רחל פינקס ונחמה הליטאית מבית־סגולה ואסתרקה, שאיש אינו יודע מנין הגיעה. רחל פינקס מביעה את דעתה, כפי שהיא יודעת, על אודות הליטאית. היא אפילו יודעת לומר שניצן הולך לעתים קרובות מדי למספרה, אל הליטאית. בעוד היא מדברת, מופיע ניצן. רחל פנקס משמיעה כמעט צווחה, מחייכת ומכריזה: "כשמזכירים את השמש, מופיעות קרניה..." ניצן מחייך אף הוא. הוא מניף את שתי ידיו ושומט אותן, כמו ביקש להבקיע אבן. החיוך נעלם מפניו והוא אומר לרחל:

"שתהיי בריאה, כמה טובה את, אם היו שמים אותך ליד מורסה, היא הייתה מתבקעת מיד."

אמר ויצא החוצה. לאחר זמן־מה, ראו מחדר האוכל את ניצן הולך עם הליטאית מאחורי הצריף האחרון. כבר ידעו שלניצן יש משהו מאחורי הצריף. הוא הוביל אותה ולאחר מכן הסיר סחבה רטובה שכיסתה גבעה של חימר. בקשיחות, ברצינות ובחיפזון הוא אמר לליטאית: "הסתכלי! התבונני היטב!" והיא הסתובבה סביב גבעת החימר והפטירה:

"אינני מבינה מה זה."

"נחשי!"

ער האָט זי גענומען פֿאַר דער האַנט און געפֿירט אַרום דעם בערגל און כּסדר איבערגעחזרט:

– נו, קוק! קוק! ביסט דאָך נישט קיין בלינדע.

זי האָט אָנגעשטרענגט איר בליק און פּלוצעם אויסגעשריען:

– איך פֿאַרשטיי!... דאָס ביסטו און איך געמאַכט פֿון ליים. איך זע קלאָר, דו האָסט אונדז ביידע געמאַכט פֿון ליים, ווי מיר קושן זיך. אָבער פֿאַר וואָס ליג איך פֿון אונטן און דו פֿון אויבן?...

הוא אחז בידה והוביל אותה סביב הגבעה, כשהוא חוזר ואומר פעם אחר פעם:

"נו, תסתכלי! תסתכלי! הרי אינך עיוורת."

היא אימצה את עיניה ולפתע קראה:

"אני מבינה!... זה אתה ואני עשויים מחימר. אני רואה בבירור, אתה יצרת את שנינו מחימר, כשאנחנו מתנשקים. אבל מדוע אני שוכבת למטה ואתה למעלה?..."

ער וועט מוזן אַראָפּלאָזן די הויזן

בײַם טיש אין גאָרקיך פֿון "גדוד העבֿודה" אין ירושלים זענען געזעסן עטלעכע מענטשן און האָבן שטיל געשמועסט צווישן זיך. מאָטקע האָט זיך צוגעהערט צום שמועס און האָט געפֿרעגט בײַ יצחק לאַנדאָבערגן, וואָס איז שפּעטער געוואָרן יצחק שׂדה:

– ווי מיינסטו, יצחק, וויפֿל בחורים דאַרפֿן גיין צו אַזאַ זאַך? איך זע אַז דו ווילסט אויף דעם שיקן אַ גאַנצן פּאָלק.

– מען דאַרף נישט. איך מיין, אַז אַ פֿינף־זעקס בחורים זענען גענוג.

– דאָס איז זייער אַ שטילער ענגלענדער – האָט יצחק ממשיך געווען – וואָס ער טוט בײַ טאָג ווייס איך נישט, נאָר אין די אָוונטן שטייט ער אויף יפֿו־גאַס, בײַם קינאָ; ער פֿירט זיך אויף לײַטיש, ער שלעפּט נישט אַראָפּ, ווי די אַנדערע ענגלענדער, אַן אַראַבער אַ רײַטער, פֿון זײַן אייזעלע. אָבער דוואָרקין האָט יענע וואָך דערציילט, אַז ער אַליין האָט געזען ווי מען האָט געשמיסן פּאָליטישע אַרעסטירטע אין דער טורמע. זײַנען מיר מחויבֿ אים צו בעטן, דעם ענגלענדער הייסט עס, אַז ער זאָל זיך אַוועקלייגן און מיר וועלן אים אָפּשמײַסן.

אויף דער נאַכט זענען פֿינף בחורים צוגעגאַנגען צום ענגלענדער לעבן קינאָ אויף יפֿו־גאַס. יצחק האָט זיך צוגערוקט צו נחמנען און האָט אים עפּעס שטיל אַ זאָג געטאָן.

דער ענגלענדער האָט באַטראַכט די בחורים וואָס זענען געקומען און ער האָט גענומען אָפּשפּיליעווען דעם רימען און ביז וואָס און ווען, איז דער ענגלענדער שוין געווען פֿאַרטיק. נישט געשטאָרבן, חלילה־וחס, נאָר מאָטקע האָט ערנסט באַטראַכט דאָס אָרט, וואָס איז מיט אַ ווײַלע צוריק געווען פֿאַרדעקט מיט די הויזן און האָט אַרײַנגעהויכט יצחקן אין אויער:

– דו ווייסט געוויס, אַז ער האָט געשמיסן פּאָליטישע אַרעסטירטע?

הוא ייאלץ לפשוט את מכנסיו

ליד השולחן, בבית התמחוי של גדוד העבודה בירושלים, ישבו כמה אנשים ושוחחו ביניהם חרש. מוטקה הקשיב ושאל את יצחק לנדוברג, שלאחר מכן הפך ליצחק שדה:

"מה אתה חושב, יצחק: כמה בחורים צריכים ללכת לדבר כזה? אני רואה שאתה רוצה לשלוח למשימה גדוד שלם."

"אין צורך. אני חושב שחמישה או ששה בחורים יספיקו."

"זה אנגלי שקט מאוד", המשיך יצחק, "מה מעשיו ביום איני יודע, אך בערבים הוא עומד ברחוב יפו, ליד הקולנוע. הוא מתנהג באורח הוגן, ובניגוד לאחרים הוא אינו גורר רוכב ערבי מעל לחמור שלו. אך בשבוע שעבר דבורקין סיפר שהוא עצמו ראה כיצד הצליפו בכלא באסירים פוליטיים. לכן אנחנו מחויבים לבקש ממנו, כלומר מן האנגלי, לשכב כדי שאנחנו נצליף בו."

בערב ניגשו חמישה בחורים אל האנגלי ליד הקולנוע ברחוב יפו. יצחק התקרב אל נחמן ולחש לו משהו. האנגלי סקר את הבחורים שהגיעו והחל להתיר את החגורה, אך בן־רגע האנגלי היה גמור. לא מת, חלילה וחס, אך מוטקה התבונן בו ברצינות במקום שלפני רגע היה מכוסה במכנסיים, ולחש ליצחק:

"אתה בטוח בוודאות גמורה שהוא הצליף באסירים פוליטיים?"

– מאָטקע, איצט איז דאָס נישט וועזנטלעך, העלף דעם ענגלענדער ער זאָל קאָנען צוריק אָנטאָן די מכנסיים...

שטיין האָט דער ענגלענדער נישט געקאָנט, ער האָט קרעכצנדיק קוים אַרויסגערעדט:

– פֿאַר וואָס האָט איר דאָס געטאָן מיט מיר? אין וואָס בין איך שולדיק?

– דו ביסט אין גאָרנישט שולדיק, נאָר זאָג דײַן אויפֿזעער מ'זאָל קיין פּאָליטישע אַרעסטירטע מער גישט שמײַסן. אויב ער וועט אונדז נישט פֿאָלגן, וועט ער אויך מוזן אַראָפּלאָזן די הויזן.

"מותקה, זה לא מהותי כרגע, עזור לאנגלי כדי שיוכל ללבוש את המכנסיים..."

האנגלי לא היה מסוגל לעמוד. תוך כדי אנחות, הוא שאל:

"למה עשיתם לי את זה? במה אתם מאשימים אותי?"

"אינך אשם בדבר. אך אמור למפקד שלך לא להצליף עוד באסירים פוליטיים. אם הוא לא ישמע בקולנו, גם הוא ייאלץ לפשוט את מכנסיו."

הנציגות לבדיקת אפשרות ההתיישבות החלוצית הארץ־ישראלית בקרים.
מימין לשמאל: שוחט, "מכנו", אלקינד ושטורמן (האחרון לא הצטרף בסופו של דבר למשלחת שיצאה לקרים)

מניה ומנדל אלקינד

חלוצים חורשים בשדות

המתפרה ברמת רחל

אין קרים

בִּקְרִים

אַ יידישע קאָמונע אין קרים

"אַ יידישע קאָמונע אויף גאַנץ קרים"! – נישט מער און נישט ווייניקער, אַזוי האָט דאָס געזען מענדל עלקינד אין זײַן דמיון...

ביז דעם אומגליק מיט קרים האָט מען אויך נישט געגעסן קיין ראָזשינקעס מיט מאַנדלען. די וואָס איז שפּעטער געוואָרן שירה גאָרשמאַן איז דעמאָלט געווען "שירקע" און געדאַרפט האָט מען אַוועקשטעלן נישט ווײַט פון ירידו שטיינערנע ווענט, אַז דאָס וואַסער זאָל נישט אַראָפּשווענקען דעם כּבֿיש.

ס'טרעפט אַז דאָס לעבן מאַכט פון דיר חוזק. די מטפּלת פון קינדערהיים – בית התּינוקות – לאה בריל האָט קיין מאָל נישט אַרײַנגעלאָזט אין בית־התּינוקות קיין העלפערס. ס'פלעגט טרעפן, אַז זי האָט פאַרטריבן פון דאָרט אויך טאַטעס פון קינדער און דערבײַ גאַנץ פילטײַטיק באַמערקט: "וואָס ביסטו אַרײַנגעקראָכן אַהער מיט דײַנע בלאָטיקע שטיוול? גאָט ווייסט צי דו ביסט דער טאַטע, צי נישט! איך בין געשטאַנען דערבײַ?"

ס'האָט אויך געטראָפן, ווען עלקינד איז נאָך נישט געווען פאַרכאַפּט מיט קרים, אַז לאה איז אַרײַנגעלאָפן צו אים מיט געשרייען: "עלקינד, דו ביסט דאָך דער בעל־הבית, זאָג מיר, וואָס זאָל איך טאָן מיט די "רעבטע" קינדער? זיי לויפן אַרײַן, ווען די לינקע קינדער עסן וואַרעמעס, זיי ווײנען נישט און שרײַען נישט, אָבער זאָגן פּראָסט־און־פּשוט: "תּני לנו מהר לאכול כּי גם אנחנו רוצים לאכול!"...

סוף 1929 זענען שוין קיין לינקע גדודניקעס נישט געווען – עלקינד איז אַוועק מיט די "לינקע" אין קרים... און שירקע איז אַוועקגעפאָרן מיט דער לעצטער גרופּע, אין 1929, מיט אירע דרײַ קינדער און מיט נאָך 12 קינדער אַ צוגאָב. יצחק לאַנדאָבערג איז געקומען באַגלייטן די וואָס פאָרן אַוועק קיין קרים. אַלע זײַנען שוין געווען אויף דער שיף, און יצחק איז נאָך אַלץ געשטאַנען און

קומונה יהודית בקרים

"קומונה יהודית בקרים כולה!", לא פחות ולא יותר, כך ראה זאת מנדל אלקינד בדמיונו...

גם עד לאסון בקרים לא בדיוק אכלנו צימוקים ושקדים. מי שהפכה מאוחר יותר לשירה גורשמן הייתה אז "שירקֶה" וצריכה הייתה לבנות קירות אבן לא הרחק מיריחו כדי שהמים לא ישטפו את הכביש.

קורה לפעמים שהחיים חומדים להם לצון על חשבונך. המטפלת מבית התינוקות, לאה בריל, לא הכניסה עזרה אף־פעם. קרה שהיא סילקה משם אבות של ילדים באומרה: "מה הזדחלת לכאן במגפיך המכוסים בבוץ? אלוהים יודע אם אתה אכן האב! וכי הייתי נוכחת בשעת הלידה?"

קרה גם, כשאלקינד עדיין לא היה עסוק בקרים, שלאה נכנסה אליו בריצה וצעקה: "אלקינד, אתה הרי בעל הבית, תגיד לי מה עלי לעשות עם הילדים 'הימניים'? הם רצים פנימה כשהילדים 'השמאלנים' אוכלים. הם אינם בוכים ואינם צועקים, אבל אומרים בפשטות: 'תנו לנו לאכול, מהר, כי גם אנחנו רוצים לאכול!'..."

בסוף שנת 1929 כבר לא היו גדודניקים שמאלנים. אלקינד הלך לקרים עם השמאלנים. ושירקה נסעה עם הקבוצה האחרונה, ב־1929, עם שלושת ילדיה ועם עוד 12 ילדים כתוספת. יצחק לנדוברג בא ללוות את הנוסעים לקרים. כולם היו כבר על האונייה, ויצחק עדיין עמד והושיט את ידיו אל שירקה שהייתה על הסיפון

געשטערעקט זײַנע הענט צו שירקען אויף דער שיף מיטן נאָמען "קרים" און האָט זיך געבעטן: "פֿאָלג מיך, שירע, גיי אַראָפּ פֿון שיף! נעם די קינדער און קום מיט מיר! ס'וועט זיי גאָרנישט פֿעלן. הלוואַי זאָל איך ליגן זאָגן: דו וועסט נאָך זוכן די פֿרײַהייט אין אַ סטאַלינישער געפֿענגעניש..."

אין אָדעסער טאַמאָזשנע האָט שירקע שוין אַלץ פֿאַרשטאַנען... און אַזוי ווי אַלע מאָל, לויט איר נוסח, "וואָס געטראַכט, דאָס געזאָגט", האָט זי אויך איצט געפֿאָכעט צו עלקינדן מיט דער האַנט:

– עלקינד, ווען דו וואָלסט געווען בלינד נאָר פֿאַר זיך, וואָלט דאָס געווען נאָר דײַן פּערזענלעכער אומגליק. אָבער מיט מײַן גרופּע אין איינעם האָסטו געבראַכט צו שלעפּן מער ווי 100 מענטשן. וואָס האָסטו זיך געטראַכט? דו, "בעל־חלומות", ווי אַזוי האָסטו זיך פֿאַרמאָסטן אויף אַזאַ זאַך? זאָלסט וויסן זײַן, אַז איך וועל דיך אַוועקהרגענען!

שירקע האָט זיך צונויפֿגערעדט מיט זאַקע גאָלדבלאַט, וועלכער איז געווען אַ נאַטשאַלניק אין פּאָרט. כּדי צו זײַן זיכער האָט ער געגעבן שירקען אַ שטיין און בײדע זענען אַוועק צו דער חורבֿה, וווּ עלקינד האָט געוווינט מיט זײַן משפּחה. זאַקע האָט אָנגעשטעלט זײַן ביקס, אָבער אין טיר האָט ער שוין נישט באַדאַרפֿט אָנקלאַפּן, ווײַל אין דער רגע איז אַרויסגעלאָפֿן פֿון שטוב מײַע, עלקינדס פֿרוי, מיט אַ געוויין און אָפּכאַפּנדיק קוים דעם אָטעם, האָט זי כליפּענדיק דערציילט:

– די גע־פּע־אור־לײַט האָבן אים נאָר וואָס אַוועקגעפֿירט. זיי זענען געקומען פֿון סאַקי און אים פֿאַרנומען, נישט זאָגנדיק פֿאַר וואָס און פֿאַר ווען...

גאָר גיך האָט מען צוגעשיקט אַ נײַעם פֿאָרזיצער פֿון סימפֿעראָפּאָל – שמעון דרוקער. דער נײַער פֿאָרזיצער איז געווען אַ "גרויסער מומחה". איך ווײס אים אין האַנט אַ ביסעלע גערשטן, מאַכט ער צו מיר: "דער ווייץ איז גאַנץ פֿײַן געראָטן..."

מען האָט געלאַכט און בערל טאַגער האָט באַמערקט: "אָך און וויי איז צו אײַער געלעבטער".

של האונייה "קרים" וביקש: "שמעי בקולי, שירה, רדי מן האונייה! קחי את הילדים ובואי איתי! לא יחסר להם דבר. הלוואי שאתבדה, אבל את עוד תתגעגעי לחופש כשתהיי בכלא הסטליניסטי...".

שירקה התפכחה מהר מאוד... וכמו תמיד, עשתה זאת בדרכה. "מה שחושבים – אומרים", והיא נופפה בידה לאלקינד:

"אלקינד, אילו היית עיוור רק לעצמך, היה זה האסון הפרטי שלך. אבל יחד עם הקבוצה שלי סחבת איתך יותר מ־100 אנשים. מה חשבת לעצמך? בעל חלומות שכמותך. איך שקלת לעשות דבר כזה? תדע לך שאני אהרוג אותך!"

שירקה נדברה עם זֶקָה גולדבלט, שהיה שומר לילה באורווה. ליתר ביטחון, הוא נתן לשירקה אבן ושניהם הלכו אל החורבה שבה התגורר אלקינד עם משפחתו. זקה דרך את הרובה שלו, אך כבר לא היה לו צורך לדפוק בדלת כי באותו רגע בדיוק מיהרה החוצה מניה, אשתו של אלקינד, בוכה ומתנשמת, וסיפרה ביפחות:

"אנשי ה־גֶ-פֶּ-אוּ לקחו אותו הרגע. הם הגיעו מסאקי ועצרו אותו, בלי לומר על מה ולמה...".

מהר מאוד נשלח יושב־ראש חדש מסימְפֶרוֹפּוֹל, שמעון דרוקר. היושב־ראש החדש היה "מומחה גדול". אני מראה לו ביד מעט שעורה והוא אומר לי: "החיטה נראית מוצלחת למדי...".

כולם צחקו, ובֶּרְל טָגֶר אמר: "אבוי לצחוק שלכם".

ס'איז באַוווּסט – אַז ס'הייבט אָן צו פֿאַלן מיט דער פּוטער אַראָפּ – איז אָך און ווײ צו אַלע גליקן... אַפֿילו איצטער, שוין אין קרים, האָבן מרימטשיק און נחמה בלושטיין גאַנץ אָפֿט געלאַכט... און געוווּנדערט זיך ווי מען איז געווען אין אַ פֿאַרבלענדעניש, ווען די לינקע גדודניקעס פֿלעגן פֿרעגן איינער בײַם אַנדערן: "עלקינד האָט דיך שוין אַרויסגערופֿן?" אַפֿילו איצט האָט יענקעלע רויז, דער בעל־עגלה פֿון אַ גרויסער מאַזשאָרע מיט צוויי אָקסן, געזאָגט צו מרימטשיקן: "מער האָסטו זיך גאָרנישט וואָס צו דערמאָנען? ב'וועל נישט גיין רעדן וועגן אונדזערע געשמאַקע מאכלים, אָבער נעמען מענטשן מיט קליינע קינדער פֿון אַ וואַרעם אָרט און זײ ברענגען אין אַ פּוסטן און קאַלטן סטעפּ! פֿאַר דעם דאַרף מען אים טאַקע אַוועקהרגענען..."

אָבער די אַרבעט האָט נישט געלאָזט אויף זיך וואַרטן. דער "אָזעט" האָט געגעבן די ערשטע 12 קי און שירקע איז גאַנצע מעת־לעתן געווען אין שטאַל, און אַז זי פֿלעגט אויף אַ ווײַלע אַרײַנגיין אין קיך, פֿלעגט מען נישט אויפֿהערן לאַכן: האַ, וואָס זאָגסטו, שירקע, די קי זענען קעלביק?...

ס'איז געוואָרן וואַרעמער און ס'איז געקומען די צײַט צו אַרבעטן אין גאָרטן. אַז נחמקע פֿלעגט קומען אין גאָרטן נאָך אַ פּאָמידאָר, פֿלעגט חיהלע גרינשטיין אומבאַהאָלפֿן צו איר זאָגן: זאָג מיר, וואָס טראַכסטו זיך, דו קומסט נאָך אַ פּאָמידאָר? די קומענדיקע מענטשהייט וועט מיר נישט שענקען אַזאַ ביזבוז...

שכנא גאַליצין האָט געשלעפּט די קעסטלעך פּאָמידאָרן צו דער מאַזשאָרע מיט די אָקסן און האָט געהערט, וואָס חיהלע זאָגט וועגן דער קומענדיקער מענטשהייט, האָט ער זי באַרויִקט: "האָב קיין יסורים נישט, די קומענדיקע מענטשהייט וועט טראַכטן וועגן אונדז, ווי וועגן דעם פֿאַראַיאָריקן שניי... גיב בעסער אַ פּאָמידאָר נחמקען און פֿאַרגעס מיך אויך נישט. גיב בעסער אַ טראַכט, ווי אַזוי עלקינד איז פֿאַרשוווּנדן געוואָרן? ווי אין וואַסער אַרײַן..."

ביזן הײַנטיקן טאָג ווייסט מען נישט ווּ עלקינד איז אַהינגעקומען, גלײַך ווי מען ווייסט נישט פֿון אַ סך אַנדערע...

דבר ידוע הוא שפרוסה נופלת תמיד כך שהחמאה פונה כלפי מטה. אז אבוי לכל השמחות... אפילו עכשיו, בקרים, היו מִרְיָמְטְשִׁיק ונחמה בלושטיין צוחקות לעתים קרובות... הרי השתוממנו כיצד כולם מסונוורים, כשהגדודניקים השמאלנים נהגו לשאול זה את זה: "האם אלקינד כבר קרא לך?" אפילו עכשיו היה יַנְקֶלֶה רוֹיז, העגלון עם שני השוורים, אומר למרימיטשיק: "אין לך עוד במה להיזכר? לא אדבר על המאכלים הטעימים שלנו, אבל לָקַחַת אנשים עם ילדים קטנים ממקום חמים ולהביא אותם לערבה קרה ושוממה! על כך חייבים באמת להרוג אותו...".

גם העבודה שחקה. החברים קיבלו את 12 הפרות הראשונות ושירקה הייתה מבלה ימים שלמים ברפת. וכשהיא הייתה נכנסת לרגע למטבח, לא חדלו החברים מלצחוק: "הא, מה את אומרת, שירקה, הפרות מעוברות או לא?"

מזג־האוויר התחמם והגיע הזמן לעבוד בגינה. כשנחמקה הייתה באה לגינה לבקש עגבניה, חיל'ה גרינשטיין הייתה אומרת לה: "תגידי לי, מה את חושבת לעצמך, את באה בשביל עגבניה? האנושות העתידית לא תסלח לי על בזבוז כזה...".

שכנה גליצין סחב את ארגזי העגבניות אל העגלה עם השוורים ושמע את דבריה של חיל'ה בעניין האנושות העתידית, והרגיע אותה: "אל תתייסרי, האנושות הבאה תחשוב עלינו כמו על השלג דאשתקד... מוטב שתתני עגבניה לנחמקה ואל תשכחי גם אותי. טוב תעשי אם תחשבי כיצד נעלם אלקינד. הוא כמו שקע במצולות...".

עד היום אין יודעים מה עלה בגורלו של אלקינד, כפי שאין יודעים מה עלה בגורלם של רבים אחרים...

כ׳וואָלט נאָך אַ סך געקאָנט דערציילן וועגן דער האָרעוואַניע, וואָס איז אַרײַנגעלייגט געוואָרן אין דער קאָמונע, וואָס עלקינד האָט געגרינדעט און האָט זי אַ נאָמען געגעבן ״וויִאַ נאָוואַ״. פֿון דער קאָמונע איז שוין פֿון לאַנג געוואָרן אַ קאָלכאָז. קיין זאַך איז נישט אייביק... בלויז איינציקע פֿון יענער קאָמונע זענען לעבן געבליבן. דער גואל גופֿא האָט באַשטימט זיי איבערצולאָזן ווי עדות...

עוד רבות יכולתי לספר על אודות העמל שהושקע בקומונה שאלקינד יסד וקרא לה "וִיָה נוֹבָה"... הקומונה הפכה מזמן לקולחוז. דבר אינו נצחי... רק סיפורים מאותה קומונה נותרו בחיים. הגואל בעצמו החליט להשאירם בעדות...

נחמה שמועסט

נחמהן האָט מען איך "גדוד" גערופֿן די "בלויע אויגן". אַז מ'האָט געזאָגט בלויע אויגן האָבן אַלע געוווּסט וועמען מען מיינט. קאָמונקע האָט געזאָגט:

"נחמה האָט נעבעך אַ פּוס נר' 39, דאַרף מען איר קויפֿן מאַנצבילשע שיך". אַז מען האָט באַדאַרפֿט איבערשמועסן מיט די נײַע איבערוואַנדערערס האָט קאָמונקע געגעבן די ריכטיקע עצה: די "בלויע אויגן" וועלן זיך איבערשמועסן מיט די נײַע איבער־וואַנדערערס און ס'וועט זײַן בסדר. אין קרים זענען ניט געוועזן קיין סך נײַע איבערוואַנדערערס, עטלעכע בחורות זענען אַרײַנגעגאַנגען אין קיך. נחמה האָט זיי פֿרײַנדלעך באַגעגנט. די פּרימוסן האָבן געזשומעט, פֿון טשײַניק האָט געזעצט אַ פּאַרע. נחמה האָט אָנגעהויבן:

– וואָס שטייט איר אַזוי ווי געסט, זעצט זיך. אַז איר וועט אַרײַנגיין אין שטאַל צו שירקען, וועט איר זיך ניט שרעקן פֿאַר די קי? איר שווייגט, פֿאַרשטיי איך אַז איר וועט זיך נישט שרעקן, אָבער צי פֿאַרשטייט איר אַז איר דאַרפֿט ניט נאָר מעלקן די קי, איר דאַרפֿט זיי אויך ליב האָבן... איר זײַט מחויבֿ אַכטונג צו געבן אַז די קי זאָלן זײַן זאַט, אויב ניט וועלן זיי האָבן ליידיקע אײַטערס... איך וועל זיך דורכרעדן מיט שירקען, אַז זי זאָל אײַך נעמען אין איר בריגאַדע, דער עיקר איז, איר זאָלט אײַך ניט שרעקן פֿאַר קיין אַרבעט.

איך וועל אײַך איצטער דערציילן דאָס וואָס האָט פּאַסירט אין אַ פֿעסטונג, בעת די רוימער, ניט געדאַכט זאָל ווערן זייער נאָמען, זענען אָנגעפֿאַלן אויפֿן ייִדישן לאַנד יהודה. איר זאָלט געדענקען אַז איצט האָבן מיר ניט קיין מלוכה, דעמאָלט האָבן די רוימער געמאַכט פֿון אַלץ אַש און פֿײַער, די שלאַכטלײַט פֿון דער פֿעסטונג האָבן געזען אַז ס'האַלט שלעכט, האָבן זיי אַוועקגעשיקט עטלעכע מענטשן זיי זאָלן ברענגען די ווײַבער און קינדער אין דער פֿעסטונג, און אַז די ווײַבער און קינדער זענען געקומען האָט מען צווישן זיך

נחמה משוחחת

לנחמה קראו בגדוד "עיניים כחולות". כשאמרו "עיניים כחולות" ידעו כולם למי הכוונה.

קוֹמוּנְקָה אמר:

"לנחמה, מסכנה, יש כף־רגל מספר 39, לכן יש צורך לקנות לה נעלי גברים."

כשצריך היה לשוחח עם המהגרים החדשים, נתן קומונקה עצה נכונה:

"'עיניים כחולות' תשוחח עם המהגרים החדשים והכול יהיה בסדר."

בקרים לא היו הרבה מהגרים. כמה בחורות שנכנסו למטבח. נחמה פגשה אותן באורח ידידותי. הפרימוסים זמזמו, ומן הקומקום היתמרו אדים. נחמה פתחה בדברים:

"מה אתן עומדות כך כמו אורחות? שבו. אתן תיכנסנה לרפת אל שירקה, האם לא תפחדנה מן הפרות? אתן שותקות, אז אני מבינה מכך שאתן לא תפחדנה, אך האם אתן מבינות שלא רק לחלוב את הפרות אתן חייבות, אלא גם לאהוב אותן...? אתן צריכות להשגיח שהפרות תהיינה שבעות, שאם לא כן העטינים שלהן יהיו ריקים... אני אשוחח עם שירקה, שתכניס אתכן לבריגדה שלה, העיקר שלא תפחדנה מעבודה."

"אספר לכם עכשיו מה שאירע במצודה אחת בשעה שהרומאים, יימח שמם לעד, התנפלו על ארץ יהודה. אתן יודעות בוודאי שאין לנו ארץ כעת. באותם ימים זרעו הרומאים חורבן והרס בכל מקום, והותירו עפר ואפר. הלוחמים במצודה הבינו שמצבם בכי־רע, לכן הם שלחו מספר אנשים שיביאו את הנשים והילדים למצודה. וכשהנשים והילדים הגיעו הם החליטו ביניהם: 'אתה תהרוג את

אָפּגערעדט: דו וועסט אומברענגען מײַנע, איך וועל אומברענגען דײַנע, און דערנאָך וועלן מיר מאַכן אַ סוף איינער דעם אַנדערן. אַזוי איז טאַקע געווען, בעת די רוימער האָבן אײַנגענומען די פֿעסטונג האָבן זיי געפֿונען נאָר טויטע. איר זײַט נעבעך נײַע און איר ווייסט ניט פֿון "אָרור המן ביז ברוך מרדכי"... מײַנע ווערטער קלינגען פֿאַר אײַך ווילד פֿרעמד, נאָר אויב איר ווילט האָבן אַן עסק מיט ערד, מעלקן קי, האָדעווען קעלבער, שערן וואָל פֿון די שאָף, זאָלט איר זיך גוט מישבֿ זײַן און ווי ס׳געהער צו זײַן פֿאַרשטיין וואָס איך האָב אײַך דערציילט. איך וועל זאָגן עטלעכע ווערטער קאָמונקען, איר וועט זיצן מיט אים אַלע טאָג ניט מער ווי אַ שעה, און ס׳וועט אײַך קלאָר ווערן אַז איך האָב קיין נאַרישקייטן נישט גערעדט. גייט און עסט עפּעס אָפּ, און צעקײַט דאָס וואָס איר האָט געהערט.

שלי, ואני אהרוג את שלך, ולאחר מכן נמית זה את זה'. וכך באמת היה. כשהרומאים כבשו את המצודה הם מצאו בה רק אנשים מתים. אתן, 'נֶבֶּך', חדשות ואינכן מבדילות בין 'ארור המן' ובין 'ברוך מרדכי'... המלים שלי מצלצלות לכן זרות ומוזרות, אך אם אתן רוצות קשר עם האדמה, לחלוב פרות, לגדל עגלים, לגזוז צמר מן הכבשים, מוטב שתשקלו היטב, ותבינו את כל מה שסיפרתי לכן. אני אומר לקומונקה כמה מלים, אתן תשבנה איתו בכל יום לא יותר משעה, ויתברר לכן שלא דיברתי דברי הבל. לכו לאכול משהו, ותלעסנה היטב את כל מה ששמעתן."

מענדל עלקינד

אַ שטילער פֿאַרשוין פֿון מיטעלן וווּקס, זײַנע טונקעלע אויגן קוקן אין זיך, זעלטן אויף דעם מיט וועמען ער רעדט. די געדיכטע געקרײַזלטע האָר זענען אַלע מאָל צעשויבערט, קיין קאָם נעמט זיי נישט. ער שווײַגט מער ווי ער רעדט. זײַן אָנטאָן נעמט ער, ווי אַלע גדודניקעס, אין מחסן. זײַנע שיך זענען "גוט" אָפּגעטראָגן. ער איז דער יושבֿ־ראָש פֿון דער פּלוגה אין ירושלים. אויף די פֿאַרזאַמלונגען רעדט ער אויך קנאַפּ. נאָר בעת דער גדוד האָט זיך צעטיילט אויף לינקע און אויף רעכטע, האָט ער גערעדט מער. ווי אַזוי האָט זיך צו אים גענומען דער געדאַנק פֿון אַריבערפֿירן די לינקע גדודניקעס קיין רוסלאַנד אין קרים און דאָרטן אויפֿשטעלן די אַלגעמיינע ייִדישע קאָמונע? און נישט ווינציקער ווי אויף גאַנץ קרים? – ווער ווייסט!

אַ פּנים, אַז דאָס איז געווען דער גרויסער צו־להכעיס בן־גוריונען. פֿאַרשטייט זיך, אַז עלקינד האָט קיינעם בײַ די האָר נישט געשלעפּט. ער האָט נאָר מיט זײַן שטיל דורכדרינגלעך קול געזאָגט: "אין רוסלאַנד זענען אַלע שוועסטער און ברידער. לערנען די קינדער קאָסט קיין פּרוטה נישט. כ'האָב זיך שוין פֿאַרבונדן מיטן "אָזעט" און "קאָמזעט".

אין 1926 איז אַוועקגעפֿאָרן די ערשטע גרופּע מיט די סאַמע בעסטע אַרבעטערס: גוטמאַן, דער בריגאַדיר פֿון פֿעלדאַרבעט, אַ זשוואַווער בחור, וואָס איז קיין מאָל נישט געגאַנגען, אַלע מאָל געלאָפֿן; דער קורצזיכטיקער, שוואַרץ־חנעוודיקער יוסף טאַגער, וואָס האָט געזען דורך זײַנע דיקע ברילן בעסער פֿון אַלע ווײַטזעענדיקע; אפֿרתי אַשדאָרף, וואָס איז געווען אין תּל־יוסף דער שאָף־פּאַסטעך. ווען ער האָט געהערט, אַז מע פֿאָרט פֿון ירושלים קיין קרים מאַכן אַ ייִדישע קאָמונע, האָט ער אויך געוואָלט האָבן אַ חלק דערין. מיידלעך האָבן אויך נישט געפֿעלט. אַזאַ מיידל ווי הענקע יעזשעווסקי מיט אַ סנאָפּ האָר אויפֿן קאָפּ, מיט אַן

מנדל אֶלקינד

ברנש שקט שגובהו ממוצע, עיניו הכהות מתבוננות פנימה, לעתים רחוקות הן מביטות בבן־שיחו של הברנש. שיערו הסמיך והמטולטל פרוע תמיד. מסרק אינו יכול לו. שותק יותר משהוא מדבר. את בגדיו הוא לוקח במחסן כמו כל הגדודניקים. נעליו שחוקות כהוגן. הוא יושב־הראש של הפלוגה בירושלים. באסיפות הוא כמעט ואינו מדבר. אך כשהגדוד התפצל לשמאלנים ולימנים, הוא דיבר יותר. כיצד נולד אצלו הרעיון להעביר את הגדודניקים השמאלנים לקרים שברוסיה, ולהקים שם קומונה יהודית כללית? ולא פחות מאשר על פני קרים כולה? מי יודע!

יתכן שהיה זה כדי להכעיס את בן־גוריון. מובן מאליו שאלקינד לא גרר איש בשערותיו. הוא רק אמר בקולו השקט והעמוק: ״ברוסיה כולם אחים ואחיות. הלימודים אינם עולים פרוטה. כבר יצרתי קשר עם 'אוֹזֶט' ועם 'קוֹמְזֶט'.״*

בשנת 1926 נסעה הקבוצה הראשונה עם העובדים הטובים ביותר: גוטמן, המפקד של עבודת האדמה, בחור זריז שאף פעם לא הלך אלא רץ, תמיד רץ; יוסף טגר, שהיה קצר־רואי, השחרחר והחינני, אשר מבעד למשקפיו העבים ראה טוב יותר מכל רחוקי־הראייה; אפרתי אשדורף, שהיה הרועה בתל־יוסף. כשהוא שמע שנוסעים לקרים להקים קומונה יהודית, ביקש אף הוא לקחת חלק ביוזמה. גם בנות לא חסרו. כמו הֶנְקָה יֶז'בְסְקִי עם אלומת השיער

* חברות שעסקו בסיוע למהגרים חדשים, במתן חלקות אדמה, בהמות וציוד.

אויסגעטאָקטן גוף, וואָס קיין שום בגד האָט נישט געקענט פֿאַרשטעלן! נאָר ווי קען מען דאָ אויסרעבענען אַלעמען? ווען עלקינד וואָלט געלעבט, וואָלט מען אים געדאַרפֿט קעפּן! נעמען מענטשן פֿון אַ וואַרעמען אָרט, ווו מען דאַרף נישט קיין וואַרעמע זאַכן, קיין וואָליקעס, קיין פּעלצלעך און זיי שיקן ווינטער קיין אויסלאַנד מיט קליינע קינדער, וואָס זענען געבוירן געוואָרן אין פּאַלעסטינע! שוין אויף דער שיף האָבן די קינדער געשריִען: "אַנחנו רוצים הביתה" – מיר ווילן אַהיים!

סוף 1929 בין איך, מיט אַ גרופּע פֿון 12 דערוואַקסענע און 10 קינדער, אָנגעקומען קיין אָדעס. אַרויסגיין אין גאַס איז געווען זייער פֿײַנלעך. ס'איז געווען אַ קאַלטער ווינטער. אַלע האָבן געהאַט נאָר סוועטערס און סאַנדאַלן. אין גאַס פֿלעגן אונדז אָפּשטעלן פֿאַרבײַגייערס, טאַפּן מיט התפּעלות די ענגלישע סוועטערס. די סאַנדאַלן אויף די גראָבע זוילן האָבן אויך צוגעצויגן די אויפֿמערקזאַמקייט פֿון די אַדעסער אײַנוווינערס. אין טאָמאָזשנע האָב איך געהאַט אַ געלעגנהייט צו זען ווי אַ טאָמאָזשניק האָט געהאַלטן אַ פֿיש אין האַנט און געהאַקט מיט אים אין ברעג טיש. איך האָב דאָס קיין מאָל נישט געזען. דערבײַ איז געשטאַנען מאָטקע רובינשטיין, האָב איך אים געפֿרעגט: "פֿאַר וואָס האַקט ער מיטן פֿיש אין טיש און שרײַט "מאַט"? מאָטקע האָט מיך אָנגעקוקט מיט גרויס מיטגעפֿיל און קורץ געזאָגט: "גיי אַוועק פֿון דאַנען! דאָס איז אַ וואָבלע, אַן אויסגעטריקנטער פֿיש, און 'מאַט' קאָן איך דיר נישט פֿאַרטײַטשן".

פֿון אַדעס זענען מיר געפֿאָרן קיין עווּפּאַטאָריע. די קינדער האָבן נישט אויפֿגעהערט צו שרײַען: "אנחנו רוצים הביתה!" מען האָט זיי ווי נישט איז אויסגעלייגט שלאָפֿן. אין דער פֿרי האָט מען זיי געגעבן וואַרעם וואַסער, שוואַרץ ברויט. זיי האָבן געגעסן און געשריִען: "אַנחנו רוצים בננות!" – מיר ווילן באַנאַנעס! אָבער אַ סך שרײַען האָבן זיי שוין קיין כּוח נישט געהאַט. מע האָט זיי אָנגעטאָן אין וואַטניקעס, וואָס עלקינד האָט צוגעגרייט פֿאַר זיי. מע האָט זיי אַלע אַרײַנגעזעצט אין אַ גרויסער מאַזשאָרע, נאָר דאָרטן איז געווען אוממעגלעך צו זיצן, ווײַל די קינדער האָבן געדאַרפֿט זיצן אויף זעק

שעל ראשה, גופה מחוטב כך ששום בגד לא יכול היה להסתירו! אך כיצד אפשר למנות את כולם? אם אלקינד היה חי היה צריך לערוף את ראשו! לקחת אנשים ממקום חם, שבו אין צורך בבגדים חמים, במגפי לבד או בפרוות, ולשלוח אותם בחורף לחוץ־לארץ, עם ילדים קטנים שנולדו בפלשתינה! כבר על האוניה הילדים צעקו "אנחנו רוצים הביתה!"

בסוף 1929 הגעתי לאודסה עם קבוצה של 12 מבוגרים ועשרה ילדים. היה קשה לצאת לרחוב. החורף היה בעיצומו. לכולנו היו רק סוודרים וסנדלים. ברחוב היו עוברים ושבים עוצרים אותנו וממששים בהתפעלות את הסוודרים האנגליים שלנו. גם הסנדלים עבי הסוליות משכו את תשומת־לבם של תושבי אודסה. ברחוב טומוז'נה הייתה לי הזדמנות לראות כיצד איש אחד החזיק דג בידו הכה בו על השולחן. מעולם לא ראיתי דבר כזה. שאלתי את מוטקה רובינשטיין שעמד שם: "מדוע הוא מכה עם הדג בשולחן וצועק 'מאט'?" מוטקה התבונן בי ברחמים ואמר לי בקיצור: "לכי מכאן! זהו דג מיובש, ואת המלה 'מאט' איני יכול להסביר לך."

מאודסה נסענו לאֶבְפָּטוֹרְיָה. הילדים לא חדלו מלצעוק: "אנחנו רוצים הביתה!" איך שהוא, השכבנו אותם לישון. בבוקר נתנו להם מים חמים ולחם שחור. הם אכלו וצעקו: "אנחנו רוצים בננות!" אך לצעוק זמן רב לא היה להם כוח. הם הולבשו בבגדים מרופדים בצמר־גפן, שאלקינד הכין עבורם. הושיבו את כולם בתוך עגלה גדולה, אך היה קשה לשבת כיוון שהילדים נאלצו לשבת על שקים

מיט מאַקובע־טאָוולען. די דערוואַקסענע האָבן זיך אויסגעזעצט אויף נאָך צוויי פֿורן. אין אַלע פֿורן זענען געווען געשפּאַנט אָקסן. אָקסן גייען פּאַוואָליע, מיט געמאָסטענע טריט. פֿון עווּפּאַטאָריע זענען מיר אַרויסגעפֿאָרן גאַנץ פֿרי צום חלק נומער 13, צווישן סאַקי און עווּפּאַטאָריע. מיר זענען אָנגעקומען שפּעט בײַ נאַכט. די קינדער האָבן שוין נישט געוויינט און נישט געשריגן. די געקומענע מיט דער ערשטער גרופּע – טאַגער, הענקע יעזשעוווסקי, עתּליה האָבן אַרײַנגעטראָגן די קינדער אין שטוב אַרײַן. אין דער פֿינצטער האָב איך גאָרנישט געזען, אָבער אויף מאָרגן אין דער פֿרי האָב איך שוין דערזען די צרה: אַן אומענדלעך שנייפֿעלד, דרײַ צעפֿלאָכטענע כאַלופּעס, איין ביימל און אַ גרויסע שטוב, וווּ אויפֿן דאַך האָט די גאַנצע צײַט געטראַסקעט דאָס אָפּגעריסענע בלעך. אין דער אָ שטוב האָט מען אַרײַנגעטראָגן די קינדער. די שטוב איז געוואָרן דער אָנהאַלט פֿון אַלצדינג אין איינעם. דאָ איז געווען די קינדערהיים, איין צימער – אַן איזאָלאַטאָר פֿאַר די, וואָס האָבן זיך צוגעקילט, אַ חדר־אוכל, וווּ ס׳איז שטענדיק געווען אָנגעשאַטן מאַכאָרקע אויפֿן טיש. טאָטערס פֿון דעם דערבײַיִקן דערפֿל קאַראַהורט פֿלעגן אָפּט ״פֿאַרזוכן״ די רייכערן, פּאַטשן מיט דער רעכטער דלאָניע אויף דער לינקער און פֿאַרזאָגן:

– דאָ, אויף דער האַנטפֿלאַך, קען וואַקסן גראָז? – אַזוי וועט וואַקסן בײַ אײַך אויף די פֿעלדער.

ס׳איז געווען אויך אַ קיך אין דעם גרויסן הויז. אין קיך זענען געווען אַ סך ״ביוראָען״. מיט עטלעכע ברעטער און אַ שטיקל ברעזענט האָט טאַגער אויסגעמײַסטרעוועט אַ מקלחת און ס׳האָט נישט איין מאָל געטראָפֿן, אַז אפֿרתי האָט אַ ביסעלע פֿאַרבויגן דעם פֿאָרהאַנג, אַרײַנגעקוקט און זיך געוווּנדערט: ״שירקע, דאָס ביסטו? כ׳האָב דיך גאָרנישט דערקענט!״ – ״לך לעזאזל!״ – האָט שירקע געשריִען און אַלע האָבן געלאַכט מיט פֿאַרגעניגן. ס׳איז אויך געווען אַ ווינקל, וואָס האָט געהייסן ״די קינדערקיך״. דאָרטן האָט געאַרבעט נחמה, איינע פֿון די בעסטע אַרבעטערס אין גדוד, וואָס איז געקומען מיט דער צווייטער גרופּע. דאָרטן זענען געשטאַנען צוויי פּרימוסן, אויף זיי האָט זיך אַלע מאָל עפּעס געקאָכט. אויף

שהכילו לוחות קשיחים. המבוגרים התיישבו בשתי עגלות נוספות. לכל העגלות היו רתומים שוורים. ושוורים פוסעים לאט, בצעדים מדודים. מאבפטוריה יצאנו השכם בבוקר בדרכנו לחלקה 13, בין סאקי לאבפטוריה. הגענו מאוחר בלילה. הילדים כבר לא בכו ולא צעקו. חברי הקבוצה הראשונה – טגר, הנקה יז'בסקי ועתליה – הכניסו את הילדים לתוך הבית. לא ראיתי דבר בחושך, אך למחרת בבוקר כבר ראיתי את הצרה: שדה שלג אינסופי, שלוש בקתות קלועות, עץ אחד ובית גדול, שעל גגו הלם ללא הרף הפח הקרוע. אל הבית הזה הוכנסו הילדים. הבית הפך להיות מרכז לכל דבר.

כאן היה בית הילדים. חדר אחד שימש כבידוד עבור אלה שהתקררו, חדר־אוכל שבו ניצב שולחן שעליו היה תמיד מפוזר טבק. טטרים מן הכפר הסמוך, קָרָהוֹרְט, היו באים לעתים קרובות לטעום את הטבק, לעשן, להכות בכף ידם הימנית על השמאלית ולומר:

"כאן, על כף היד, יכול לצמוח עשב? כך יצמח לכם משהו בשדות."

בבית הגדול היה גם מטבח. ובמטבח היו הרבה "משרדים". בעזרת כמה קשרים וחתיכת ברזנט הקים טגר מקלחת. ולא פעם קרה שאפרתי קיפל מעט את הווילון, הביט פנימה והשתומם: "שירקה, זו את? בכלל לא הכרתי אותך!"

"לך לעזאזל!", צעקה שירקה וכולם צחקו בהנאה.

הייתה גם פינה שנקראה "מטבח הילדים". עבדה שם נחמה, אחת העובדות הטובות ביותר בגדוד, שהגיעה עם הקבוצה השנייה. עמדו שם שני פרימוסים, ועליהם תמיד התבשל משהו. על המדף ניצבה

דער פּאָליצע איז געשטאַנען אַ סלוי געלע זאַמדצוקער און נאָך אַ סלוי מיט אמתן רײַז. אַהין פֿלעגן די קאָמונאַרן אַרײַנקומען און נחמה האָט נישט איין מאָל געזאָגט: "אַל תּביטו! "אַל תּביטו!" (קוקט נישט!) אָבער דאָס האָט ווינציק געהאָלפֿן. גוטמאַן פֿלעגט זיך באַלעקן און זאָגן:

– אַלץ אין דער וועלט פֿאַר די קינדער!

אין יענער צײַט האָט עלקינד גערעדט זייער ווייניק. אַ סך ווייניקער ווי אין ירושלימער גדוד. דער "אָזעט" האָט צוגעשיקט די ערשטע 13 קי.

– ברויט וועט איצטער באַקן טאַגער, און דו, שירע, וועסט אַרבעטן אין קושטאַל.

אין קושטאַל איז געווען טרויעריק. דער ווינטער איז געווען אַ קאַלטער, גאָר נישט אַזוי ווי אין קרים. די אויפֿזעערין האָט גענעבטיקט אין שטאַל, עס זאָל נישט צוגעפֿרוירן ווערן צו די קי דאָס, וואָס זיי דאַרפֿן שוין נישט. אָבער זי, די באַלעבאָסטע פֿון די 13 קי, האָט געשלעפּט פֿאַר זיי, וואָס ס'האָט זיך געלאָזט – אַ ביסל מאַקוכע, אַ ביסל האָבערנע מעל, אַ הויפֿן קלײַען. געשלעפּט פֿון קיך וואַרעמע וואַסער, און בעת דרײַ קי האָבן זיך אין פֿרילינג אָפּגעקעלבט, זענען אַלע לינקע גדודניקעס געווען קוואַטערס.

★ ★ ★

ס'איז נישט צו באַגרײַפֿן, וואָס אַחוץ קאָמונקען זענען אַלע געווען געזונט. אין יוני 1930, בײַ נאַכט, האָט מען אַוועקגעפֿירט עלקינדן, – און ביז הײַנטיקן טאָג... ווען מענדל עלקינד וואָלט געלעבט, וואָלט מען אים געדאַרפֿט מישפּטן, ווײַל די מערהייט קאָמונאַרן זענען אומגעקומען אין די סטאַלין־לאַגערן. יאַקוב הויז און פּסח גאָלדבערג, וועלכע זענען צוריקגעקומען פֿון הינטער וואָרקוטאַ, האָבן דערציילט, אַז אַפֿילו די אורקעס זענען געגאַנגען צו די קאָמונאַרן ווי צו הייליקע און נישט זעלטן זיי געבראַכט שטיקלעך ברויט.

צנצנת מלאה סוכר ועוד צנצנת ובה אורז אמיתי. לשם היו הקומונרים נכנסים, ונחמה הייתה אומרת להם לא פעם: ״אל תסתכלו, אל תסתכלו!״, אולם זה עזר מעט מאוד. גוטמן היה מלקק את שפתיו ואומר:

״כל מה שיש בעולם הוא עבור הילדים!״

באותה תקופה אלקינד דיבר מעט מאוד. עוד הרבה פחות ממה שהוא דיבר בגדוד הירושלמי. ארגון ״אוזט״ שלח את 13 הפרות הראשונות.

״טגר יאפה עכשיו את הלחם, ואת, שירקה, תעבדי ברפת.״

עצוב היה ברפת. החורף היה קר, לחלוטין לא כמו חורף רגיל בקרים. המשגיחה לנה ברפת, כדי להשגיח שהפסולת לא תקפא אל רגלי הפרות. בעלת הבית של 13 הפרות נהגה להביא להן כל מה שאפשר היה להביא: מעט קמח שיבולת־שועל, חופן קמח חיטה. היא סחבה מים חמים מן המטבח, ובאביב, כששלוש מהפרות המליטו, כל הגדודניקים השמאלנים היו סנדקים.

* * *

הדבר בלתי־נתפש, אבל חוץ מקומונקה כולם היו בריאים. ביוני 1930, בלילה, לקחו את אלקינד. ועד היום הזה... אם מנדל אלקינד היה חי, היו צריכים להעמידו לדין, כי רוב הקומונרים אבדו במחנות של סטלין. יעקב הויז ופסח גולדברג, ששבו מווֹרְקוּטָה, סיפרו שאפילו הסוהרים התייחסו אל הקומונרים כמו אל קדושים, ולא פעם הביאו להם חתיכות של לחם.

קאָמונקע

ער האָט זיך געלאָזט איַינרעדן און איז פֿאַרשלעפּט געוואָרן דורך עלקינדן קיין קרים.

אין פּאַלעסטינע איז ער געווען איינער פֿון די בעסטע שטיינ־האַקערס. אין קרים האָט ער זיך פֿאַרנומען מיט אַנדערע מלאָכות. אין די פּוסטע סטעפּעס האָבן געהוליעט בייזע ווינטן און ווען זיי האָבן געשמיסן אין פּנים איז שווער געווען צו אָטעמען. דערוויַילע האָט מען געדאַרפֿט פֿאָרן קיין עוופּאַטאָריע ברענגען ברויט פֿאַר די מענטשן. אַ ביסל האָבער פֿאַר די שאָף, אַ ביסל קאָרן און קליַיען פֿאַר די עטלעכע קי, וואָס דער "אָזעט" האָט געגעבן דער קאָמונע.

די עטלעכע בעל־עגלות, וואָס פֿלעגן פֿאָרן מיט די אָקסן קיין עוופּאַטאָריע, פֿלעגן קומען צוריק קוים לעבעדיק, מ'איז נישט געווען צו זאַט... אַז זיי פֿלעגן קומען אין דער קאָמונע, האָבן שוין אַנדערע קאָמונאַרן אויסגעשפּאַנט די אָקסן, וויַיל די געקומענע זיַינען געווען אַזוי הונגעריק און אויסגעפֿרוירן, אַז זיי זיַינען גליַיך איַינגעשלאָפֿן. מע האָט איבער זיי געקאָנט שפּאַנען, ווי איבער אַ בריק.

אין איינעם אַזאַ פֿאָרן קיין עוופּאַטאָריע איז קאָמונקע שטעקן געבליבן אונטער אַ רעגן אין סטעפּ. ער האָט זיך פֿאַרקילט און אָנגעהויבן הוסטן. ענקע פֿון קינדערהיים פֿלעגט אים ברענגען אַ ביסעלע פֿליישיקע יויך, אַ שטיקל פֿלייש, נאָר דאָס האָט ווייניק געהאָלפֿן. ער האָט געהוסט און געהוסט ביז ער האָט אויפֿגעהערט...

אין יענעם טאָג האָט אפֿרתי געקלונגען אין איַיזערנעם גאָנג, וואָס איז געהאָנגען אויף אַ שטרויף. דער חדר־אוכל איז פֿול געוואָרן מיט קאָמונאַרן, עלקינד איז אַריַינגעקומען און צוגעגאַנגען צום אָרט, ווו עס איז געלעגן קאָמונקע, אויפֿגעדעקט אַ ביסל זיַין פּנים און געזאָגט:

– קוקט אים גוט אָן און פֿאַרגעדענקט, קאָמונקע איז געווען אַ מענטש פֿון וויַיטן, וויַיטן עתיד...

קומונקה

הוא נתן לעצמו להשתכנע ונגרר עם אלקינד לקרים.

בפלשתינה הוא היה אחד החוצבים הטובים ביותר. בקרים הוא עסק בעבודות אחרות. בערבות השוממות השתוללו רוחות זועפות, וכשהן הצליפו בפָּנים היה קשה לנשום. בינתיים, צריך היה לנסוע לאבפטוריה כדי להביא לחם עבור האנשים, מעט שיבולת שועל לצאן, מעט שעורה וחיטה לפרות ש״אוזט״ נתן לקומונה.

החברים שהיו נוסעים לאבפטרויה עם עגלות הקמח שהיו רתומות לשוורים היו שבים אך בקושי, מורעבים ותשושים. כשהם היו חוזרים לקומונה, חברים אחרים היו מתירים את השוורים כי אלו חזרו כה רעבים וקפואים שהם היו נשכבים מיד ונרדמים בו במקום. יכולת להלך עליהם כמו על גשר בלי שהם יחושו דבר.

באחת הנסיעות האלה לאבפטוריה, נותר קומונקה תקוע בגשם בלב הערבה. הוא הצטנן והחל להשתעל.

אֶנְקָה מבית הילדים הייתה מביאה לו מעט מרק בשר ונתח קטן של בשר, אך זה עזר מעט מאוד. הוא השתעל והשתעל, עד שהפסיק...

באותו יום צלצל אפרתי בגונג הברזל שהיה תלוי על העמוד. חדר האוכל התמלא קומונרים. אלקינד נכנס וניגש אל המקום שבו שכב קומונקה. הוא חשף מעט את פניו ואמר:

״התבוננו בו היטב וזִכרו, קומונקה היה אדם מן העתיד הרחוק, הרחוק...״.

מוניע

מוניע איז געווען דער שענסטער בחור אין דער פּלוגה. זײַן הויכער וווּקס, די געדיכטע ברוינע טשופּרינע, זײַן גאַנץ געשטעל און געשטאַלט האָט גערופֿן: "קוק אויף מיר!" אַלע בחורות האָבן טאַקע געקוקט אויף אים, טייל באַהאַלטענערהייט, און טייל גאַנץ אָפֿן. אָבער דערווײַל האָט מער פֿון אַלעמען אויף אים געקוקט רוכקע יערזשעצקי און זי האָט עס נישט געהאַלטן "בסוד". זי פֿלעגט גאַנץ הויך און אָפֿן זאָגן אין חדר־האוכל:

– עלקינד האָט אונדז געטאָן זייער אַ גרויסע טובֿה – נישט קיין פּרדסים און נישט קיין ווײַנגערטנער, נאָר פּוסטע פֿעלדער־סטעפּעס. נאָר ווען דו גייסט מיט אַ גדודניק אַפֿילו אין פּוסטן פֿעלד, איז דאָס אַ גאַנץ אַנדערע זאַך.

מען האָט לייבקען געגעבן אַ צונאָמען "טשאַרלי", ווײַל ער איז געווען ענלעך צו טשאַרלי טשאַפּלין. און טאַקע דער לייבקע טשאַפּלין האָט געזאָגט אין חדר־האוכל: "וואָס דרייט מוניע אַ קאָפּ רוכקען? איך האָב מיט מײַנע אייגענע אויגן געזען, ווי מוניע האָט אויף זײַנע אַטלעטישע הענט געטראָגן רוכקעס שוועסטער העניע און פֿון דעם קאָן מען דאָך אַרויסדרינגען, אַז העניע געפֿעלט אים אויך..."

די צײַט איז זיך דערווײַל געגאַנגען און געלאָפֿן און עס איז געקומען דער טאָג, אַז מען האָט רוכקען מיט איר שוועסטער העניען אַוועקגעפֿירט אין דעם קימפּעטאָרינס־שפּיטאָל אין סאַקי. דאָרט זענען זיי אָבער נישט לאַנג געלעגן. נישט קיין אַנדערער ווי טשאַרלי האָט אײַנגעשפּאַנטביידע פֿערדלעך און האָט אָנגעלייגט אַ האַלבע פֿור מיט היי. אין דעם זעלבן אָוונט זענען העניע און רוכקע שוין געווען אין דער קאָמונע "וויאָ נאָוואַ"...

אַלע בחורות פֿון דער קאָמונע זענען געלאָפֿן צו די צוויי שוועסטער ווינטשן זיי אַ מזל־טובֿ! רוכקע מיט העניען האָבן זיך געוווּנדערט פֿון אַזאַ צו־להכעיס – מוניעס מיידעלע פֿון זײַן ערשט

מוּנְיָה

מוניה היה הבחור היפה ביותר בפלוגה. קומתו הגבוהה, בלוריתו החומה העבותה, כל דמותו וצורתו כמו הכריזו: "התבוננו בי!" ואכן, כל הבחורות הסתכלו עליו. חלקן עשה זאת בהיחבא וחלקן בגלוי. אך בינתיים מי שהביטה בו יותר מכולן הייתה רוֹחְקֶה יֶרְזֶ'צְקִי, והיא לא שמרה זאת בסוד. להפך, היא נהגה להכריז בקול רם בחדר האוכל:

"אלקינד עשה לנו טובה גדולה מאוד. לא פרדסים ולא כרמים, רק שדות ערבה שוממים. אבל כשאת הולכת עם גדודניק, אפילו בתוך שדה שומם זהו דבר שונה לחלוטין."

לֵייבְּקֶה קיבל את הכינוי "צ'רלי" כיוון שדמה לצ'רלי צ'פלין. ואכן, אותו לייבקה צ'פלין אמר בחדר האוכל: "מדוע מבלבל מוניה את ראשה של רוחקה? ראיתי במו עיניי כיצד מוניה נושא בזרועותיו האתלטיות את אחותה של רוחקה, את הניה, ומכך אפשר להסיק שגם הניה מוצאת חן בעיניו..."

בינתיים, הזמן חלף במהירות והגיע היום שבו הובילו את רוחקה ואת אחותה הניה לבית היולדות בסאקי. הן לא נשארו שם זמן רב. צ'רלי, הוא ולא אחר, רתם את שתי הפרדות ומילא כמחצית העגלה חציר. באותו ערב היו כבר הנקה ורוחקה בקומונה "ויה נובה"...

כל הבחורות רצו אל שתי האחיות לאחל להן מזל טוב! רוחקה והנקה השתוממו – הילדה של מוניה מאשתו הראשונה כלל לא

ווײַב איז לחלוטין נישט געווען ענלעך צו אים, ווי מע זאָגט: "אַז ער אָדער זי זענען ענלעך צו אַ פֿאַרבײַגייענדיקן מאַנצביל". די נײַע צוויי געבוירענע מיידעלעך זענען געווען אויסגעגאָסן מוניע... ווען ער וואָלט אַפֿילו פֿון גאַנצן האַרצן געוואָלט פּטור ווערן פֿון זיי, וואָלט ער נישט געקאָנט, ווײַל אַפֿילו אַ בלינדער קאָן זען, אַז מוניע איז זייער טאַטע...

מוניע אַליין האָט נישט געלייקנט. ער האָט אַפֿילו הויך געזאָגט אין חדר־האוכל:

– מײַנע טעכטערלעך ווייסן אויף ווען זיי דאַרפֿן זײַן ענלעך!

דמתה לו, כמו שאומרים "הוא או היא דומים לאיזשהו ברנש חולף". שתי הילדות החדשות היו כמו העתקים של מוניה... גם אילו רצה בכל לבו להיפטר מהן, הוא לא היה מצליח, כיוון שאפילו עיוור היה יכול לראות שמוניה הוא אביהן של השתיים...

מוניה עצמו לא הכחיש זאת. הוא אפילו אמר בקול בחדר האוכל: "הבנות הקטנות שלי יודעות למי הן צריכות לְדַמוֹת!"

טאַגער

ביז דעם ״קרימער אומגליק״ האָט טאַגער זיך גוט געפֿילט אין דער קאָמונע. ער האָט זיך געוויצלט, געלאַכט.

ער האָט זיך געוווּנדערט: אויף דער לאָפּעטע פֿלעגט זיך דאָס ברויט ביַי טאַגערן אַריַינזעצן גאַנצערהייט, נאָר אַרויסנעמען פֿלעגט ער שטיקלעכוויַיז. ער פֿלעגט זיך פֿאַרענטפֿערן:

– וואָס זאָל איך טאָן, חבֿרה! ס׳איז מער האָבערנע און גערשטענע מעל, איידער קאָרענע...״.

אָבער איצט האָט ער זיך אין גאַנצן נישט געחכמעט און האָט זיך נישט געדאַרפֿט פֿאַרענטפֿערן, וויַיל אין דער קאָמונע ״וויִאָ נאָוואַ״ פֿלעגט מען ברענגען ברויט פֿון עווּפּאַטאָריע. נאָר דער וואָס האָט אַ דורכדרינגלעך אויג, האָט געקאָנט באַמערקן אַז טאַגער איז אַ פֿאַר־ביטערטער, אַ פֿאַרטרויערטער, ווען ער האָט אין חדר־האוכל געטיַיטלט מיטן פֿינגער אויף עלקינען און געזאָגט צו אים מיט באַקציין:

– מענדל עלקינד! דריי זיך נישט פֿאַר מיַינע אויגן, באַשטעל זיך אַ שומר פֿון דער גע־פּע־או און זיץ אין געהאַקטע ווונדן אין דיַין חורבֿה. ס׳זענען דאָ אַזעלכע, וואָס ווילן דיך אומבאַדינגט אַוועק־שיקן אין דער בעסערער וועלט... און איך בין דער ערשטער. פֿאַרשווינד פֿון מיַינע אויגן, וויַיל איך בין איבער זיך קיין בעל־הבית נישט! איך ווייס נישט ווען, אָבער איך וועל דאָס טאָן...

טאַגער איז געווען צו פֿיל זיכער אין זיך. ער האָט נישט געקאָנט וויסן, אַז אין אַ טאָג אַרום וועלן גראָד קומען די חבֿרים פֿון גע־פּע־או און עלקינדן אַוועקפֿירן, און ביז הײַנטיקן טאָג...

טאַגער איז בעת איינעם אַ שווערן עטאַפּ, הינטער וואָרקוטאַ, געפֿאַלן, אַן אויסגעשעפּטער, און זיך געבעטן ביַי די קאָמונאַרן, וואָס זענען געגאַנגען מיט אים:

– כ׳קען מער נישט גיין, הרגעט מיך אַוועק, און אויב איר זענט בעלי־רחמנות, דעקט מיך צו מיטן וואַטניק, און פֿאַרשיט מיך מיט שניי!

די קאָמונאַרן האָבן געטאָן זיַין רצון...

טָגֶר

עד ל"אסון קרים" טגר הרגיש טוב בקומונה. הוא היה מתבדח וצוחק.

טגר השתומם: על המרדה היה הלחם נכנס לתנור והוא שלם, ואילו מהתנור הוא היה יוצא בחתיכות. טגר נהג להתנצל:

"מה יכול לעשות, חבר'ה! זה בגלל שהלחם מכיל יותר קמח שיבולת שועל ושעורה, ופחות קמח חיטה..."

אולם כעת הוא לא התבדח וגם לא היה צריך להתנצל, כי לקומונה "ויה נובה" הביאו לחם מאבפטוריה. אך מי שהייתה לו עין בוחנת יכול היה להבחין שטגר מתהלך ממורמר ומאוכזב. פעם בחדר האוכל הוא נופף באצבעו כלפי אלקינד ואמר לו בפה קפוץ:

"מגדל אלקינד! אל תסתובב לי מול העיניים. תזמין לך שומר מן ה־גֶ-פֶּ-אוּ ושב בחורבה שלך. אין שום ספק: יש מי שמבקשים לשלוח אותך לעולם שכולו טוב... ואני הראשון שבהם. תיעלם לי מהעיניים, כי אני לא לגמרי שולט בעצמי. אני לא יודע מתי, אבל אני עוד אעשה זאת..."

טגר היה יותר מדי בטוח בעצמו. הוא לא היה יכול לדעת שלמחרת יבואו דווקא החברים מן ה־גֶ-פֶּ-אוּ ויקחו את אלקינד, ועד היום הזה...

במהלך צעדה ארוכה וקשה של אסירים באזור וורקוטה נפל טגר באפיסת כוחות. הוא התחנן לקומונרים שהלכו איתו:

"אינני מסוגל ללכת עוד. המיתו אותי. ואם אתם רחמנים, כסו אותי במעיל המרופד בצמר גפן ופזרו עלי שלג!"

והקומונרים מלאו את מבוקשו...

עפּילאָג

אפילוג

דער פֿילם "גדוד העבֿודה"

גאַנץ פֿרי, אין די סאַמע אָנגעשטרענגסטע שעהען, בעת חנה אַרבעט, הערט זי פּלוצעם עטלעכע קלעפּ אין טיר. זי עפֿנט און זעט אַ סימפּאַטישן הויכן מאַנצביל און אַ נישט־הויכע שוואַרץ־חנעוודיקע פֿרוי.

– אָ, דאָס זענט איר – האָט חנה מקבל־פּנים געווען דעם מאַנצביל.

איר געדענקט, איך בין געפֿאָרן מיט אײַך צו דער תּחנה מרכּזית נאָך דער פֿאַרזאַמלונג אין תּל־אָבֿיבֿ וועגן "גדוד העבֿודה"?

– בסדר, אני שׂמח שאַת זוכרת.

– נאָר עבֿרית רעדסטו? קיין ייִדיש קענסטו נישט?

ער ווײַזט מיטן פֿינגער אויף דער פֿרוי, בעט זי אַרײַן אין שטוב און די פֿרוי זאָגט חנהן אויף רוסיש:

– איך פֿאָר מיט דערפֿאַר, ווײַל ס'איז גרינגער פֿאַר אים ווען איך זעץ אים איבער פֿון רוסיש, וואָס ער פֿאַרשטייט נישט. מען רופֿט מיך אילנה. אים רופֿט מען רענן פּאַטייקין. אויב אײַך איז ניט שווער אויפֿצושטיין פֿרי, וועלן מיר מאָרגן פֿינף אַ זייגער קומען נאָך אײַך. ער וויל אָנהייבן מיט אײַך אַרבעטן איבער אַ פֿילם פֿאַר דער טעלעוויזיע וועגן "גדוד העבֿודה".

אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן פֿאַר חנהן די אומדערוואַרטע אַרבעט, וואָס האָט זי פֿאַרשלעפּט צו יענע פֿאַרגאַנגענע טעג. דער רעזשיסאָר פֿון פֿילם האָט געפֿונען עטלעכע גדודניקעס אײדער ער איז געקומען צו חנהן. ווען די אַרבעט האָט זיך אָנגעהויבן, האָט חנה פֿאַרשטאַנען אַז פּאַטייקין וועט ניט דערלאָזן קיין אומ־פּינקטלעכקייטן.

אין אָנהייב האָט חנה נישט געקענט וויסן וויפֿל מענטשן וועלן נעמען אָנטייל אין דער אַרבעט, אָבער אַ זייגער אַכט אין דער פֿרי האָט זיך פּאַטייקינס אויטאָ אָפּגעשטעלט לעבן אַ קליינעם אויטאָבוס. פֿון דאָרטן זײַנען אַרויסגעגאַנגען דרײַ מאַנצבילן און

הסרט "גדוד העבודה"

בשעה מוקדמת למדי בבוקר, בשעות הלחוצות ביותר, בעוד חנה עובדת, היא שומעת לפתע נקישות אחדות בדלת. היא פותחת והנה היא רואה גבר גבוה וסימפטי, ולצדו אישה לא גבוהה, שחרחורת וחיננית.

"אה, זה אתה", קיבלה חנה את פניו של הגבר. "אתה זוכר, נסעתי איתך לתחנה המרכזית אחרי האסיפה בתל־אביב על גדוד העבודה".

"אני שמח שאת זוכרת."

"אתה דובר רק עברית? יידיש אינך יודע?"

הוא מורה באצבע אל עבר האישה, מבקש ממנה להיכנס הביתה, והאישה אומרת ברוסית:

"אני מצטרפת לנסיעה כי עוזר לו שאני מתרגמת לו מרוסית, שפה שהוא אינו מבין. קוראים לי אילנה. לו קוראים רענן פָּטֵייקִין. אם לא קשה לך להשכים בבוקר, אנחנו נבוא לקחת אותך בשעה חמש. הוא רוצה להתחיל לעבוד איתך על סרט לטלוויזיה, סרט על גדוד העבודה."

כך החלה עבור חנה העבודה הבלתי צפויה אשר גררה אותה לאותם ימים רחוקים. במאי הסרט הצליח למצוא גדודניקים ספורים בלבד לפני שהגיע אל חנה. כשהעבודה החלה, הבינה חנה שפטייקין לא יאפשר אי־דיוקים.

בהתחלה, חנה לא הייתה יכולה לדעת כמה אנשים ישתתפו בעבודה. אך בשעה שמונה בערך עצרה מכוניתו של פטייקין ליד מיניבוס. יצאו ממנו שלושה גברים ושתי נשים, חטיבה נכונה לעשות

צוויי פֿרויען, אַ בריגאַדע, וועלכע וועט טאָן אַלץ, וואָס דער רעזשיסאָר דאַרף. פֿאַטייקין איז אַוועקגעגאַנגען און ס'האָט היפּש געדויערט ביז ער איז צוריקגעקומען מיט אַ באַיאָרטער פֿרוי:

– דאָס איז מינע, זי איז אויך געווען אין גדוד. רעדט מיט איר, חנה.

– מינע, דו געדענקסט לאהן בריל, וואָס האָט געאַרבעט בײַ די קינדער? פֿינף און צוואַנציק קינדער האָט זי געהאַט. ניט געוואָלט קיינעמס הילף, געקאָרמעט, געבאָדן, געראָמט די צימערן, געוואַשן די נאַכט־טעפּלעך. אין פּלוגה האָט מען געזאָגט, אַז זי פֿאַרגעסט צו עסן...

– בטח געדענק איך, כאָטש איך האָב געאַרבעט אין קיך.

דאָס איז געווען אַן אַרבעט, אַז איך פֿלעג ניט וויסן ווו אַהינטאָן די הענט בײַ נאַכט, אַזוי האָבן זיי מיר ווײי געטאָן. אָנהייבן דערמאָנען אַלץ וואָס ס'איז געווען אין גדוד, קאָן מען מיינען, אַז דאָס איז אַן אויסטראַכטעניש. איסאַטשקע ווישנעווסקי שטייט מיר פֿאַר די אויגן. ער פֿלעגט אויפֿן רימען, פֿאַר די אויערלעך, האַלטן די ספּלים, אין האַנט האָט ער געהאַלטן אַ גרויסן טשײַניק מיט קאַקאַאָ, און ווער ס'איז אים אַנטקעגן געקומען, דער האָט געטרונקען, דיר האָט ער אויך געגעבן, חנה?

– מסתּמא האָט ער מיר געגעבן. אָבער איך געדענק בעסער, ווי אַלע מאַמעס פֿלעגן זיצן אַרום אַ נידעריקן קײַלעכדיקן טיש, מיט די קינדער בײַ די בריסט, און ווי יעווועלע פּופּקע פֿלעגט פֿון גרויסן טשײַניק אַלעמען געבן טיי מיט מילך. האָסט עס נישט פֿאַרגעסן, מינע?

דער שמועס האָט געדויערט ביז פֿאַר נאַכט. ס'איז שוין פֿינצטערלעך געוואָרן בעת אילנה האָט געפֿרעגט:

– חנה, איר האָט ווו צו נעבטיקן אין ירושלים?

– זיכער, זי וועט נעבטיקן בײַ מיר, – האָט מינע אויסגערופֿן.

חנה האָט באַוווּנדערט מינעס דירה: דרײַ גרויסע צימערן, די קיך אויך ניט קיין קליינע, דער קילשראַנק גרייכט כּמעט ביז צו דער סטעליע. אין אַלע צימערן שאַפּעס און שטולן, און טישן. בילדער אויף די ווענט, וואָס האָבן איינער צום אַנדערן קיין שײַכות ניט.

כל מה שהבמאי צריך. פטייקין נסע, ולאחר זמן ממושך למדי שב עם אישה באה בימים.

"זוהי מינה, גם היא הייתה בגדוד. דברי איתה, חנה."

"מינה, את זוכרת את לאה בריל, שעבדה עם הילדים? היו לה עשרים וחמישה ילדים. היא לא רצתה שום עזרה. היא האכילה, רחצה, ניקתה את החדרים, צחצחה את סירי הלילה. בפלוגה אמרו שהיא שוכחת לאכול..."

"בטח שאני זוכרת, על אף שעבדתי במטבח. זו הייתה עבודה. בלילות לא מצאתי היכן להניח את הידיים מרוב כאבים. אם נתחיל להזכיר את כל מה שהיה בגדוד, יחשבו שהכול פרי הדמיון. אִיסַצְ'קֶה וישנייבסקי ניצב מול עיניי. הוא נהג לתלות את הספלים על החגורה שלו, וביד הוא החזיק קומקום גדול עם קקאו, וכל מי שבא לקראתו שתה. האם גם לך הוא נתן לשתות, חנה?"

"מן הסתם הוא נתן גם לי. אך אני זוכרת יותר כיצד כל האימהות היו יושבות סביב שולחן נמוך ועגול, הילדים צמודים לשדיהן, ויֶבֶלֶה פּוּפְּקֶה הייתה נותנת לכולן תה עם חלב מתוך קומקום גדול. לא שכחת את זה, מינה?"

השיחה התארכה עד לפנות ערב. כבר שררה אפלולית כשאילנה שאלה:

"חנה, האם יש לך היכן ללון בירושלים?"

"ודאי, היא תלון אצלי", אמרה מינה.

חנה התפעלה מדירתה של מינה: שלושה חדרים גדולים, גם מטבח לא קטן. המזווה היה מלא כמעט עד לתקרה. בכל החדרים ארונות, כיסאות ושולחנות. תמונות על הקירות, ללא קשר זו לזו.

נאָר מער פֿון אַלץ איז חנה געווען פֿאַרוווּנדערט פֿון די אומצאָליקע גלעזער אויף די פּאָליצעס, און פֿון די שטויסן טעלער. זי האָט אַפֿילו געפֿרעגט:

– מינע, וואָס דאַרפֿסטו אַזוי פֿיל טעלער?

נאָר מינע האָט עס פֿאַרהערט, גענומען חנהן פֿאַר אַ האַנט, אַרײַנגעפֿירט זי אין צימער וווּ עס זײַנען געשטאַנען צוויי סאָפֿעס מיט אַ שרײַבטיש און געזאָגט:

– אָט דאָ וועסטו שלאָפֿן, ווילסט עסן אַ פֿרוכט, צי טיי, אָדער קעז?

– אַ דאַנק. איך וויל נאָר שלאָפֿן.

חנהן איז נישט באַשערט געווען צו שלאָפֿן די נאַכט. מינע האָט צוגערוקט אַ שטול צו דער סאָפֿע, וווּ חנה איז געלעגן און האָט דערציילט, ווי בײַ איר שוועסטער איז איין זון אומגעקומען אין דער יום־כּיפּורדיקער מלחמה און דער צווייטער זון גייט אויס פֿון דער סאַמע מאָדערנסטער קראַנקהייט...

באַגינען, בעת פֿאַטייקין און אילנה זײַנען געקומען נעמען חנהן, האָט זי פֿאַרשפּאָרט אויפֿצושטיין, ווײַל זי איז נישט געשלאָפֿן.

פֿון ירושלים איז די בריגאַדע געפֿאָרן קיין עין־חרוד צום בית־שטורמאַן. דאָרט איז דאָ אַן אָפּטיילונג אין מוזיי פֿאַרן "גדוד העבֿודה". אַלץ איז ווי אין אַלע מוזייען, די מכשירים, שטיינער, פֿאָטאָגראַפֿיעס פֿון גדודניקעס, אויפֿשריפֿטן – ווי ס׳וואָלט טאַקע געווען אויף דער אמתן...

ערשט איצט האָט חנה געזען וואָס מען לאָדט אויס פֿון קליינעם אויטאָבוס. די צוויי יונגע פֿרויען אירמה און ציפּורה האָבן גע־שלעפּט, ווי די מאַנצבילן. חוץ דעם, וואָס זיי האָבן פֿאָטאָגראַפֿירט און עפּעס פֿאַרשריבן.

אין בית־שטורמאַן האָט דער רעזשיסאָר געבראַכט אייניקלעך פֿון די געוועזענע גדודניקעס. חנה האָט אָנגעהויבן מיט זיי אַ שמועס און דײַטלעך געזען דעם תּהום צווישן די זיידעס און די אייניקלעך. אָט זיצט אַנטקעגן איר יצחק לאַנדאָבערגס אייניקל. ער פֿאַרנעמט אַזוי ווינציק אָרט, ער האָט אַזוינע קליינע טונקעלע אויגן, אַ שמאָלן גוף. אָט דאָס איז יצחקס אייניקל?! יצחק איז געווען הויך,

יותר מכל השתוממה חנה מן הכוסות הרבות שעל האצטבאות ומערימות הצלחות. היא אפילו שאלה:

"מינה, לשם מה לך כל כך הרבה צלחות?"

מינה שמעה, לקחה את חנה בידה, הובילה אותה אל חדר שבו ניצבו שתי ספות ושולחן כתיבה, ואמרה:

"הנה, כאן את תשני. את רוצה לאכול פרי, לשתות תה, לאכול גבינה?"

"תודה, אני רוצה רק לישון."

באותו לילה נגזר על חנה לא לישון. מינה קירבה כיסא אל הספה שחנה שכבה עליה, וסיפרה איך בן־אחותה נפל במלמת יום הכיפורים, ועל כך שהבן השני גוסס מן המחלה המודרנית ביותר...

השכם בבוקר, כשפטייקין ואילנה באו לקחת את חנה, נחסך ממנה לקום מהמיטה, כיוון שכל אותו לילה היא כלל לא ישנה.

מירושלים נסעה החטיבה לעין חרוד, לבית שטורמן. במוזיאון קיים אגף מיוחד לגדוד העבודה. הכול כמו בכל המוזיאונים: המכשירים, האבנים, תצלומי הגדודניקים, כתבי היד... כמו היה זה באמת...

רק עתה הבחינה חנה במה שפרקו מהמיניבוס. שתי הנשים, אירמה וציפורה, סחבו כמו הגברים. חוץ מזה שהן צילמו וגם רשמו משהו.

אל בית שטורמן הביא הבמאי נכדים של גדודניקים לשעבר. חנה החלה לשוחח איתם, ובפירוש ראתה את התהום הפעורה בין הסבים ובין הנכדים. הנה יושב מולה הנכד של יצחק לנדוברג. הוא תופס מקום כה מועט. עיניו קטנות וכהות וגופו צר. זהו הנכד של יצחק? יצחק היה גבוה, בנוי כהלכה, עיניו אפורות־כהות ובעלות הבעה.

פּראָפּאָרציאָנעל געבויט, די אויגן טונקל־גרויע, אויסדריקלעכע. אויף זײַן פּנים האָט תּמיד געשײַנט אַ שמייכל. וואָס פֿאַר אַ ירידה! יצחק איז שפּעטער געוואָרן שׂדה! אַ באַוווּסטער מנהיג אין ישׂראל.

נישט איין מאָל האָט חנה געטראַכט: "ס'וואָלט געווען ניט שלעכט, ווען די מיניסטערסקע ווײַבער וואָלטן כאָטש געזען, ווי ס'האָרעווען די פֿרויען און פֿאַרדינען אויף ברויט".

אויפֿן וועג קיין כּפֿר־גלעדי האָט מען זיך אָפּגעשטעלט לעבן אַ קליינער געבײַדע, ווו מען האָט געקאָנט אָפּעסן. דוד, דער בעל־הבית פֿונעם געלט, האָט אַלעמען אַרײַנגעפֿירט אין שטוב. מען האָט זיך געזעצט בײַם טיש און דוד האָט באַשטעלט אַלץ, אַפֿילו גלידה. נאָכן עסן איז מען געפֿאָרן אין כּפֿר־גלעדי. חנה האָט נישט פֿאַרגעסן, אַז אין חדר־אוכל פֿון כּפֿר־גלעדי איז דעמאָלט נישט געווען קיין פּאָדלאָגע. אין די רעגנדיקע מאָנאַטן פֿלעגט אין חדר־אוכל אָנגעשלעפּט ווערן אַזוי פֿיל בלאָטע, אַז מען האָט געמוזט גיין פּאַמעלעך, כּדי זיך ניט אויסצוגליטשן. איצט איז אַלץ געווען אַנדערש. איצט זײַנען אַרום דעם חדר־אוכל געוואַקסן הויכעביימער און בלומען. בעת חנה איז מיט דער טעלעוויזיע־בריגאַדע צוגעגאַנגען צו דער טיר פֿון חדר־אוכל האָט זיך די טיר פֿון זיך אַליין געעפֿנט. דער חדר־אוכל איז געווען ענדלאָז. די טישן העלע, פּאָלירטע, צווישן די טישן שמאָלע טישלעך מיט וואַזעס בלומען. די פּאָדלאָגע האָט געבלאַנקט. מען האָט געבראַכט עסן: אייער, סמעטענע, אַ סאַלאַט פֿון גרינס, זיתים און באַנאַנעס. חנה האָט נישט פֿאַרגעסן וואָס פֿאַר אַן אָנבײַסנס זײַנען געווען אַ מאָל. ס'איז איר דורכגעפֿלויגן אַ געדאַנק: "מײַן האָרעוואַניע איז נישט געגאַנגען לאיבוד. זאָל נאָר זײַן שטיל..."

נאָכן עסן האָט פּאַטייקין אַוועקגעפֿירט די בריגאַדע אַהין, ווו עס זענען געשטאַנען טישן און בענק אונטער ביימער. ער האָט אַוועקגעזעצט חנהן לעבן דעם 92־יאָריקן יאָשקען, וואָס האָט געזאָגט צו הנהן אין אַ גוטן ליטווישן יידיש:

– חנקע, מיט דיר וועל איך רעדן יידיש, פֿאַר דעם רעזשיסאָר וועל איך נאָך דעם איבערזעצן אין עבֿרית. האָרך און דערמאָן זיך, ווי גרינג, ווי געמיטלעך, פֿרײַ, פֿריילעך, אומאָפּהענגיק און זיכער

על פניו קרן חיוך תמידי. איזו ירידה! יצחק הפך לאחר מכן לשדה, מנהיג ידוע בישראל!

לא פעם חשבה חנה: "יכול היה להיות לא רע אם נשות השרים היו לפחות רואות איך נשים עמלות כדי להרוויח את לחמן...".

בדרך לכפר גלעדי, הם עצרו ליד מבנה קטן, מקום שהיה אפשר לאכול בו. דוד, האחראי על הכסף, הכניס את כולם פנימה. הם הסבו לשולחן ודוד הזמין הכול, אפילו גלידה. אחרי האוכל הם נסעו לכפר גלעדי. חנה לא שכחה שבחדר האוכל של כפר גלעדי לא הייתה בימים ההם רצפה. בחודשים הגשומים היה צריך להלך בחדר האוכל לאט־לאט כדי לא להחליק על ערימות הבוץ. כעת הכל היה שונה. סביב חדר האוכל צמחו עצים גבוהים וגם פרחים. כשחנה התקרבה לדלת חדר האוכל עם "חטיבת הטלוויזיה", הדלת נפתחה מאליה. חדר האוכל היה גדול מאוד. השולחנות היו בהירים ומלוטשים, וביניהם אגרטלים עם פרחי שהונחו על שולחנות קטנים. הרצפה הבריקה. הביאו אוכל: ביצים, שמנת, סלט ירקות, זיתים ובננות. חנה לא שכחה את ארוחות הבוקר של פעם. חלפה בה מחשבה: "עמלי לא היה לשווא. רק שיהיה שקט...".

אחרי האוכל הוביל פטייקין את כולם למקום שבו הוצבו שולחנות וספסלים מתחת לעצים. הוא הושיב את חנה ליד יוֹשֶׁקֶה בן ה־92, שאמר לחנה ביידיש ליטאית טובה:

"חנקה, איתך אדבר יידיש. עבור הבמאי אתרגם אחר־כך לעברית. שמעי והיזכרי, כמה קלים, שלווים, חופשיים, עצמאיים ובטוחים

מיר זײַנען געווען, ניט קוקנדיק אויף דער אַרומרינגלונג. איצט קאָן דאָס אויסזען נאַיִוו, נאָר אונדז איז געווען בעסער ווי גוט, ווײַל מיר האָבן פֿון טיפֿן האַרצן געגלייבט, אַז מיר וועלן מאַכן אַ קאָמונע איבערן גאַנצן לאַנד. אַז איך קוק איצטער אויף דער יוגנט און אויף דעם אַלץ, וואָס איז אויפֿגעקומען פֿון אונדזער האָרעוואַניע, טראַכט איך אָפֿט: וואָס וויל די יוגנט חוץ עראָטיק?... מיר האָבן אויך נישט מוותּר געווען אויף די זאַכן, אָבער דער עיקר איז געווען אַרבעט, לטובֿת דער אַלגעמיינער קאָמונע. בעת עמעצער האָט פֿאָר־געשטעלט אַ נײַעם חבֿר פֿאַר דער מועצה פֿון גדוד, האָט ער אונטערגעשטראָכן: "פּועל מצויין, בחור לא רע".

חנה האָט געקוקט אויף יאָשקען. רעדן האָט זי נישט געדאַרפֿט, ווײַל דער 92־יאָריקער יאָשקע האָט אַלץ געזאָגט.

כּמעט דרײַ וואָכן איז חנה אַרומגעפֿאָרן מיט פּאַטייקינען. זי האָט נאָך געשמועסט מיט אַ סך אייניקלעך פֿון גדודניקעס. געוועזענע גדודניקעס זײַנען שוין, צום באַדויערן, געווען אין דער בעסערער וועלט.

צו איסאַטשקע ווישניעווסקיס אַלמנה, צו רענען, אין אורי בית אור, איז די בריגאַדע איצט געפֿאָרן.

מען האָט זיך אָפּגעשטעלט אונטער ביימער אויף אַ ברייטער גרינער לאָנקע. אין הינטערגרונט איז געשטאַנען נישט קיין הויכע אָפּגעקאַלכטע שטוב מיט גרויסע פֿענצטער און אַ ברייטער טיר. די בריגאַדע האָט אויסגעלאָדן פֿון אויטאָבוס דאָס גאַנצע קלאָפּער־געצײַג צו דער אַרבעט. אויף אַ טיש אונטער אַ בוים האָט אַ הויכער קרעפּטיקער מאַנצביל אָוועקגעשטעלט אַ גרויסן טאַץ פֿלעשער מיט וואַסער און אַ סך גלעזער. ער האָט עפּעס שטיל געזאָגט צום רעזשיסאָר, נאָר חנהן האָט באַהערשט אַ האָפֿענונגלאָזער געדאַנק: "ווי באַלד ער האָט געברענגט אַזוי פֿיל גלעזער און וואַסער, וועט מען קיין עסן נישט געבן..." זי האָט זיך אָוועקגעזעצט אויף אַ שטול און געוואַרט, אַז די טאָכטער זאָל אַרויספֿירן רענען. און אָט האָבן זיי זיך באַוויזן.

רענע האָט אויסגעזען קליינוווקסיק און אויסגעדאַרט. ווען זי האָט זיך אַוועקגעזעצט לעבן חנהן, אָנגעהויבן וויינען און גלעטן חנהס

היינו, בלי להביט במה שהיה סביבנו. עכשיו זה יכול להיראות כתמימות או נאיביות, אך היה לנו יותר טוב מטוב, משום שהאמנו מעומק לבנו שניצור קומונה על פני כל הארץ. כשאני מביט היום על הנוער ועל כל מה שיצא מעבודת הפרך שלנו, אני חושב לעתים קרובות: מה רוצה הנוער חוץ מארוטיקה?... גם אנחנו לא ויתרנו על הדברים האלו, אך העיקר היה העבודה, עבור הקומונה הכללית. כשמישהו הציג חבר חדש לפני מועצת הגדוד, הוא הדגיש: 'פועל מצוין, בחור לא רע'."

חנה התבוננה ביושקה. לדבר היא לא הייתה צריכה, כי יושקה, בגיל 92, אמר הכול.

שלושה שבועות כמעט בילתה חנה בנסיעות עם פטייקין. היא שוחחה עם נכדים רבים של גדודניקים. הגדודניקים לשעבר, למרבה הצער, היו כבר בעולם שכולו טוב.

החטיבה נסעה אל אורי בית אור, אל אלמנתו של איסצ'קה, רֶנָה.

הם עצרו על כר דשא ירוק ורחב־ידיים. ברקע עמד בית מסויד, לא גבוה, עם חלונות גדולים ודלת רחבה. פרקו מן האוטובוס את כל הציוד שהיה נחוץ לעבודה. גבר גבוה, בעל גוף, העמיד על שולחן מגש גדול ועליו בקבוקי מים וכוסות רבות. הוא אמר משהו לבמאי, מדבר חרישית, אך את חנה כבשה מחשבה נוגה: "באותו רגע שהוא הביא כל כך הרבה כוסות ומים, זה אומר שאוכל הם לא יתנו..." היא התיישבה על כיסא והמתינה שהבת תוציא את רנה. והנה, הן הופיעו.

רנה נראתה קטנה ורזה. כשהתיישבה ליד חנה, היא החלה לבכות וללטף את ידה של חנה, שנתקפה דכדוך עמוק בלבה. היא צפתה

האַנט, איז הנהן געוואָרן קאַלעמוטנע אויף דער נשמה. זי האָט פֿאָרויסגעזען, אַז רענע וועט מער שווײַגן ווי רעדן. און אַזוי איז געווען. רענע האָט נאָר געזאָגט:

– חנקע, הייב זיך אויף און גיי אַ ביסעלע. איך וויל זען ווי דו גייסט.

דאָס זײַנען געווען די איינציקע ווערטער, וואָס רענע האָט אַרויסגעבראַכט. חנה האָט גאָרנישט געזאָגט דעם רעזשיסאָר. זי האָט געזען ווי אַנטוישט ער איז. זי האָט פֿאַרשטאַנען, אַז ער באַדויערט וואָס ער איז געפֿאָרן צו רענען. בלית־ברירה וועט ער מיט דער הילף פֿון צוויי געוועזענע גדודניצעס מאַכן דעם טעלעוויזיע־פֿילם וועגן "גדוד העבֿודה". אַזוי האָט חנה אָנגעהויבן טאָג־טעגלעך צו זײַן אין דער מחיצה פֿון אירע אומגעקומענע חבֿרים...

שרנה תדבר מעט מאוד ותשתוק שתיקות ארוכות. וכך אכן היה. רנה אמרה רק:

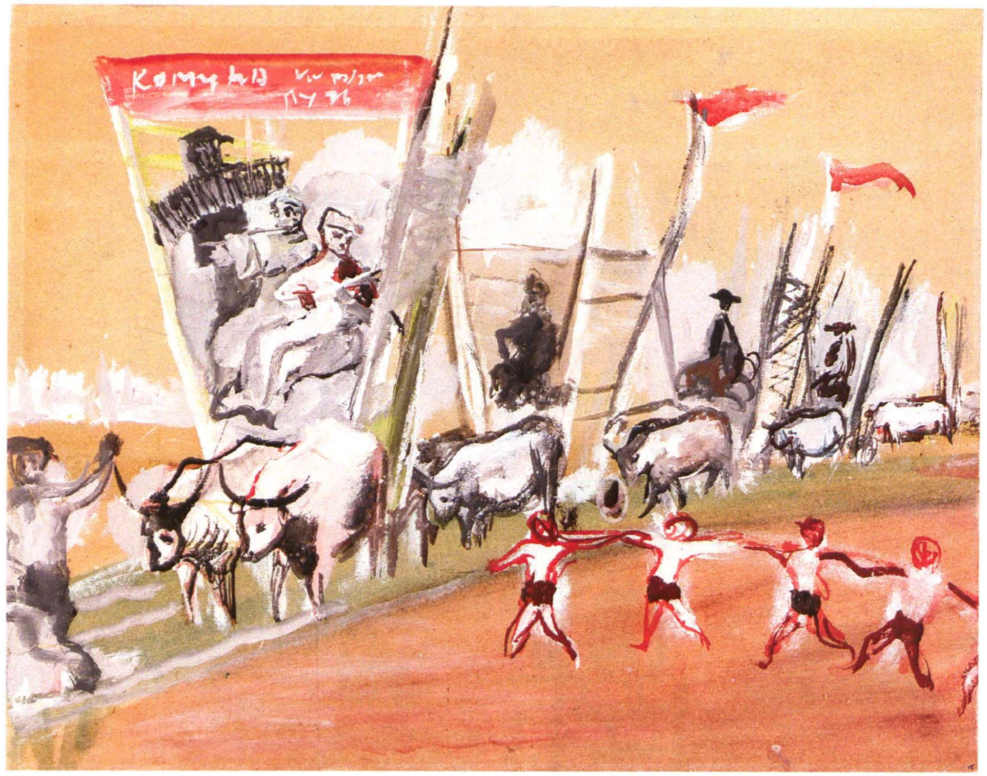
"חנקה, קומי ולכי קצת. אני רוצה לראות איך את הולכת."

אלה היו המלים היחידיות שרנה אמרה. חנה לא אמרה לבמאי דבר. היא ראתה עד כמה הוא מאוכזב והבינה שהוא מצטער שנסע עד לרנה. בלית־ברירה, היא יעשה את סרט הטלוויזיה על אודות גדוד העבודה עם שתי גדודניקיות לשעבר.

כך החלה חנה לבלות יום־יום במחיצת חבריה המתים...

"ליל המסוע", 1930, צויר על ידי מאיר אקסלרוד בוויה נובה ונתרם לאוסף המשכן לאמנות עין חרוד על ידי יחיאל לחילביץ' נכד האמן

"עגלות אדומות", 1931, צויר על ידי מאיר אקסלרוד בוויה נובה ונתרם לאוסף המשכן לאמנות עין חרוד על ידי יחיאל לחילביץ' נכד האמן

לב פרוכטמן

פורטונה של שירה גורשמן

מסה על חייה ויצירתה של הסופרת היהודית שירה גורשמן, 1906–2001

לָמָּה לִי קֻבַּעַת שֶׁל זָהָב
אִם הִיא תָּמִיד מְלֵאָת דְּמָעוֹת?..
(שיר יידי)

לֹא תִמַּח בִּמְהֵרָה דִּמְעָתִי הַכְּבֵדָה,
דִּמְעָתִי מִקַּרְקַע נִשְׁמָתִי שְׁאָבְתִּי;
כָּל־טִפָּה בְשַׁעְתָּהּ בְּצִירֵי יוֹלֵדָה
וּבְלַחַץ שִׁנַּיִם מֵעֵינַי עִצַּבְתִּי.
(חיים נחמן ביאליק "לֹא תִמַּח")

הקדמה

גורלה של הסופרת היהודית, "אַ ייִדישע שרײַבערין", שחיה חיים ארוכים במאה העשרים, היה דרמטי מאוד. כעת אנחנו יודעים "מהי הסיבה לדמעות" (hinc illae lacrimae), כמו שאמרו הרומאים העתיקים: מרחץ הדמים של מלחמת העולם הראשונה, הטירוף של המהפכה הרוסית של שנת 1917 ומלחמת האזרחים של השנים 1918–1921; הפוגרומים האינסופיים, חגיגת הכוח העקובה מדם של סטלין... וההשמדה חסרת התקדים של העם היהודי בתקופת מלחמת העולם השנייה. צועקים על כך ששת הכרכים של "האנציקלופדיה של השואה", שפורסמה בישראל בעברית בשנת 1990; זועק על כך "הספר השחור" של איליה ארנבורג ווסילי גרוסמן – האוסף של מסמכים וראיות לפשעי הנאצים נגד היהודים בברית המועצות בתקופת השואה (1947); מעידים על כך מאמרים

רבים, ביניהם הערך "השואה" באנציקלופדיה היהודית הקצרה ברוסית (ירושלים, 1976–2001), שבכתיבתה לקח חלק גם מחברה של מסה זו.

אבל שירל'ה, הילדה שחורת השיער מהעיירה הליטאית קְרוֹקִי, בתו של המורה הירש, על אף שהיא גדלה כיתומה בביתם של סבא אלי בונה התנורים וסבתא פסיה, לא ידעה דמעות, עצבות ועצלות, גם כשאביה החורג לקח ממנה את הבובה הישנה שלה וגירש אותה מהבית. שמחת החיים מלאה את לבה הצעיר. כבר בגיל 14 היא נכנסה ל"הכשרה", במטרה לנסוע לעבוד בארץ ישראל... אף שהידיעות מפלסטינה, מהביל"ויים והחלוצים, לא תמיד היו משמחות. שירלה בת הירש לא שמעה על האסונות בעולם ועל המקרים הרעים (על משפט בייליס בשנת 1913, על לייב טרוצקי, שכבש בצחות לשונו את ההמון הרוסי הנבער, ועל דברים רבים אחרים). ארבעים שנה לאחר לידתה, המשורר הגדול בוריס פסטרנק כתב: "...מנחש אני בהד רחוק מה יקרה בתקופתי!" ("המלט", 1946). והגיס שלה, השחקן המפורסם אִינוֹקֶנְטִי סְמוֹקְטוּנוֹבְסְקִי, יופיע בתפקיד של המלט, באחד העיבודים הטובים ביותר שנעשו אי־פעם של שייקספיר לקולנוע... לך תדע מה יקרה בחיים! האם ידע שלומקה מיכואלס, הילד המכוער מדווינסק, שביום מן הימים ישחק, וביידיש, את תפקיד המלך ליר? דבר אחד ידעה היטב שירקה בת הירש – לאחר ה"הכשרה" היא תיסע לפלסטינה עם קבוצה של נוער ציוני. והדבר התממש. היא אכן הייתה לחלוצה.

היא נעשתה "גדודניקית", כלומר, חברה ב"גדוד העבודה", שנוסד בארץ ישראל בשנות ה־20. צעירה מאוד, בת 17, "עם הראש בעננים", היא הגיעה עם בעלה הצעיר חיים חצקלביץ' ובתה רותה (שהייתה בת שנה) מלאי חזון נשגב ושאיפות גדולות להגשמה סוציאליסטית בארץ ישראל. היא, כמובן, פגשה את יהודה קופלוביץ' (אלמוג) האגדי (1896–1972) שיסד, יחד עם יוסף טרומפלדור, את תנועת "החלוץ" ואת "גדוד העבודה". היא עבדה לצדם של האנשים כמו יצחק שדה (הפועל איסאצ'וק לנדוברג), בעתיד האלוף שדה, מפקד הפלמ"ח. הכול היה עדיין לפניה: החיים

הססגוניים, חיים מלאי פניות חדות, צרות ותלאות, השגים ושמחות – "משחקיה" של האלה הגחמנית פורטונה.

חגיגת הסיפור

למדתי את הדברים האלה ממקור ראשון, מפיה של שירה. וחשוב לנו לראות אותה עשרות שנים לאחר מכן, לא כמנהלת עבודה טרודה של צוות בוקרים, אלא כסופרת יהודית מחוננת, כפי שראיתיה לראשונה בשנות ה־60 המאוחרות.

שנת 1969. הסופרת הנודעת שירה גריגורייבנה גורשמן, שחייתה במוסקבה וכתבה ביידיש, בת ששים שנה ויותר, אנרגטית, מתנהגת בפשטות ובלי ללכת סחור־סחור. העורכת של הוצאת הספרים הממלכתית "חודוז'סטבנייה ליטרטורה", מריה יפימובנה גורדון (שנפטרה בשנת 1990), היא מי שהכירה בינינו, במטרה לתרגם את סיפוריה של שירה לרוסית, השפה שמעמד המשכילים היהודי ברוסיה שלט בה בצורה מושלמת, בעוד שיידיש כבר הייתה שפה בדעיכה. שירה כתבה הרבה, תרגמה מרוסית ליידיש, פרסמה בכתב העת היידי היחיד של ברית המועצות "סאָוועטיש היימלאַנד", בעיתון הפולני "פֿאָלקס שטימע", ב"אונדזער וועג" הפריזאי, וכמובן, בעיתון "ביראָבידזשאַנער שטערן". בוורשה, בשנת 1961, ראה אור ביידיש הקובץ "33 נובלות", שביסס את המוניטין שלה כאמנית הסיפור הפסיכולוגי הקצר. בשנת 1963, במוסקבה, יצא לאור ברוסית ספרה "הדור השלישי". כפי ששירה עצמה התלוננה, התרגומים בספר סבלו ממילוליות יתרה, השפה הייתה רפת ביטוי. אבל היא מצאה פתרון: כשהייתה מתארחת בבתיהם של חבריה ומכריה (לאו דווקא יהודים), היא נהגה להגיש את סיפוריה בגרסה רוסית, בהבעה ובאמנותיות. עד מהרה היא זכתה לפופולאריות רבה במוסקבה. חשיבותה לתרבות היהודית לא הייתה פחותה מזו של בעלה, האמן מנדל גורשמן, מאייר ספרים מקצועי, שאייר את ספרי הקלאסיקה היהודית, ספריהם של שלום עליכם, מנדלי מוכר ספרים, יצחק לייבוש פרץ ואחרים, ובפרט את ספריהם של איסאק באבל ומארק דניאל.

ואילו אני, באותו זמן, הופעתי בזירת הספרות לראשונה כמתרגם, עם הסיפורים המוקדמים של שלום עליכם, שראו אור באוסף שלו ב־6 כרכים (מוסקבה, 1971). מעודד מההצלחה הראשונה ונוכח העובדה שעד סוף שנות ה־60 נפטרו המתרגמים הידועים שלו, יעקב סלונים, מיכאל שמבדל, יוסף גורביץ', הייתי מוכן להקדיש את עצמי לתרגום יצירותיו של שלום עליכם, הסופר האהוב על הקוראים, המסתורי, הארכאי, שהבטיח עוד תגליות רבות. ואולם, לאחר שהכרתי את סיפוריה של שירה גורשמן והבנתי שזאת פרוזה מקורית מאוד, החלטתי לעזוב זמנית את הקלאסיקונים היהודיים. החלטתי זו הביאה לידידות ולשיתוף הפעולה היצירתי רב השנים, בעצם, לאורך כל החיים, מ־1969 ועד 1989 – במוסקבה, ומ־1990 ועד שנת 2000 – בישראל. וגם לאחר מותה ב־2001 המשכתי לתרגם ולפרסם את סיפוריה הלא ידועים לקורא הרוסי. סיפורים אלה פורסמו בישראל בכתב העת "יוג" ("דרום") שיצא לאור באשקלון, באנתולוגיה "נובי וק" ("עידן חדש") בעריכתו של יוסף בגון, בעיתון "יברייסקי קמרטון" ("הקולן היהודי") ו"סקרט" ("סוד") – המוספים לעיתון "נובוסטי נדילי" ("חדשות השבוע"), ב"פֿאָרווערטס" הרוסי, בניו יורק... כל זה קרה מפני שיום אחד, לאחר ששמעה את התרגום שלי, אמרה לי שירה גריגורייבנה, שלא הייתה נדיבה בחלוקת שבחים: "אני שומעת את קולי! וזה לא כל כך פשוט. כל הכבוד! אני רק מבקשת ממך: אל 'תשפר' [אויסבעסערן] אותי!"

כמובן, במהלך השנים הרבות שבהן עבדתי עם שירה היו בינינו ויכוחים וחילוקי דעות, וחיפושים אחר המילים או הביטויים הנכונים התואמים את המקור היידי. ובמקביל היו זיכרונותיה, עצובים ומצחיקים, על הסופרים והאמנים היהודיים, חבריו של מנדל, על גיסה, קיישה סמוקטונובסקי, על ארץ ישראל הרחוקה, וכך חלפו השנים. (באותה עת לא היו לי מצלמה או רשמקול. רק זיכרון של סופר ורשימות במחברת הצליחו לשמור, למרבה המזל, את הרגעים היפים של הביוגרפיה שלה...).

בספרות היידית הסובייטית נשים היו במיעוט: רבקה רובין ודבורה חורול במוסקבה, ריבה בליאסניה בקייב, לובה וסרמן בבירוביג'אן,

ואחרות. אבל גם אילו היו רבות, שירה עדיין הייתה בולטת במקוריותה, בשפתה הציורית ובכתיבתה ה"לא נשית".

היא הייתה מקורית גם בספרות הרוסית, וגם ביחס למצוי בכל ספרות אחרת, מאותה הסיבה שעליה כתב פושקין: "מקורי, משום שחושב". היא בהחלט חשבה, ולא בקטגוריות קטנות, אלא בגדולות, שלמדה מסופרים גדולים, מלב טולסטוי, מהמסאי הצרפתי, האהוב עליה, מישל דה מונטיין, מאנטון צ'כוב. מכאן נובעות שפתה החיה וההחלטיות שבמסקנותיה, שמאחוריהן עומד ידע רב של אמיתות החיים. יחד עם זאת, שירה גורשמן היא "אַ פּראָסטער מענטש" – איש פשוט, במובנו הטוב של הביטוי, עם ידע הכולל שירי עם ופתגמים, פולקלור ופרטים ספציפיים של החיים היהודיים, שאותם פיזרה הרוח השחורה של השואה. והיא לעולם לא שכחה זאת: כל יצירותיה חדורות בסיפורים ובזיכרונות על השמדת היהודים בתקופת הנאציזם הגרמני. הסיפורים בנושא הזה הרכיבו סדרה שלמה הנקראת "מלחמה", שכללה סיפורים דרמטיים קצרים: "איך האלמנה האכילה עקעקים", "לבבות של אבן", "בתחנה הנטושה", "אלקה הבלנית", "הכומר ירא השמים", ואחרים. בישראל, בשנת 1990, שירה הודתה שהיא יכלה לכתוב על השואה הרבה יותר אלמלא הצנזורה הסובייטית. "הגרמנים לעולם לא היו מצליחים להשמיד כל כך הרבה יהודים בליטא", אמרה שירה, "אם לא היו עוזרים להם בשמחה הנאצים הליטאים, שחיו בקרבת היהודים...". רק לאחר שעזבה את רוסיה, יכלה שירה לכתוב סיפור מפחיד כמו "הכומר ירא השמים" (הגרסה הרוסית של הסיפור בתרגומי פורסמה בעיתון "יברייסקי קמרטון", ב־12 באפריל 1996).

מחויבותו של סופר יהודי הייתה מבחינתה קדושה – לכתוב על העבר העגום, ולקרוא לזמנים טובים יותר! אבל בכל פעם שהיא הייתה מתיישבת אל שולחן הכתיבה, מתוך משיכה גדולה וייסורים מלאי השראה, מצפה למפגש עם דיבור יהודי עממי ייחודי, היא קיבלה את חייה לא כרצף שגרתי של ימים ולילות, אלא כאושר של מלאכת הקודש, כחג אמיתי, "חגיגת הסיפור", על פי ביטויו של תומאס מאן.

מקורותיו של הסיפור

באמצע שנות ה־30 המשורר המפורסם לייב קוויטקו (נספה בשנת 1952 במרתפי כלא לוביאנקה) הרבה לבקר בביתו של האמן מנדל גורשמן, שעשה איורים לספרי הילדים שלו, בהזמנה של בית ההוצאה. הדירה שבה גר האמן עם אשתו שירה ובנותיה רות, שלומית ואליצ׳קה, לא הייתה מרווחת כל כך, ומסיבה זו שירה, הסופרת לעתיד לבוא, כתבה לסירוגין, בין בישול לכביסה, כשהיא יושבת ליד השולחן בפינה. אפשר היה לחשוב שהיא כותבת מכתבים לחבריה וחברותיה ״הקומונרים״. יתכן שכך אכן היה. אבל אז, באמצע שנות ה־30, כשהיא עדיין לא ראתה את עצמה כסופרת, היא כבר כתבה סיפורים – בהארה של רגע, מתוך מוטיבציה פנימית. נותר ציור של מנדל גורשמן, ״אישה צעירה כותבת״, שבו קל לזהות את שירה גורשמן. בסיפורה ״חנה׳ס שאָף און רינדער״ (בהוצאה הרוסית הכותרת היא פיוטית יותר: ״במזלות שור וטלה״) שירה מתארת רגע חשוב זה בחייה:

״היא עצמה לא זוכרת כמה ישבה... אבל בו במקום כתבה סיפור אחד. סֵפר בו על אם שהיו לה הרבה ילדים ובעל שלומיאל, אבל הצרה הכי גדולה הייתה שאחד הבנים שלה תמיד לעס משהו, עינה אותה בכך, וכל הזמן דרש אוכל. על פי עצתה של אישה אחת, כדי להשקיט את רעבתנותו, היא שמה אותו בתוך מגרה, ואז הילד הַבריא נפגע בשכלו והפך למשוגע... הסיפור שלה על הילד הזוללן, שאמו מכניסה אותו למגרה, נותר באותו לילה על השולחן. חנה שכחה להסתירו בתוך עיתון, שבו החזיקה את סיפוריה האחרים. היא נכנסה למטבח, אבל עוד בטרם הספיקה להסיר את הקומקום מהפתילייה היא ראתה את קוויטקו, שבא לקראתה ודפים אחדים בידו. ׳את כתבת את זה?׳ הוא שאל, בחומרה ובסמכות, כפי שנראה הדבר לחנה, ונופף בדפים המשורבטים״. (מתוך הסיפור ״חנה׳ס שאָף און רינדער״).

מדובר באחד הסיפורים המוקדמים של שירה "מיטעסער" ("זללן"), סיפור שזכה להערכה מצדו של לייב קוויטקו, המשורר היהודי הבולט והמכובד, שחש בו ניצוץ של כישרון. הוא התרשם לאו דווקא מסיפורה של המספרת הצעירה, שנכתב במיומנות, אלא יותר מכך מהגילוי החברתי־הווייתי שלה בתחום המנטאליות היהודית. מאז ומתמיד הייתה ידועה בכל העולם אהבתה הלוהטת של האם היהודיה לילד שלה, הרצון שלה להאכיל אותו לשובע, ככל שהמצב הכלכלי במשפחה קשה. ובסיפורה של שירה "מיטעסער" אימא יהודיה מחפשת דרך בטוחה להרתיע את הילד מהאוכל. הדבר הרשים את לייב קוויטקו עד מאוד, ובעזרה ראשונית קטנה מצדו החלה שירה גורשמן (תחילה תחת שם העט ש' גומן) לפרסם את סיפוריה בעיתונות היידית. לא היה קל להתקבל לברנג'ה זו: העיתונות היידית באותן שנים הייתה תובענית, עדיין היו בחיים המשוררים, הסופרים, המבקרים והעורכים הגדולים. אבל לדעתו של לייב קוויטקו, אחד המייסדים של הספרות הסובייטית ביידיש, היה משקל רב. העובדה ששירה גורשמן הייתה תחת הדרכתו וחסותו של קוויטקו, הייתה בבחינת מזל טוב עבורה – חיוכה של פורטונה. יש לציין כי שירה מעולם לא שכחה זאת, ובכל הזדמנות הזכירה לטובה את קוויטקו.

ההד של הקומונה הקרימאית

כשבשנות ה־70 המוקדמות התחלתי לתרגם את מחזור הסיפורים של שירה גורשמן, "הקומונרים", החלו שאלות – הרי לא היה שום מידע רשמי, ולא עקבות כלשהם של הקומונה. "קומונה יהודית?... איפה, בחצי האי קרים?.." זה היה מרתק מאוד. רציתי לנסוע לחצי האי קרים, למקום שבו הייתה בעבר הקומונה "Vojo Nova" ("דרך חדשה", באספרנטו). אבל שירה אמרה, "קרא את הטקסט שלי לעומק, יש בו הכול! אין בשביל מה לנסוע. מקום אָבל. בודאי לא נשארו אפילו עקבות".

"והכול התחיל יפה", סיפרה שירה. "באזור יאלטה היה כפר הנופש סאקי. לא רחוק ממנו השתרעה ערבה ענקית, אין פלא

שהמקומיים כינו את האזור 'שדה שומם'. לעובדים של 'גדודי העבודה' לשעבר, שבאו עם מנחם אלקינד* לבנות סוציאליזם בחצי האי קרים, הוקצתה אחוזה הרוסה למחצה. אפילו טרקטור עמד לרשותנו. הארגון היהודי בשם Agrojoint עזר לנו לבנות שני בתים גדולים של שלושים דירות... היינו לא מעטים, הקיבוצניקים, מאה איש או יותר, וכולם נגועים בהתלהבות נוראה. הקמנו קיבוץ גדול על פי המודל של זה שהיה בפלסטינה, מבוסס על עיקרון הקולקטיביזם. תודה לאל שזה לא היה שייך לענייני אהבה ונישואים. אלא שלחלק מאתנו גם זה לא היה מפריע. הבעיה הראשונה צצה כבר כשבחרנו שם לקיבוץ. בעברית היה אסור, ביידיש – הקומונרים לא רצו, מתוך בושה ב'קרתנותו' של העבר. בחרנו באספרנטו, בשפה האופנתית באותם ימים, וקראנו לקיבוץ Vojo Nova – 'דרך חדשה'. על פי מה שהיה נהוג בפלסטינה, הקומונרים המשיכו לדבר עברית, והדבר גרם לחוסר שביעות רצונם של 'הממונים'. בסופו של דבר, התחילו לדבר יידיש בלבד. אפילו עם הפרות והכבשים שלי 'דיברתי' יידיש, שלא לדבר על הסוס שלי, שקראתי לו ברוך..." (מתוך שיחה פרטית בראשית שנות ה־70).

כל הדברים האלה סיפרה לי שירה גורשמן לא רק בעצב, אלא גם בהומור, כי זה ההומור המציל, ההומור של שלום עליכם, הומור מעורב בדמעות. אפשר לומר כי בחייה הארוכים של שירה גורשמן היה זה רק פרק קצר, בן שנתיים או שלוש, אבל הוא הותיר חותם עמוק בנפשה לכל החיים. במהלך שנות ה־50 וה־60 חזרה שירה במחשבותיה לאותם שנים "קומונריות", כתבה סיפורים על התקופה

* מנחם (מנדל) אלקינד (1938–1894) – אחד המנהיגים של "גדוד העבודה"; הגיע לארץ ישראל בשנת 1920 עם קבוצת חלוצים, מחצי האי קרים. יסד את "גדוד העבודה" בשיתוף עם יהודה קופלוביץ' כ"קומונה כוללת של כל העובדים בארץ ישראל". אלא שאלקינד, שהוביל את האגף השמאלי של הגדוד, ניסה להפוך את הארגון לפרו־קומוניסטי. הוא גם יזם את החזרה לברית המועצות, לאדמת קרים, כדי לבנות קומונות חקלאיות יהודיות. טעותו הטרגית הביאה למותם של רבים מהקומונרים. הוא עצמו הוצא להורג בירייה בשנת 1938.

ההיא, חפרה בתוך העבר. כך נוצרה הסדרה של סיפורים קצרים בשם "הקומונרים" – יותר מתריסר סיפורים קצרים – "מגדל האהבה", "ספים גבוהים", "לא רחוק מסאקי", "למצוא ולאבד", "יהיה טוב!" ואחרים. דרך כל המחזור עובר כחוט השני המוטיב של פאתוס העשייה, התלהבותם של יהודים צעירים שקיבלו מהמשטר הבולשביקי היתר לעבודת אדמה ולגידול מקנה. באמצע שנות ה־70, שירה, שהייתה כבר מספרת מנוסה, אמנית הסיפור, העזה "לשפוך" את חוויות העבר היומיומיות האלה בצורה של אפוס רחב, הנקרא "חנה׳ס שאָף און רינדער" ("הצאן והבקר של חנה"). הביטוי "שאָף און רינדער" מגיע מתקופת התנ"ך, כשעושרם של היהודים־הרועים היה מחושב על פי עדרי פרות וצאן... כבר בכותרת עצמה טמונה אירוניה סמויה: המערכת הסוציאליסטית החקלאית החדירה לתודעתם של היהודים הצעירים את הרעיון החדש של טובת הכלל: גיבורת הסיפור, הבוקרת וחלבנית חנה, מאמינה בכנות שהעדרים הדשנים האלה הם רכוש קומונרי אוניברסלי, ובין היתר – גם שלה. הרומן פורסם במקור בכתב העת "סאָוועטיש היימלאַנד" ולאחר מכן נכנס לספר "לעבן און ליכט" ("חיים ואור", מוסקבה, בית ההוצאה "סובייטסקי פיסטל", 1976). הגרסה הרוסית שלו, כמו גם סדרת הסיפורים "הקומונרים" יצאה לאור, בתרגום המחבר של מסה זו, בספר הנושא את אותו שם, "חיים ואור" (מוסקבה, 1979; המהדורה השנייה – 1983, הוצאת "חודוז׳סטבניה ליטרטורה").

ברור שסיפור על חייהם וגורלם של חברי הקומונה היהודית מלא רמיזות, עצירות מילים והבלעת האמת המרה, כי מגבלות הצנזורה של המשטר הסובייטי אחזו בחוזקה בידו של כל סופר (ועל אחת כמה וכמה של סופר יהודי). ובנוסף לכשרון ספרותי, צריך היה אומץ לומר את האמת הגלויה. כדי לעקוף את הצנזורה, הסופרת נאלצה לרכך את התמונה של חיי היומיום של הקומונרים, הניסיונות הנואשים שלהם להתגבר על הרעב, על כשלי היבול, על המחלות וכן הלאה. האופטימיסט ללא בסיס, קומונקה, שממריץ את חבריו לקומונה בקריאה "יהיה טוב!", מזכיר מעט את פאבל קורצ׳גין מהרומן המפורסם של ניקולאי אוסטרובסקי "כיצד חושלה הפלדה". אבל העיקר נאמר ברומן של שירה: היהודים יכולים לעבוד את

האדמה, בניגוד לדעה הרווחת בקרב האנטישמים, כאילו היהודים נועדו להיות רק סוחרים. לא כך הדבר, טוענת המחברת, הניסיון של הקומונה היהודית Vojo Nova מוכיח את יכולתן של הקבוצות החקלאיות היהודיות – האנרגיה הבלתי נדלית של הנוער היהודי המבקש לשנות את פני הערבה השוממה, לתקן את "שגיאותיו" של הטבע. מה שהוכח בפועל גם בבירוביג'אן במזרח הרחוק, וגם בארץ ישראל במזרח התיכון.

המתווה הביוגרפי של המחברת

שירה גורשמן לבית קושניר נולדה בשנת 1906, בעיירה קְרוֹקִי שבמחוז קובנה, כיום קאונס, ליטא. אביה צבי הירש, היה מורה (מלמד), לימד בישיבה של העיירה דָטְנוּב, חיבר פירושים לתורה. אימה, גיטל, ניהלה את משק הבית. ידוע כי שירה איבדה את אביה בגיל רך. אביה החורג היה גבר אלים שלא אהב את הילדה. שירה ברחה מהבית אל סבה וסבתה מצד אמה; אחר כך התחנכה בבית יתומים בקובנה, ומשם עברה למחנה הנוער של הארגון הציוני "החלוץ"; תקופה קצרה למדה באוניברסיטה היהודית העממית בקובנה. ב"החלוץ" פגשה את אהובה הראשון, חיים חצקלביץ', הם התחתנו ונולדה להם בת, רותה (ילידת 1923, חיה כיום בבית אבות באשקלון). בשנת 1923 עלו השלושה לארץ ישראל יחד עם קבוצה של בני נוער. שירה עבדה בצוותים החקלאיים של "גדוד העבודה" ובכלל זה בקיבוץ רמת רחל במבואותיה הדרומיים של ירושלים. היא מילאה תפקידים שונים ומשונים, כולל תפקיד של קונה סיטונאית של מזון עבור "הפלוגה". בעלה, כמו רוב הגברים האחרים, עבד במחצבה, שבה חצבו אבן לבניית הבתים... שנים אלה נחרטו עמוק בזיכרונה של הגדודניקית לשעבר. 70 שנים מאוחר יותר היא סיפרה על "גדוד העבודה": "ראיתי אנשים צעירים, נחושים, בלתי נלאים, שוויתרו לחלוטין על הרכוש הפרטי. הם רצו לבנות את הארץ, את ארץ ישראל. ובשביל זה חייבים היו להגיר הרבה דם וזיעה, להשקיע מאמץ גדול ועבודה רבה." (הסיפור "איך התחלתי לכתוב", שנות ה־90). את שגרת העבודה, ההווי, הפנאי

וטיב היחסים הפנימיים של הגדודניקים תיארה שירה גורשמן, בשנים האחרונות לחייה, בספרה "בעקבות גדוד העבודה" שפורסם ביידיש בבית ההוצאה התל־אביבי "ישראל־בוך", בשנת 1998 (ושנוסחו היידי ותרגומו בעברית מופיעים בספר זה). בסדרה של שמונה עשרה סיפורים היא משחזרת בצורה ציורית ומקורית את תמונות העבר. סיפורים אלה כוללים גם את זיכרונותיה האישיים, גם את הנרטיב הבדוי, וגם את התיעוד ההיסטורי שמעביר את העבר להווה, פרקים ססגוניים של אותם חיים דאז. בשנת 1925 ילדה שירה את בתה השנייה, שלומית (סולמיף; חיה כיום במוסקבה, אלמנתו של שחקן התיאטרון והקולנוע המפורסם, אינוקנטי סמוקטונובסקי) שנה לאחר מכן נולדה הבת השלישית, אליצ'קה (נפטרה במהלך מלחמת העולם השנייה, בשנת 1943).

עוד בהיותו בחיתולים מבחינה אידיאולוגית, בשנת 1926, התפצל "גדוד העבודה" לשני פלגים: ימני ושמאלי, כשאת האחרון הוביל, כאמור, מנדל אלקינד, שהיה קשור למנגנונים המפלגתיים של ברית המועצות. מאוכזב מהחלוציות ולאחר שחווה קשיי הסתגלות בפלסטינה, נסע הפלג השמאלי לברית המועצות, בהזמנת ההנהגה הסובייטית, כדי לפתח את הקרקע של חצי האי קרים. בעלה של שירה, שלא היה שותף לאמונותיו הקומוניסטיות של אלקינד ולאמונותיה של רעייתו, סירב לנסוע; כך התפרקה משפחתה של שירה: בשנת 1929 היא הגיע לחצי האי קרים יחד עם שלוש בנותיה. בקרים היא לקחה חלק פעיל בבנייתה של הקומונה החקלאית Vojo Nova. היא עבדה בתפקיד של בוקרת והנהיגה צוות של רועים ורפתנים.

בשנות ה־30 המוקדמות הגיעה לקומונה של קרים קבוצת אמנים צעירים ממוסקבה במטרה "להלל" בציורים את דמויותיהם של הקומונרים היהודיים. עם האמנים נמנה מנדל גורשמן (יליד שנת 1902, צייר וגרפיקאי מוכשר, תלמידו של ולדימיר פבורסקי). הוא התאהב בבוקרת הצעירה, ביקש ממנה להינשא לו ולנסוע אתו למוסקבה. בשנת 1931 נסעה שירה עם שלוש בנותיה למוסקבה. לקומונרית לשעבר, שהייתה רגילה למרחבי הערבה של קרים, היה קשה להתרגל לחיים בכרך רועש וצפוף. בתחילה גרו בני הזוג

גורשמן בדירה משותפת קטנה עם הצייר מאיר אקסלרוד ואשתו, והסופרת היהודית רבקה רובין. בנותיה של שירה נשלחו לפנימייה היהודית במלאכובקה והיא עצמה הלכה לעבוד כאם בית בגן ילדים שליד מוסקבה (תקופה זו באה לידי ביטוי בסיפורה "מעבר לסחודניה"). בינתיים, באמצע שנות ה־30, הקומונה היהודית Vojo Nova הפכה לקולחוז "דרוז'בה נרודוב" ("רעות העמים"); ואז הגיעו ימי הדיכוי של הצ'קה–NKVD. עשרות משפחות הקומונרים נשלחו לגלות; מנדל אלקינד, שבסוף שנת ה־30 עבר למוסקבה, נעצר גם הוא והוצא להורג. גורלה של שירה שפר עליה, והגורל המר שפקד את רוב מתיישבי 'וויה נובה', פסח עליה ועל בנותיה.

הסתגלות לסביבה החברתית־תרבותית החדשה במוסקבה של שנות ה־30 לא הייתה קלה עבור הקומונרית התמה; לא רק הקשיים של חיי היומיום הרגיזו אותה ופגעו בה, אלא גם הסנוביות של אחדים מחבריו של בעלה, האמנים, שפשוט לא קיבלו אותה לחבורתם. ("לפעמים, דופקים בדלת, אני פותחת ורואה: אמן או סופר. 'מה, אין אף אחד בבית?' 'אף אחד, פרט לחתולה!' אני סוגרת את הדלת. ומתחילה לבכות מרוב עלבון." – מתוך סיפורים שבעל־פה של שירה גורשמן). אבל שירה העקשנית התגברה מהר על "הפיגור התרבותי", קראה הרבה, אהבה את צ'כוב ואת דיקנס, רצה לתיאטראות ומוזיאונים וכתבה בחשאי סיפורים קצרים ביידיש. בשנת 1937 נולד לה בן, אליק (כיום אלכסנדר מנדלביץ' גורשמן, היסטוריון המדים הצבאיים של המאה ה־19, רסטורטור של אמנות ואוצר מורשתו האמנותית של מנדל גורשמן, חי במוסקבה). בסביבתו האמנותית של בעלה הפכה שירה במהרה מ"קומונרית" ל"אדם יצירתי", ורכשה דיבור ומחוות של אינטלקטואלית. במסתה "איך התחלתי לכתוב" היא כותבת על כך בגאווה ובהכרת תודה לאנשים "שלא מהחוגים שלה": "הייתה בחיי עוד סביבה, שהודות לה מצאתי את אישיותי, הפכתי לאדם שמסוגל לקחת בידו עט ולהתכופף מעל דף נייר. זאת הייתה סביבה נהדרת של משוררים וסופרים יהודיים, כגון מויסיי קולבק, איזיה חריק, זליק אקסלרוד, שהיו באים אל מנדל גורשמן. בביתנו ביקרו גם סמואיל רוזין ומאיר וינר, שנפלו במלחמת העולם השנייה. את כל אלה אני זוכרת

לטובה, לצד האמנים היהודיים הירש קרבצוב, ואחיו ליובה זווין, מאיר אקסלרוד ואלכסנדר טישלר; ביקר אצלנו גם אחד המורים של מנדל, האמן היהודי ולדימיר פיודורוביץ' פבורסקי, בעל שם עולמי...".

את ארבע השנים שלפני המלחמה, 1941–1937, מכנה שירה באירוניה "השנים הכי טובות שלי" (מהקטע הזה מתחיל הפרק הרביעי, האחרון, של הרומן שלה "במזלות שור וטלה"; ראו המהדורה הרוסית: מוסקבה, 1979, ע' 301). היא כתבה במרירות כי השנים הללו יכלו להיות טובות ומאושרות יותר, מפני שלמראית העין הכול נראה כאילו מוצלח, ואילו מעבר ל"חזית" הסתתרו הרבה עצב ודמעות. וכאן נזכרת הסופרת בשיר היהודי העתיק "קובעת של זהב", שטמונה בו חכמה עממית עמוקה:

לָמָּה לִי קֻבַּעַת שֶׁל זָהָב
אִם הִיא תָּמִיד מְלֵאָת דְמָעוֹת?..

זו הייתה תקופת התבגרותה הרוחנית כסופרת. ודווקא בשנים אלה ניחתו עליה צרות וניסיונות קשים: רבים נעלמו בגולאג, מתו מרעב ובמחלות, אחדים פשוט איבדו את שפיות דעתם מדכדוך השעבוד. אבל לצד כל זאת, על האיש הסובייטי, במיוחד היהודי, הייתה מוטלת החובה "להיות עליז", להביע דעות אופטימיות, להראות פטריוטיזם ונאמנות למשטר הקיים. המצב הזה מתבטא באחד השירים של המשוררת ריבה בליאסניה מקייב: "לכל הפחות שפשפי לְחָיַיִךְ, כדי להיראות סמוקה!" אבל קיומה של העיתונות היידית בערים שונות (מוסקבה, קייב, מינסק, חרקוב) היא שעזרה לסופרים היהודיים להחזיק מעמד. באותה תקופה יצא העיתון היומי "דער עמעס" ("אמת"), פעל במלוא מרץ בית ההוצאה "דער עמעס", התקיימו דיונים בעקבות פרסומם של הספרים החדשים. אבל לעומת זאת כבר החלה מגמת הירידה בעיתונות היידית ובתי הספר היהודיים נסגרו. חגיגת ה־80 שנה להולדתו של שלום עליכם ב"אולם העמודים" במוסקבה (מרץ 1939) הייתה האירוע הגדול האחרון ביידיש. למרבה המזל, סיפוריה של שירה פורסמו לפני המלחמה בכתב העת "דער שטערן" בחרקוב ובעיתון "דער עמעס".

עם פלישת גרמניה הנאצית לברה"מ בקיץ 1941, פונו שירה עם בעלה וילדיה לצ'ובשיה, לכפר מאריינסקי פוסד, שם הלכה הסופרת הצעירה לעבוד בקולחוז. והיא הרי הייתה רגילה לכל עבודה חקלאית. שנה לאחר מכן עברה משפחת גורשמן לעיר פרונזה (כיום בישקק, בירת קירגיזסטן), בשל העובדה כי מנדל גורשמן נזקק לטיפול בבית חולים. כמעט כל קשיי החיים בזמן המלחמה נפלו על כתפיה של שירה, והיא עדיין מצאה זמן לכתוב סיפורים שנשלחו לעיתון "אייניקייט" ("אחדות", ביטאונו המרכזי של הוועד היהודי האנטי־פשיסטי). באביב של שנת 1944 חזרה המשפחה למוסקבה. זמן קצר לאחר מכן ראה אור אוסף הסיפורים הקצרים של הסופרים היהודיים על המלחמה והעורף, נושא השם הסמלי, האופייני לאותו זמן – "צום זיג" ("אל הניצחון", בית ההוצאה דער עמעס, בעריכתו של פרץ מרקיש). בקובץ פורסם סיפור של שירה, שאז עדיין כתבה תחת שם העט ש. גומן. האוסף הראשון של סיפוריה הקצרים ביידיש "דער כּוח פֿון לעבן" ("כוח החיים") יצא לאור בשנת 1946 (מוסקבה, "דער עמעס"). ספר זה משך את תשומת לבו של מבקר הספרות היהודי הידוע יחזקאל דוברושין, שראה בשירה סופרת צעירה ומוכשרת. הוא כתב על כך במאמר על הספרות היהודית החדשה, שפורסם בכתב העת "היימלאַנד" ("מולדת", בשנים 1947–1948 ראו אור שבעה גיליונות).

שמו של הספר אינו מקרי, הוא משקף את עקרונות חייה של הסופרת היהודייה: על מנת "לבנות חיים" צריך כוח, צריך לעמול, ככל שהדבר נשמע בנאלי. ובסיפורים רבים עיקרון זה מתגלה בדמותם של גיבוריה. במיוחד ברומן שלה "במזלות שור וטלה" – הגיבורה שלו, חנה פיינברג, עובדת בלי לאות גם בקומונה Nova Vojo, גם במוסקבה בשנות ה־30 וה־40, גם בתקופת המלחמה, וגם אחריה. אפשר לחשוב, אולי, שהיא מגזימה בחריצותה של חנה שלה, אבל הקורא, שחודר עמוק למהותם של החיים הסובייטיים, מבין שאחרת אי־אפשר היה לשרוד. באותה תקופה במוסקבה, בהוצאת הספרים "סובייטסקי פיסטל" ("הסופר הסובייטי") ראה אור אוסף "נובלות יהודיות" ביוזמתם של וסילי גרוסמן ואיליה ארנבורג. ועדה מיוחדת בראשותו של לייב קוויטקו בחרה 22 סיפורים קצרים

של 16 מחברים, סיפור אחד או שניים של כל אחד; ורק לשירה גורשמן יש באוסף הזה שלושה סיפורים – הדבר מדבר בעד עצמו. (על אף שבאותם ימים שירה עוד לא הייתה חברה באיגוד הסופרים, היא התקבלה לאיגוד רק בשנות ה־70 המאוחרות, בגיל מופלג). הספר הזה מאוד נדיר ואינו בר השגה.

בשנים 1949–1953, לאחר הרס התרבות היהודית בברית המועצות של סטאלין ובֶּריה, לאחר רציחתו של מיכואלס, השחקן והבמאי הגדול של גוס"ט (התיאטרון הידודי הממלכתי), לאחר השמדתם של חברי הוועד היהודי האנטי־פשיסטי, הייתה מזומנת לסופרים היהודיים תקופה ארוכה של ירידה קשה. לא היה מקום לפרסם את יצירותיהם, ורבים אפילו לא רצו לכתוב ביידיש. מן העיתונות נותר רק העיתון "בירֹאָבידזשאַנער שטערן" במזרח הרחוק, שבו פרסמה שירה גורשמן את סיפוריה ואת כתבותיה. גם העיתון "פֿאָלקסשטימע" בוורשה נתן לה במה. בפולין גם ראה אור אוסף יוצא דופן, "שלושים ושלוש נובלות" של שירה גורשמן (ורשה, הוצאת ספרים "יִידיש־בוך", 1961; הספר אינו בר השגה).

אבל זה היה כבר בעידן החדש... שנות ה־50 עברו על היהודים בדממה ובפחד. כמו שסיפרה שירה כעבור יותר מעשרים שנה, מנדל גורשמן המליץ לאשתו למלא שתי מזוודות, למקרה של מעצר ("כי המפלצות האלה לא ישלחו אותנו יחד למחנה אחד, בוודאי לשני מחנות שונים"). את האווירה של הזמן הנורא ההוא שיקף המשורר מוטל גרוביאן (1909–1972), אסיר לשעבר של הגולאג:

גפרור עולה מיליון.
אבל אדם, בו נפש חיה,
לא שווה כלום.
מסביב סורגים וקירות
וסימנים עמומים של תלאות.
מסגר על הדלת,
ועני על מסגר,
מקבל פני המחצית השנייה של המאה...

ניתן למצוא את אותם הרגשות ואת אותן הנעימות אצל משוררים יהודיים סובייטיים רבים: משה טייף, יוסף קערלער, אובסי דריז, דוד ברומברג, ועוד רבים אחרים.

במבט של שנות ה־70 על שנות ה־50, שירה אמרה לי: "לא היינו יכולים לשבת איתך ככה ליד השולחן ולדבר בחופשיות על כל דבר... באו חבריו של מנדל, בא המשורר יעקב מויסייביץ' שטרנברג; שתינו תה, מחייכים זה לזה, משכנו בכתפיים... ולא אמרנו דבר, כמו אילמים. חששנו להוציא מהפה מילה מיותרת, מי יודע איפה הם יכולים להיות, מכשירי ההאזנה שלהם! אלי ויזל* צודק כשהוא מכנה את היהודים הסובייטיים 'יהודי הדממה'. שתקנו, כי לא רצינו להירקב במחנות!" מצבה של הספרות היהודית ההרוסה השתפר בברית המועצות רק בזמן "ההפשרה" של חרושצ'וב. תחת הלחץ של מפלגות קומוניסטיות זרות, בפרט המפלגה הצרפתית, במוסקבה החל לראות אור כתב העת היהודי הספרותי־חברתי (ביידיש) "סאָוועטיש היימלאַנד" ("המולדת הסובייטית"), והמשורר אהרן וורגעליס, מזכירו לשעבר של לייב קוויטקו, נתמנה להיות עורכו. בתקופת המלחמה הוא היה צנחן, טיפוס סובייטי אופייני – ממולח וחמקני. כתב העת יצא מסתיו 1961 ועד אוגוסט 1991, והפך לבית שני לעשרות סופרים, משוררים, עיתונאים ואמנים, שכתבו בברית המועצות ביידיש. שירה פרסמה בו מדי שנה, ואפילו פעמיים בשנה: סיפורים, מסות, רשימות מסע, תרגומים ליידיש של יצירותיהם של סופרים רוסיים.

שירה גורשמן מעולם לא הייתה "חברת המערכת" של כתב העת, כפי שטוענים בטעות אתרי אינטרנט אחדים. אבל כותביו וקוראיו אהבו אותה, וכך גם עובדי המערכת, על אף שהיא לפעמים עשתה צחוק, ברוח טובה, מחלק מאותם "הפטריוטים" הקנאים, נאמני הריאליזם הסוציאליסטי.

* אלי ויזל – סופר יהודי צרפתי ואמריקאי ממוצא רומני. חתן פרס נובל לשלום של שנת 1986. נולד בשנת 1928. במאמריו מתח ביקורת על מצבם המוסרי והפוליטי של היהודים במדינות הטוטליטריות, ובברית המועצות בפרט.

סיפוריה ומסותיה שפורסמו באותה תקופה בכתב העת ובעיתונות הזרה נכללו בספרה "לעבן און ליכט" ("חיים ואור", מוסקבה, בית ההוצאה "סובייטסקי פיסטל", 1974, ביידיש). זהו אחד הספרים החשובים ביותר של שירה גורשמן בדרכה היצירתית במסגרת הספרות היהודית הסובייטית. הספר כולל יצירות קצרות במהלך שלושה עשורים: מחזור הסיפורים "הקומונרים" (שנות ה־30), הסיפורים מהשנים שלאחר המלחמה, של שנות "ההפשרה". אבל במרכז הספר נמצאות שתי יצירות גדולות: הנובלה "משחקה של פורטונה" – סיפורו של אינוקנטי סמוקטונובסקי, והרומן האוטוביוגרפי "הצאן והבקר של חנה". הספר שימש בסיס לספר באותו שם בתרגום לרוסית שיצא לאור בבית ההוצאה "סובייטסקי פיסטל".

כעבור ארבע שנים, בשנת 1983, בהוצאת הספרים "חודוז'סטבנייה ליטרטורה" ראתה אור המהדורה השנייה של הספר. העובדה הזאת סימנה שינוי מסוים במעמדה של שירה – הסופרת הגיעה לרמה של קלסיקון עכשווי. אין פלא שמחבר המבוא למהדורה זו, מויסיי בלנקי, המומחה לספרות יהודית, מוצא בגישתה של שירה גורשמן תכונות דומות לכתיבתו של שלום עליכם. הוא כתב: "שירה גורשמן עמדה על משמעותו החברתית העמוקה של צחוקו של שלום עליכם. בנובלות שלה, היא צוחקת באותו אופן שצחק שלום עליכם, לבן צחוקה אינו רדוד, אלא מעורר חמלה ואהדה לאנשים פשוטים. לשירה גורשמן ניסיון חיים מעניין, שׂכל חריף המסוגל למצוא צורה תמציתית ביותר לתוכן רב־היקף". ברצוני להוסיף לדבריו של בלנקי כי על ההומור של שירה השפיע גם סגנונו של איסאק באבל, ששיחק עם ביטויים אידיומאטיים הלקוחים מיידיש ועשה מהם ניבי־מעתק בשפה המדוברת היומיומית. הדבר בולט במיוחד בדיבור של הדמויות ברומן "חנה'ס שאָף און רינדער". למשל: הסיָס שימקה, כשהוא רואה איך חנה מלטפת בעדינות את הסוס, הוא אומר בצחוק: "את מלטפת ומלטפת אותו, אבל הוא עדיין נשאר סוס!" חנה מייד משיבה לו: "זה קורה גם למהלכים על שתיים!..." ואפשר להביא עוד ועוד דוגמאות.

ההווי הקומונרי שזור בבדיחות ובשנינות עממית, בהומור, לפעמים עצוב, לפעמים קליל.

בשנת 1984 ראה אור ספר ובו סיפוריה החדשים של שירה גורשמן "יום־טובֿ אין מיטן וואָך" ("יום־טוב באמצע השבוע)", מוסקבה, "סובייטסקי פיסטל"). בנוסף לרומן הידוע שלה, הספר כולל סיפורים רבים על חגים יהודיים ועל נסיעותיה לערי ברית המועצות. על אף שהצנזורה גילתה יחס אכזרי כלפי כל דבר "יהודי ספציפי" – מין "גיהוק" אידיאולוגי של העידן הסטליניסטי, שירה עבדה בעקביות על "החומרים היהודיים". בתוכן העניינים של הספר ימצאו הקוראים בעיקר כותרות סיפורים הנקשרות למסורת היהודית: "תפילתו של סבא", "ערב פסח", "פסח", "חנוכה", "לחיים בפורים", "הלווייתו של אלי", "סבתא מלכה" וכדומה. נשאלת השאלה: מאין לשאוב מידע על דרך החיים היהודית אם לא מסופר יהודי? אבל סופרים יהודיים רבים, ה"סאָוועטישע", הקפידו להיות אינטרנציונליסטים ולא להתמודד עם הצנזורה! אבל לא כך שירה, על אף שבפרוזה שלה היא נגעה גם בחייהם של הלא־יהודים, ולא נרתעה מלעסוק בנושא רעות העמים.

כגזרת הגורל, הספר "יום־טוב באמצע השבוע" היה הספר האחרון שלה שפורסם בברית המועצות. בסוף שנות ה־80, הביאה שירה לבית ההוצאה "סובייטסקי פיסטל" כתב יד ארוך של ספר חדש. עובדה זו אמורה הייתה לכבול אותה למוסקבה לעוד כמה שנים טובות, מה גם שחיי היומיום הלכו והשתפרו: היא השתכנה בדירה אחת עם בנה, אלק, ומשפחתו, קיבלה פנסיה הגונה וחדר עבודה נפרד; על שולחן הכתיבה שלה היה מונח המילון העבה "אוצר יידיש", חבילה גדולה של נייר פיני שניתן רק לחברי אגודת הסופרים. לחיות ולהיות מאושרת, לכתוב ולפרסם! – הרי כתב העת "סאָוועטיש היימלאַנד" עדיין היה קיים, ה"פרסטרויקה" של גורבצ'וב אפשרה לפרסם ללא פחד גם בחו"ל... אבל כשהחלה העלייה הגדולה לישראל, לבה של החלוצה הוותיקה התפעם: היא ארזה מזוודה קטנה, לקחה אחדים מספריה ומהסקיצות של מנדל גורשמן, ובסוף שנת 1989 כבר הייתה ברחובות. היא הייתה כמעט בת 84. כשעלתה למטוס שטס לווינה, שירה אמרה את אחד

הביטויים האהובים עליה: ״אין דבר, הכלב לא ימסור, החזיר לא יאכל!״ לאישה שחיה בעולם הזה שמונה עשורים, לא חסרה ספקנות... העיקר לא לחשוף את חולשתה, את מבוכתה, את פגיעותה. (לפעמים שאלתי אותה: ״איך את מרגישה, שירוצ׳קה?״ והיא הייתה משיבה לי: ״אני לא מרגישה, אני יושבת ליד שולחן הכתיבה, עובדת...״).

העליה החוזרת באירוע משמעותי

כך זה קרה. שירה גורשמן, בתור אורחת בישראל, גרה אצל חברים ברחובות. בעיר הזאת, שבשנת 1989 חגגה מאה שנה להיווסדה, היה מועדון חובבי יידיש שהזמין את שירה להופיע. וכמו שמספרים, בדיוק בערב זה (בתחילתה של שנת 1990) חשפה שירה את ״סודה״. כששאלו אותה, ללא כל מחשבות זרות: ״איך היא, חלוצה של שנות ה־20, התרשמה מישראל המודרנית, ומתי היא חוזרת למוסקבה״, שירה התהלבה כל־כך, שהיא כמעט צעקה: ״אני לא אסע מכאן לשום מקום! סוף־סוף הגעתי הביתה. אני נשארת אתכם, הקוראים היקרים שלי, מײַנע ייִדישע לייענער!״ כמובן, הוותיקים והעולים ברחובות מחאו לה כף, ואילו המשפחה במוסקבה הייתה בהלם. סמוקטונובסקי שכנע את בתה הבכורה של שירה, רותה מיכאילובנה, שכבר פרשה לגמלאות, לנסוע אליה מיד לישראל כדי ששירה לא ״תאבד״ מרעב ובדידות, ורותה אכן הגיעה, השאירה את ילדיה הבוגרים ואת נכדיה בלנינגרד וחיה עם שירה עוד עשר שנים בהוסטל באשקלון...

למעשה, לשירה גורשמן בקושי היה זמן להיענות להזמנות של חברים ותיקים וחדשים. פגישות מרגשות וחמות כאלה היו לה עם המשורר מאיר חרץ, עם טלסין ובאומוול, עם מישה לב, עם משפחתו של הסופר מצ׳רנוביץ ברל רויזין, שמת באופן טרגי בשנת 1986.

החלו הפגישות עם אוהדי יידיש ועם קוראי יידיש (גם בירושלים, גם בתל אביב, ב״בית לייוויק״). והחלו גם המאמצים להשיג פנסיה ישראלית. אבל הדבר החשוב ביותר היה החיפושים אחר החברים

לשעבר מגדוד העבודה שעדיין נותרו בחיים. והחלה גם עבודת פרך יומם ולילה על הסיפורים החדשים על שנות ה־20, על הקומונה בקרים, על הדברים שעליהם בברית המועצות אסור היה לא רק לכתוב, אלא אפילו לחשוב.

שירה בהיותה בישראל, הצליחה בתוך זמן קצר לשחזר בזיכרונה את תולדותיו של גדוד העבודה ואת סיפורי חייהם של רבים מחבריה בצוות החקלאי (והרי עברו מאז כבר שבעה עשורים, והזיכרון האנושי אינו בלתי מוגבל!) היא העלתה זאת בזיכרונה וכתבה סדרה גדולה של סיפורים קצרים שהפכו לספר "אין די שפורן פֿון גדוד העבֿודה" ("בעקבות גדוד העבודה"; תל אביב, הוצאת "ישראל־בוך", 1998). רבים מסיפורים אלה, הופיעו בעיתונות הישראלית. היו בהם גם פרקים דוקומנטריים, גם הומור, גם עצב, גם דמויות החלוצים. שמות הסיפורים מדברים בעד עצמם: "כיצד עזר אברמ'לה לדבורקה לבנות את המדינה", "שידוך בגדוד", "צריך לשטוף את המדרגות", "יצחק לנדוברג (שדה)", "המשרה הראשונה שלי", וכן הלאה – כמעט עשרים סיפורים. בארכיון שלה נשארו טיוטות, רשימות לא גמורות ווריאציות נוספות.

הספר "אויסדויער" ("סיבולת", תל אביב, 1992) התגלה כספר של "הזיכרון המר" של חייה בעבר הרחוק ובשנתיים הראשונות לקליטתה בישראל, שבהן היא התנסתה בקור, בתת־תזונה ובחוסר יציבות בחייה. מעניין כי דווקא תחושה זו, תחושת ההישרדות, עלתה בראשה של שירה בישראל, שבה המושג "הישרדות" היה בשימוש רחב, במיוחד בקרב העולים החדשים שחוו בלבול פנימי ובעיות של דרך חיים. יחד עם זאת, שירה, אישה נועזת וחזקה, לא הפסיקה להתפעל מהשינויים העצומים שחלו בארץ בשבעת העשורים שחלפו. אפשר לומר שאם בנערותה היא הייתה חלוצה ציונית, נאיבית ורומנטית, לאחר חזרתה לארץ היא הפכה לציונית משוכנעת באמת. היא עדיין גינתה קיבוצניקים על קרתנותם; אחדים מחבריה ספגו ביקורת על הרכושנות ורדיפת הבצע. המסקנה הכללית של שירה לגבי היבטים מסוימים של החיים בישראל הייתה לא נעימה: "אני מופתעת כמה 'שְקלמנים' יש בישראל! כמה מכוניות חדשות, כמה גברים כרסתנים... אנחנו בגדוד העבודה חלמנו על

ישראל לא כזאת...". מאוחר יותר, היא הכירה גם את "ישראל הרזה", גם שכונות צנועות וגם בנות רזות במדי צבא.

באנרגיה ובנחישות ראויות לציון אספה שירה גורשמן קובץ חדש של סיפורים, שברובם נכתבו בשנים האחרונות במוסקבה, והוסיפה להם סיפורים ישראליים חדשים: "דגים מחפשים מים עמוקים", "אהבה בימים ההם", "השיבה", "קבלנות" ואחרים, שפורסמו גם בעיתונות הרוסית בישראל בתרגומו של מחבר מסה זו. כל החומר הזה, נכלל בספר "ווי צום ערשטן מאָל" ("כמו בפעם הראשונה", יידיש בוך, תל אביב, 1993). על פי אמרתו של האמן מנדל גורשמן: "בכל פעם – בפעם הראשונה" – ללא שום קשר לניסיונו ולמיומנותו, האמן האמיתי מתיישב מול בן ציור בהתרגשות ובספק (ולא בהערכה עצמית מופרזת!): האם יצליח, האם לא יבזבז את זמנו לשווא? ארבעים שנה הם חיו יחד, ואלף פעמים היא ראתה אותו ליד כן הציור, מופתעת מסבלנותו, מהעזתו, מיושרו האמנותי. "האמן ישב כמו מנותק מכל העולם. עפרונו הקטן, שאותו הוא חידד זמן רב כל־כך, ועכשיו בקושי נראה בין אצבעותיו המהודקות, התרוצץ במהירות על פני הנייר. מחק רך מוחק במהירות את הקווים הלא נכונים. כל משתתפי התהליך: העיפרון, המחק, האצבעות הרוטטות, העיניים המכוונות מבעד למשקפיו – כולם דרוכים בחיפוש אחר הרישום המדויק, במאבק לאמנות אמיתית", כותבת שירה בסיפורה, ולוקחת את החוויה האמנותית הזאת לענייני הספרות שלה.

בפרוזה שלה משנות ה־90 נכנסת איזו נימה חדשה, רכה יותר, מעמיקת חשוב, קטגורית פחות. אף כי מבחינת הסגנון כל סיפור עומד בפני עצמו. בסיפור "השיבה", שבו מדובר על יציאתו של המנהל לשעבר של בית ההוצאה "דער עמעס", לייב סטרונגין, ממחנה האסירים, בתום תקופת סטלין, מתעדת הסופרת בדיוק דוקומנטרי את האווירה בפגישה של החברים וקרובי המשפחה, שלא התנסו בחיי המחנה, עם הקורבן החף מפשע של עריצות השלטון הטוטליטרי. היא מעבירה באמינות את חוסר הנוחות שחשים משתתפי הפגישה, את השמחה, בעצם, אך גם את העצב, כי המעונה עצמו בקושי מוכר להם בשל הייסורים והסבל שהוא

עבר. הסיפור הזה של הסופרת היידית לא מתעמעם על רקע של דפים רבים של "פרוזת המחנות", שנכתבו בעידן של "הזיכוי המאוחר" של שנות ה־60 וה־70.

הספר "כמו בפעם הראשונה" היה, כנראה, שירת הברבור של הסופרת היהודית הוותיקה. אי אפשר שלא להסכים עם הסופר היידי מרחובות, מיכאל לב, שכתב בסיפורו "דיוקן זוגי: שירה ומנדל": "נסו להשיג אחיזה במורשתה האמנותית המשמעותית של שירה גורשמן, ואתם לא תופתעו אם אקרא לה 'סופרת־כותבת זיכרונות'. כמובן, הגדרה שכזאת אינה שמה לה למטרה לטשטש את איכויותיה האמנותיות, המיומנות הגדולה שבה כתובים סיפוריה הקצרים."

לבסוף, אלת המזל **פורטונה** האירה לה פנים פעם נוספת. שירה ידעה אהבה, אמיתית, כמו בנעוריה, על פי מה שהיא הכותבת. היא פגשה את בן עירה קובנה, את איש הספרות והקיבוצניק הוותיק, דניאל בן־נחום (1992–1910), שהציע לה, ראשית כל, לתרגם לעברית את "הצאן והבקר של חנה", ושנית הציע לה לבלות יחד את שארית ימיהם. שירה גורשמן הסכימה. דניאל בן־נחום לא רק תרגם את הרומן לעברית, אלא גם הכין אותו לדפוס. הוא אף נסע למוסקבה, שם נפגש עם שלומית וסמוקטונובסקי ועם כל המשפחה; על פי רותה גורשמן, הוא כינה בחיבה את כולם "ילדים שלי", ובגאווה ובכנות של קיבוצניק אמיתי היה אומר: "עכשיו אני אבא שלכם!" – מה שגרם להתלהבות מצד בני משפחתה של שירה. אבל החיים המשותפים לא צלחו. את תהפוכותיו של סיפור האהבה המאוחרת הזאת תיארה שירה בנובלה "אהבה מאוחרת", שנכללה בספר "כמו בפעם הראשונה". לאחר עיכובים ממושכים קיבלה שירה גורשמן יחידת דיור בהוסטל באשקלון. דניאל בא לבקר אותה לעתים קרובות, ועבד על תרגום הרומן. בשנת 1992 מת דניאל באופן פתאומי. אבל הוא הספיק להשלים את התרגום. "השיר נשאר", כמו שכתב המשורר היידי הגדול, משה טייף, "אם שיר נשאר, היהודי עדיין חי". שיר זה הוא הספר בעברית "הצאן והבקר של חנה" של שירה גורשמן בתרגומו של דניאל בן־נחום. יחד עם

זאת, הספר יצא לאור רק חמש שנים מאוחר יותר – בשנת 1997, בהוצאת הספרים "ישראל־בוך". המהדורה הקטנה הפכה מיד את הספר לנדיר. כתב ידו בעברית נשמר בארכיון הביתי של הסופרת. לאחר מותו של דניאל, שירה האריכה ימים. במהלך שמונה שנים טובות, הצליחה לראות בזווית עינה את המילניום החדש. היא נפטרה לאחר מחלה קצרה, ב־4 באפריל 2001, בגיל 95. היא נקברה בבית העלמין של אשקלון.

הידיעה על פטירתה של שירה התקבלה בקרב הסופרים הישראליים כותבי היידיש בצער אמיתי. הנה מה שכתבה המשוררת רבקה בסמן בן חיים, אחת הדמויות הבולטות בתרבות היידית בישראל, במאמר ההספד הקצרצר: "עם מותה של שירה גורשמן דהה הסגנון הבהיר הריאליסטי, הסגנון ההומניסטי של הפרוזה היידית. היא הייתה עדה לאירועים היסטוריים בנתיבים הקשים של המאה היהודית שלנו, הייתה מעורבת באופן אישי בהתרחשויות הטרגיות בעולם היהודי: בליטא, שממנה באה, בברית המועצות, שבה בילתה את השנים הסוערות ביותר, בארץ ישראל, בשחר החלוציות (בגדוד העבודה האגדי, משם עברה אל ההתחלה החדשה של החיים בחצי האי קרים), ובשנות חייה המאוחרות במדינת ישראל, שאליה חזרה כדי להשלים את מעגל החיים... שירה גורשמן כאילו שלא כתבה בעט על גבי נייר, אלא פשוט דיברה, סיפרה, הוציאה את כל מה שהיה בלבה, העידה, לימדה, ונחמה במילתה... הנרטיב שלה מעולם לא נראה בדיוני, הוא נשמע מחודש, כעובדה אמיתית של החיים והמוות שחלפו... תודה לך, שירה!... יהיה זכרה ברוך!" ("לעבנס פֿראַגן" ("שאלות החיים"), תל־אביב, מאי־יוני 2001, גיליון 590–589, עמ' 15).

שירה גורשמן אמרה שוב ושוב כי גם העצב והיגון דרושים לנפש האדם, לא פחות מהשמחה והצחוק. לכן היא העריכה מאוד את נימיו העצובים של המשורר איציק־לייבוש פרץ, אחד משלושה הקלסיקונים של ספרות היידיש. בעת השלמת מסתי זו נתקלתי בשירו העצוב מאוד של פרץ, "דמעה", הנכתב בשנת 1891. הוא, משורר העצב הגדול, ידע יותר מכל את "מקור דמעות היהודים".

יישמעו מילותיו, שהן בעלות משמעות פילוסופית עמוקה, בקינה לזכרה של שירה גורשמן:

"עב כיסה את השמים
בתכריך שחור,
אור דהה, ובחלון
חושך כמו בבור.
וטיפות כבדות נטפו
על מצחי הַביש, החם.
שמא גם דמעךְ תיפול
על קברי אי פעם?"

לוד. אפריל־מאי 2014.
(תרגום מרוסית: נקודא זינגר)

שירה גוֹרְשְׁמַן נולדה ב-10 באפריל 1906 בקראקס, ליטא. במהלך חייה התפרסמה כסופרת יידיש שפעלה בברית המועצות ובישראל. היא הייתה בין אנשי "גדוד העבודה" שעזבו את ארץ ישראל בשנת 1927 והקימו את הקיבוץ היהודי "וויה נובה" בחצי האי קרים. עם התפרקות ברית המועצות עלתה בשנית לישראל, בה חייתה בעיר אשקלון עד יום מותה, ב-4 באפריל 2001.

שירה גורשמן היא יוצרת מורדת הניכרת בשאיפתה לצדק ולערכים הומניסטיים גם בזמנים האפלים ביותר. בלהט שבו היא מתארת ציפור חורפית, היא גם חושפת את הטרגיות שבחיי האדם. אחרי 50 שנות ניתוק דרמטי שבה גורשמן אל ארץ ישראל, זו שהכירה מימיה בגדוד העבודה, בשנות העשרים.
הארץ עברה תמורות רבות מאז ימי החלוצים, אך ביצירתה של גורשמן היא נותרה כפי שהייתה. עלינו להקשיב לסיפוריה, לתיאוריה, שכן שירה גורשמן היא יותר מעדה אחת ליותר מעולם אחד.

שירה גאָרשמאַן האָט אַ זעלטענעם זכות אין פֿאַרשליסן אַ קרייַז, בעת זי איז אין די צוואָנציקער יאָרן, מיטן גדוד עבודה געווען דער עדות פֿון אַן ערשט-חלוצישן אָנהייב אין לאַנד, און נאָך אַ דראַמאַטישן איבעררייַס פֿון 50 יאָר מחוץ דעם לאַנד, זיך צוריקגעקערט צו די אַמאָליקע שפורן, וואָס האָבן זיך אַזוי פֿאַרענדערט אין דערווירקלעכקייט, אָבער ניט אין שירה גאָרשמאַנס שאַפֿונג.
מיר דאַרפֿן זיך צוהערן צו שירה גאָרשמאַנס דערציילונגען, צו אירע שורות. זי איז מער ווי איין עדות פֿון מער ווי איין וועלט.

רבקה באַסמאַן בן-חיים

ISBN 978-965-7348-39-0

מחיר מומלץ: 80 ש"ח